

UDK 323.1 (497.5) "1859/1871"
929 Kvaternik, E. "1859/1871"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 06. XII. 1997.

Eugen Kvaternik u hrvatskoj politici i publicistici 1859.-1871. godine

Tomislav Markuš

Hrvatski Institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor istražuje temeljne ideje i koncepcije hrvatskog političara i nacionalnog ideologa Eugena Kvaternika te njegovo mjesto na hrvatskoj političkoj i publicističkoj sceni od kraja pedesetih do početka sedamdesetih godina XIX. stoljeća. Analiziraju se, na temelju izvora i literature, politički, kulturni, privredni, socijalni i vjerski stavovi Kvaternika, i to kao integralni dijelovi njegove nacionalne ideologije, a u povezanosti s temeljnim političkim i društvenim strujanjima tadašnjeg vremena u Hrvatskoj, Habsburškoj monarhiji i Europi. Kvaternikove se ideje stavljaju u odnos s drugim koncepcijama, koje su tada postojale u sjevernoj Hrvatskoj, poput onih Ante Starčevića, Narodne i Unionističke stranke. Posebna se pozornost posvećuje analizi nekoliko do sada nepoznatih ili slabo poznatih dokumenata te pojedinih pitanja vezanih za osnovna obilježja političkih ideologija u tadašnjoj Banskoj Hrvatskoj.

I. Oblikovanje sustava nacionalne ideologije (1859.-1863.) i druga emigracija (1863.-1867.)

Eugen Kvaternik¹ rodio se 1825. u Zagrebu kao sin Romualda Kvaternika, profesora na zagrebačkoj pravoslavnoj akademiji. Završio je studij prava, položio učiteljski ispit, 1848.-1849.

¹ O Kvaterniku je mnogo pisano u historiografiji, ali veći dio radova, posebno prije 1945., ima isključivo popularno-publicistički karakter. Ovdje se, od značajnijih historiografskih radova, koji Kvaternikovo djelovanje analiziraju u okviru širih političkih zbivanja, mogu spomenuti: Kerubin Šegvić, *O životu i radu hrvatskog politika i revolucionarca Eugena Kvaternika*, Zagreb 1921; Milutin Nehajev, *Rakovica*, Zagreb 1932.; August Cesarac, *Eugen Kvaternik kao politički ekonom*, *Izraz* II/4, Zagreb 1940., 199-203; Isti, *E. Kvaternik i ekonomski problemi njegova vremena*, *Izraz* II/5, Zagreb 1940., 225-233; Isti, *Kriza stranke prava i naši "komunari"* (dalje: *Kriza stranke prava*), Zagreb 1951; Ljetka Kuntić, *Kvaternik i ustanak u Rakovici 1871. godine* (dalje: *Kvaternik i ustanak*), *Historijski pregled* I., Zagreb 1954., 17-28; Ista, *Slovenija u političkom programu stranke prava do 1871.*, *Jadranski zbornik* III., Rijeka-Pula 1958., 113-134; Ista, *E. Kvaternik prema nekim problemima hrvatske politike u šezdesetim godinama XIX. st.* (E. Kvaternik), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 1, 1959., 65-91; Ista, *Vanjsko-politički pogledi pravaca od 1858. do 1871.*, 1961. (*Vanjskopolički pogledi*; doktorska disertacija u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici [NSK] u Zagrebu); Ista (ur.), *Eugen Kvaternik. Politički spisi. Rasprave, govori, članci, memorandumi, pisma*, (*Politički spisi*), Zagreb 1971; Vaso Bogdanov, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj od prvih*

sudjelovao u hrvatskom političkom pokretu kao član poslanstva u Beču, organizator protumadarskog otpora u Slavoniji i službenik Banskog vijeća. Za vrijeme germanizatorskog i neustavnog sustava u Hrvatskoj pedesetih godina, tzv. Bachova (neo)apsolutizma, došao je u sukob s austrijskim vlastima i emigrirao u Rusiju. Tu je nastojao razviti protuaustrijsku djelatnost i zainteresirati službene ruske krugove za hrvatsko pitanje, ali bez uspjeha. Nekoliko je mjeseci, već kao ruski državljanin, radio u peštanskim arhivima, prepisujući podatke značajne za hrvatsku prošlost. U proljeće 1859., neposredno prije pijemontsko-francusko-austrijskog rata, došao je u zapadnu Europu, uglavnom boraveći u Francuskoj i Pijemontu.² U Parizu je sredinom 1859. objavio knjižicu na francuskom s kojom je želio zapadnoeuropsku javnost upoznati s prošlošću hrvatskog naroda, njegovim velikim značenjem za europsku civilizaciju, te njegovim tadašnjim političkim položajem. U duhu romantičke nacionalne ideologije, kojoj je svojstveno transepohalno shvaćanje nacionalizma, romantično je prikazao prošlost Hrvata, kao stalnih branitelja "ustavnosti", slobode i nacionalne nezavisnosti od Franaka, Bizantinaca, Mađara, Tatara, Nijemaca, Turaka i drugih napadača. Istaknuo je, i tu će tezu stalno ponavljati do svoje smrti, presudno značenje Hrvata u stoljetnoj obrani kršćanstva u čemu se očitovala njihova povijesna misija. Posebnu je pozornost obratio hrvatsko-mađarskim odnosima pri čemu je nastojao pokazati stalnu nezavisnost hrvatske države, koja je, od početka XII. stoljeća, bila povezana isključivo personalnom unijom s Mađarima. Pri tome je Kvaternik najviše bio motiviran željom da promijeni crno-bijelu sliku o "slobodoljubivim" Mađarima i "reakcionarnim" Hrvatima, koja je dominirala u zapadnoeuropskoj javnosti i bila posebno podržavana od brojne, organizirane i financijski jake mađarske emigracije. No, glavno je obilježje brošure njezina protuaustrijska usmjerenost. Kvaternik je istakao da su Habsburgovci već u XVII. i XVIII. stoljeću nastojali okrnjiti hrvatsku nezavisnost, a proglašenjem Oktroiranog ustava iz ožujka 1849. počinili su revolucionarni i subverzivni akt i sami si oduzeli pravo na hrvatsku krunu, prekinuvši jednostrano temeljne državne ugovore o njihovom izboru za hrvatske kraljeve 1527. i Hrvatsku pragmatičku sankciju 1712. Crnim je bojama opisao i trenutnu situaciju u Hrvatskoj u kojoj dominira germanizacija, nepoštivanje temeljnih hrvatskih prava, uništavanje privrede itd. Uputio je apel Europi da kazni Austriju za njezin despotizam i pomogne oslobođenju Hrvata i drugih potlačenih austrijskih naroda. Na kraju je iznio zahtjev za oslobođenjem i ujedinjenjem cjelokupnog hrvatskog naroda od Noričkih Alpa do Albanije i od

stranačkih grupiranja do 1918., Zagreb 1958; Vladimir Izraelović Frejdzon, *Običestvenno-političeskaja pozicija Eugeniya Kvaternika, Učene zapiski Instituta slavyanovedenija XXX.*, Moskva 1966., 86-113; Isti, *Borba hrvatskoga naroda za nacionalniju slobodu*, Moskva 1970; Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, (Povijest) Zagreb 1973; Ista (s Agnezom Szabom), *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji jezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća (Prema hrvatskome građanskom društvu)*, Zagreb 1992; Vera Ciliga, *O stavovima pravaša i navodnjaka prema političkim pojavama svoga vremena (1867-1871)*, *Časopis za suvremenu povijest (ČSP)* 5/2, Zagreb 1973., 77-101; Nikša Stančić, *Od emigracije do Rakovice: Eugen Kvaternik i njegova koncepcija ustanka u Hrvatskoj 1871*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest (RZHP)* 25, Zagreb 1992, 39-56; Petar Korunić, *Hrvatska državna ideja E. Kvaternika 1861. godine: program o organizaciji hrvatske države*, *RZHP* 30, Zagreb 1997, 91-154. O ostalim radovima, koji kraće ili opširnije analiziraju Kvaternikovo djelovanje, usp.: Jaroslav Šidak, *Eugen Kvaternik u historiografiji. Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća (Studije)*, Zagreb 1973., 339-358. Ovdje napominjem da pod ideologijom ne smatram "izokrenutu svijest" u marksističkom smislu, već sustav političkih, državnih, pravnih i drugih shvaćanja društva, stranke ili, u ovom slučaju, pojedinca, objedinjenih u određen, u ovom slučaju nacionalni sustav.

² O počecima Kvaternikove prve emigracije usp.: Lj. Kuntić, *Vanjskopolitički pogledi*, 1-77 i M. Gross, *Povijest*, 35-36. Osnovne podatke o Kvaternikovom životu i radu daje Lj. Kuntić, *Politički spisi*, 7-59.

Jadrana do Drave, Drine i Dunava.³ Osim pojedinih povoljnih komentara od politički beznačajnih osoba, Kvaternikova brošura nije ostavila nikakav dublji trag u zapadnoeuropskoj javnosti i nije se, po utjecaju, mogla mjeriti s brojnim mađarskim ili poljskim emigrantsko-političkim radovima toga vremena, ali ona, ipak, predstavlja značaj izvor za proučavanje Kvaternikove političke i državno-pravne ideologije u početnom razdoblju njezine izgradnje. Nakon poraza Austrije u ratu protiv Pijemonta i Francuske nije izgubljena samo većina talijanskih pokrajina, nego se dugo nije mogao održati niti neustavni sustav. Postupno su povećavane političke slobode, germanizacija je popustila, a Pojačano carevinsko vijeće izjasnilo se 1860. za široku unutarnju autonomiju povijesnih pokrajina. U listopadu 1860. vladar je objavio tzv. Listopadsku diplomu u kojoj je prihvatio načelo široke autonomije povijesnih pokrajina, ograničenih ovlastima središnjeg parlamenta, koji bi zadržao obavljanje osnovnih državnih poslova. U Hrvatskoj je tada prevladavalo promađarsko raspoloženje, koje je bilo izraz solidarnosti dva naroda nakon teških godina političke i upravne centralizacije i germanizacije javnog života. Kvaternik, čija je francuska brošura sadržavala jaku protumađarsku komponentu, nije rado gledao na jačanje promađarskog raspoloženja u svojoj zemlji, ispravno predviđajući da Mađari nisu, u osnovi, promijenili svoju velikomađarsku politiku prema Hrvatskoj, nego su trenutno promijenili samo taktiku. Sam je zabilježio u svojem dnevniku da je jedna od njegovih osnovnih težnji da se u diplomaciji i pregovorima, koje je vodio sa stranim političarima, odvoji hrvatsko pitanje od mađarskog. Ljutio se zbog hrvatsko-mađarskog bratimljenja i smatrao da bi Mađari lako uspjeli prevariti Hrvate, "najgluplji u politiki narod", kada ih Bog ne bi čuvao.⁴ Osnovni je razlog njegove težnje za povratkom bio, kako je mnogo kasnije naveo, "kukavno stanje političko moje domovine", kao i želja da se osobno rehabilitira zbog promjena političkih stavova i "diplomatskih" preokreta.⁵ Razočaran neuspjehom svojeg diplomatskog i publicističkog rada na Zapadu Kvaternik se, rukovođen mišlju o politici kao umijeću mogućega, obratio Austriji, uništenje koje je tražio godinu dana ranije. U srpnju 1860. uputio je predstavku austrijskom ministru vanjskih poslova Johannu Rechbergu u kojoj je iznio svoje uvjete za suradnju s austrijskim službenim organima. Svoje osnovne osobne ciljeve - povratak

³ *La Croatie et la confédération italienne*, Paris 1859.; Lj. Kuntić, *Vanjskopolitički pogledi*, 78-187; M. Gross, *Povijest*, 37-53. Navedeni stavovi s velikohrvatskom intonacijom nisu bili karakteristični samo za buduće pripadnike Stranke prava, već ih nalazimo i kod hrvatskih nacionalnih djelatnika s izrazitom slavenskom i južnoslavenskom orijentacijom, poput Franje Račkog (*Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastie*, Beč 1861). Isti je slučaj s predstavkama većine hrvatskih oblasti kralju neposredno nakon obnove županijskog uređenja početkom 1861., kao i sa Saborom 1861. u kojima se traži neposredno pripajanje Hrvatskoj ne samo hrvatskih krajeva, poput Dalmacije i Istre, već i dijelova Kranjske i Štajerske. To je samo jedan od mnogih primjera o teškoćama, zapravo neodrživosti razlikovanja "jugoslavenske" i "ekskluzivno hrvatske" (pravaške) ideologije, o čemu više kasnije.

⁴ Nadbiskupski arhiv Zagreba (NAZ), Dnevnik Eugena Kvaternika (DEK), 16., 19. III. 1860. U izgubljenom pismu A. Starčeviću predbacivao je Hrvatima "ludu politiku" prema Mađarima (isto, 21. IV. 1860), ali se tješio da slabost Mađara i politički značaj Hrvata jasno dokazuje mađarsko nastojanje da steknu hrvatsko prijateljstvo, iako ih javno blate u europskim listovima (isto, 4. VIII. 1860). Uputio je i dopis uredniku novog zagrebačkog političkog lista *Pozor*, koji je okupio oko sebe najznačajnije hrvatske publiciste i ideologe i ukazao mu na potrebu jake antimadžarske propagande, isticanja jedinstva hrvatskog naroda, samostalnosti Hrvatske, materijalne nezavisnost i djelovanja na seljaštvo (isto, 12. X. 1860).

⁵ *Gorke uspomene - Hrvatska*, 26. II. 1871/9.

u zemlju i pravo na advokaturu - nastojao je postići prodajom tzv. ruske tajne, tj. knjige, koja je sadržavala relativno nevažne podatke o politici Rusije i zapadnih zemalja u Palestini. Prvi je put spomenuo kasnije često ponavljajuću tezu o presudnom značenju Hrvata za Austriju, čiji su prirodni neprijatelji Francuska i Rusija. Francusku brošuru interpretirao je sada kao korisnu Austriji, jer je u njoj dokazao nezavisnost Hrvatske od Ugarske i mogućnost da Habsburgovci, kao hrvatski kraljevi, ponovno zaposjednu hrvatske krajeve u Turskoj. No, prije svega je neophodno da se Hrvatskoj vrate sloboda i ustavnost, pripoje joj se Dalmacija, Vojna Granica i slovenski krajevi ("norički Hrvati"), sazove odgođeni Sabor iz 1848. i imenuje ban čitave Hrvatske. Uz to bi trebalo stvoriti jedinstvenu Rumunjsku, kao prirodnu saveznicu Hrvatske, i poljsku državu u Monarhiji, a Slovacima omogućiti da se pridruže Česima, čime bi se suzbio mađarski separatizam i ruski utjecaj. U predstavci Rechbergu iz listopada 1860. Kvaternik je odustao od prodaje "tajne knjige" i istaknuo da bi povratkom u zemlju mogao djelovati u pravcu provođenja vladinih stajališta, pri čemu je mislio na protumađarsku djelatnost, ali vjerojatno ne i na centralizaciju osnovnih poslova predviđenih Listopadskom diplomomom. Taj je akt bio sklon interpretirati u duhu nezavisnosti Hrvatske od Ugarske, ali upozorio je, zbog sve većeg utjecaja mađarskih političara na Dvoru, da će Austrija, podržavanjem mađarskih pretenzija, odbiti od sebe sve nemađarske narode, koji će se prikloniti ili Francuskoj ili Rusiji.⁶ Bečka vlada nije, dakako, imala namjeru prihvaćati Kvaternikove prijedoge, ali iz podataka, koje je imala, stekla je dojam da se radi o vještom političkom agitatoru i publicistu, koji bi mogao u Hrvatskoj dobro doći za suzbijanje jakog promađarskog raspoloženja i, eventualno, jačanju provladinih tendencija. Takvo je mišljenje osobito zastupao đakovački biskup i jedna od najznačajnijih osoba tadašnje hrvatskog političkog, kulturnog i crkvenog života Josip Juraj Strossmayer. Ponajviše njegovim zalaganjem Kvaternik se u studenom 1860. vratio u Hrvatsku i odmah počeo pripremati za tisak, uz Strossmayerovu financijsku pomoć, pojedine rukopise, čiji je materijal već ranije imao prikupljen. Početkom 1861. objavio je prvi dio svoje vjerojatno najznačajnije brošure u kojoj je detaljnije obrazložio ideju, snažno prisutnu već u francuskoj brošuri i predstavkama Rechbergu, o odvajanju hrvatskog pitanja od mađarskog. Smatrao je da treba stalno voditi računa o hrvatskoj nezavisnosti ne prihvaćajući, ali i ne odbijajući a limine savez s Ugarskom,⁷ koji bi mogao biti samo prijateljskog karaktera prema odlukama Sabora Hrvatske 1848. Svaki Hrvat, koji bi tražio pokoravanje svojeg naroda ugarskoj kruni ili državi, radio bi protiv njegove narodne sreće, slobode i budućnosti. Iako je smatrao da ne treba a priori odbijati savez s Ugarskom, nije ga smatrao poželjnim zbog prevlasti mađarizma u njoj, nacionalne izmiješanosti i sukoba, te mađarskog otimanja Međimurja Hrvatskoj, koje je pokazalo da Mađari nisu napustili protuhrvatsku politiku. Aludirajući na jako protuaustrijsko raspoloženje u tadašnjem hrvatskom javnom mnijenju, Kvaternik je upozorio da je Beč ugnjetavao Hrvate zadnjih deset godina, a Mađari više ili manje od XIV. stoljeća, a i sada nji-

⁶ Lj. Kuntić, *Politički spisi*, 98-132, 133-167; Ista, *Vanjskopolitički pogledi*, 191-207, 229-233. Vjerojatno je da je tada došlo do sukoba između Kvaternika i Ante Starčevića, koji je smatrao da "sveto načelo" hrvatske samostalnosti treba čuvati neokrnjeno od svih političkih špekulacija i tajnih diplomatskih dogovaranja. S druge strane stajao Kvaternik s uvjerenjem da se politika mora voditi radi ostvarenja osnovnih ciljeva, a ona nije ništa drugo nego umijeće mogućeg, tj. biranje najmanjeg zla (usp. M. Gross, *Povijest*, 58-59).

⁷ Naziv "Ugarska" koristi se kada se odnosi na stavove iz izvora. Inače se koristi naziv "Mađarska", jer on bolje označava realno političko ustrojstvo istočnog dijela Monarhije, uključujući, nakon 1867., i Hrvatsku.

hove oblasti traže potčinjenost Hrvatske. Ustvrdio je da među narodima može biti samo obrambenog saveza protiv zajedničkog neprijatelja, a eventualno i prirodnog saveza, ako međusobno ne graniče, ali nikad prijateljstva. Iako izrazito protumađarska Kvaternikova je brošura sadržavala i prikrivene protuaustrijske teze, jer je vjerovao da Hrvati, iz tadašnjeg europskog pokreta, svakako moraju ostvariti svoju slobodu i da, poput drugih naroda, trebaju težiti prema jugu i istoku, a ne prema sjeveru. U slučaju ostvarenja osnovnih mađarskih zahtjeva, tj. povratka mađarskog ustava iz 1848. i potpune nezavisnosti mađarske države i raspada Austrije, vjerovao je da bi i Hrvati obnovili potpunu nezavisnost na temelju povratka u svoje međunarodno pravo.⁸ Protumađarsku komponentu svoje ideologije Kvaternik je znatno zaoštrio u dvije brošure, koje je, pošto su izašle na njemačkom jeziku, namijenio Mađarima i europskoj javnosti. U njima je opširnom povijesnom argumentacijom dokazivao stalnu nezavisnost Hrvatske od Ugarske i njihovu povezanost, od XII. stoljeća, isključivo u obliku personalnu unije. Povijesnu ulogu Hrvata kao spasitelja zapadne i kršćanske civilizacije maksimalno je uveličavao, a značaj Mađara umanjivao. Mađarsku prevlast prije 1848. tretirao je kao čin nasilja i smatrao da je u toj godini došlo do faktičkog, ali i pravnog prekida hrvatsko-mađarskih državnih veza, jer su Hrvati punim pravom proglasili obnovu nezavisnosti od Ugarske. Jasno je istakao pitanje Jadranskog mora kao najbitnijeg u odnosu mađarske politike prema Hrvatskoj i potrebu da mu i hrvatska politika posveti punu pozornost, jer morem Hrvati graniče sa svim zemljama svijeta. Nije odrekao mogućnost sklapanja saveza Hrvatske i Ugarske, ali samo na temelju pune obostrane nezavisnosti i mađarskog priznanja ravnopravnosti nemađarskim narodima u Ugarskoj.⁹

Temeljna vrijednost Kvaternikovog nacionalno-ideološkog sustava svakako je hrvatsko državno pravo. Na njemu je Kvaternik temeljio svoju osnovnu ideju o nezavisnosti Hrvatske, kako od Mađarske, tako i od Austrije. On nije, kao niti drugi hrvatski političari, jednostrano odvajao državno od modernog prirodnog prava, ali prvo je znatno češće isticao, jer je ono predstavljalo jako oružje u legalističkoj Habsburškoj monarhiji. U kraćem rukopisu pod nazivom "Načela i vrjela s obzirom na povjest 'javnog prava' države i krune sveukupne kraljevine hrvatske", napisanom vjerojatno početkom 1861., kao dijelu zamišljenog većeg rada,¹⁰ smatrao je da je sretan narod, koji se može pozivati na državno pravo, jer ono svjedoči o njegovom neumrlom narodnom junaštvu. Takav narod može biti ugnjetavan, ali time njegovo državno pravo nije uništeno, nego tek privremeno obustavljeno. Ostali se narodi, bez državnog prava, mogu pozivati na prirodno pravo čovječnosti, koja im također načelno osigurava slobodu. Za

⁸ Eugen Kvaternik, *Politička razmatranja na razkerižu hrvatskoga naroda I. (Politička razmatranja I.)*, Zagreb 1861; Lj. Kuntić, *Vanjskopolitički pogledi*, 280-298; M. Gross, *Povijest*, 60-62.

⁹ Eugen Kvaternik, *Das historisch-diplomatische Verhältnisse des Königreichs Kroatien zu der ungarischen St. Stephans-Krone (Das Verhältniss)*, Agram 1861; [E. Kvaternik] *Očitovanje političko - Pozor*, 26. III. 1861/br. 70; E. Kvaternik, *Was ist die Wahrheit? Eine Erwiederung auf das Szalay'sche Pamphlet betitelt: Zur kroatischen Frage*, Agram 1861; E. Kvaternik, *Odziv - Pozor*, 26. VII. 1861/170; Lj. Kuntić, *Vanjskopolitički pogledi*, 299-315; M. Gross, *Povijest*, 63-65. U drugoj raspravi Kvaternik je polemizirao s mađarskim publicistom Lászlom Száláyem, koji je zastupao tezu, zajedničku cijeloj tadašnjoj mađarskoj politici i javnosti, o "legalnoj" potčinjenosti Hrvatske Mađarskoj još od kraja XI. stoljeća.

¹⁰ O tome postoje podaci u Kvaternikovom dnevniku, posebno iz razdoblja druge emigracije, 1863. i kasnije, kada je Kvaternik povremeno radio na prikupljanju izvora za hrvatsku povijest.

Hrvate je isticao da su od dolaska na jug Europe uvijek ostali nezavisni i u posjedu svojih prvobitnih prava, samo što su zadnjih stotinu godina "usnuli", što su neprijatelji - Mađari i bečka vlada - iskoristili da im otmu većinu prava. No, hrvatski se narod zadnjih godina, a posebno 1848., "probudio" i opet postavio zahtjev za povratkom svojeg državnog prava. To pravo Kvaternik definira kao "pojam onih zakonah koje hrv. narod tečajem vjekovah braneć prvobitnu svoju slobodu napram napadajah susjednih tudjih živaljah, znadiaše si sdruživ se pod vladom inoplemenih vladarah, junačtvom svojim neokaljanu sačuvati, što bi njima ne samo *nutarnju* svoju slobodu ujamčio si no takodjer *izvanjsku samostalnost i suverenu nezavisnost* si obezbjedio." To, također, znači da ono nije podijeljeno ničijom milošću, nego predstavlja slobodan ugovor, sklopljen između narodnih predstavnika i stranog vladara uz obostrana prava i obaveze i ne može se jednostrano pogaziti. U istom rukopisu Kvaternik pozdravlja Listopadsku diplomu kao izraz povratka kralja na stazu zakonitosti, ali načelno smatra da se hrvatsko državno pravo ne može vrijeđati nikakvom neustavnom diplomom ili manifestom, jer posljedice mogu biti gubitak hrvatske krune i na to bi budući sabor trebao upozoriti kralja.¹¹

Kvaternikova slika hrvatske povijesti nema utemeljenja, za razliku od, na primjer, njegovog suvremenika Franje Račkog, niti u formalnoj historijskoj naobrazbi, niti u detaljnijem istraživanju izvora i literature hrvatske prošlosti. Ona se temelji, istina, na marljivom prikupljanju povijesnih činjenica, ali i njihovom umanjivanju ili uveličavanju tako da ih se, više ili manje, istrgava iz povijesnog konteksta, te na svjesnom ili nesvjesnom falsificiranju stvarnih povijesnih zbivanja. No, i takav je pristup dragocjen izvor podataka za proučavanje Kvaternikove ideologije, kao jednog od rijetkih hrvatskih nacionalnih djelatnika, koji je već početkom šezdesetih godina razradio sustav nacionalne ideologije s političkim, državnim, pravnim, kulturnim i privrednim vrijednostima. U "povijesnim" je raspravama svakako najuočljiviji značaj državnog prava, na koji je presudno utjecao sustav službeno priznatih državnih i političkih vrijednosti u Habsburškoj monarhiji, tj. razlikovanja povijesnih i nepovijesnih naroda, prema tome da li su nekada imali nezavisnu državu na području Monarhije. Svaki se nacionalizam u Monarhiji, već od revolucije 1848.-1849., a neki i ranije, pozivao, s više ili manje prava, na svoje državno pravo i, time, na svoju povijesno-političku individualnost. U tome Kvaternik nije bio nikakav izuzetak, ali je, kao pravnik, imao smisla, kao rijetko tko, za utvrđivanje i isticanje značajnih događaja iz prošlosti pojedinih naroda, njihovu pravnu analizu i uvrštavanje u vlastiti ideološki sustav. Važno je napomenuti da se Kvaternikova javna djelatnost u razdoblju 1859.-1863. očituje isključivo ideološki, tj. u pisanju podnesaka, brošura, članaka i prijedloga zakonskih članaka. Ona će tek nakon povratka iz druge emigracije, u razdoblju 1868.-1871., dobiti određen institucionalni značaj s pokretanje mjesečnih i tjednih glasila njegovog i Starčevićevog kruga.

Kvaternikov publicistički rad krajem 1860. i početkom 1861. nije ostao bez uspjeha. Bio je, uz Franju Račkog i Ivana Kukuljevića, jedina osoba u tadašnjem političkom životu Hrvatske, koji je imao dovoljna povijesnog znanja da se upusti u razmatranje osnovnih problema hrvatske prošlosti, bez obzira na tendencioznost s kojom je to činio. No, za razliku od njih, imao je mnogo bolje poznavanje europskih prilika i širih okolnosti, koje su određivale hrvatsku politiku. Prvi svezak *Političkih razmatranja* doživio je 1861. dva izdanja, a Kvaternikov značajan doprinos u slabljenju promadarskog raspoloženja u hrvatskoj javnosti priznavali su, nekoliko go-

¹¹ Muzej grada Zagreba (MGZ), Ostavština Eugena Kvaternika (OEK), II/53.

dine kasnije, i njegovi ogorčeni politički protivnici iz Narodne stranke.¹² Međutim, u to vrijeme njegovi su protumadarski tekstovi mogli kod dijela hrvatske javnosti stvoriti uvjerenje da zagovara proaustrijske stavove i stoga je njegov samostalan istup u Saboru 1861. predstavljao iznenađenje. Središnja pitanja Sabora, koji se sastao u travnju 1861. i u koji je Kvaternik zadržao mandat ribničkog kotara, bila su odnos prema Mađarskoj i Austriji, odnosno pitanje sklapanja novog saveza s Mađarima i (ne)sudjelovanje Hrvatske u Carevinskom vijeću, kao parlamentu za cijelu Monarhiju. Kvaternik je pokazao veliku aktivnost već u prvim tjednima saborskog poslovanja. Bio je među pokretačima prijedloga da kralj pošalje Saboru abdikacijske spise svojeg prethodnika i predložio je da se proglasi izdajicom domovine svatko tko bi bez saborskog odobrenja sudjelovao u radu nekog drugog zakonodavnog tijela, tj. Sabora Mađarske. Nije se ustručavao upozoriti, što će ubuduće stalno ponavljati, da bi "perfidija" bečke vlade mogla Habsburgovce lišiti hrvatskog prijestolja. Odbio je prijedlog da se podnese adresa lojalnosti kralju, kao i kraljev nalog da Sabor raspravlja o odnosu Hrvatske prema Mađarskoj, jer to mora biti stvar slobodne volje hrvatskog naroda.¹³

U pogledu odnosa prema Mađarskoj većina je zastupnika prihvatila prijedlog, kasnije poznati čl. XLII./1861., sankcioniran od kralja, o prekidu svih pravnih i faktičkih državnih veza, osim kraljeve osobe, između Hrvatske i Ugarske od 1848., ali uz mogućnost sklapanja novog saveza ako Ugarska prizna nezavisnost i cjelovitost Trojedne kraljevine. Iz pregovora bili bi izuzeti autonomni - upravni, pravosudni, školski i vjerski - poslovi. Manjina zastupnika, poznati kao "unionisti", smatrali su da 1848. nije došlo do pravnog prekida hrvatsko-ugarskog saveza i bili su spremni da s Mađarima stupe u pregovore bez prethodnih uvjeta. Treći je prijedlog bio Kvaternikov, izrečen 18. lipnja 1861. U govoru prije podnošenja prijedloga istaknuo je da je krivo mišljenje kako su Hrvati na "dvoputju", tj. da mogu birati samo između vlasti Pešte i Beča, odnosno između mađarskog i njemačkog ropstva. Pošto su se gotovo svi zastupnici izjasnili za obnovu saveza s Ugarskom, na ovaj ili onaj način, a odbijali odlazak u Carevinsko vijeće, Kvaternikova argumentacija pretežno se odnosila na pitanje odnosa prema Pešti. Istaknuo je da bi odlaskom u Peštu Hrvati, doduše, pomogli mađarsku slobodu, ali upropastili bi budućnost svoju i ostalih Južnih Slavena. Realni savez s Ugarskom poguban je i za hrvatsko privredno blagostanje i napredak. Zbog saveza s Mađarima, nastavio je Kvaternik, Europi su potpuno nepoznata hrvatska prava, koja su jednaka mađarskima, a značenje i važnije zbog posjedovanja istočne obale Jadrana. Kao daljnje argumente protiv realnog saveza s Ugarskom Kvaternik je naveo međusobnu borbu različitih naroda u njoj, trenutno odlučujuću ulogu Beča u hrvatsko-mađarskim odnosima, te europsku podršku cjelovitosti Austrije, kojoj su protivni mađarski ustavni zakoni iz 1848., na kojima inzistiraju Mađari. Međutim, završio je svoj govor Kvaternik, hrvatski narod nije na "dvoputju", već na raskršću, tj. postoji i treći put, a to su neposredni pregovori s kraljem, a tek zatim, ako oni ne bi uspjeli, sklapanje obrambenog

¹² Radi se o više članaka, koje je u razdoblju 1868.-1871., objavio opozicijski organ Narodne stranke *Novi pozor/Zaslužnik/Branik* i o kojima će kasnije biti nešto više riječi. Inače, najznačajnije udarce promadarskom raspoloženju u Hrvatskoj zadali su krajem 1860. i početkom 1861. sami Mađari, ostvarivši ukidanje Vojvodine Srbije i reinkorporaciju Međimurja Zaladskoj županiji, tražeći uvođenje mađarske uprave u Rijeci i proglašavajući Hrvatsku i Slavoniju "pripojenim stranama", koje trebaju biti bezuvjetno zastupane, u duhu mađarskih zakona 1848., u peštanskom saboru. O tome detaljnije: Vasilije Krestić, *Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine*, Beograd 1969, 121-150.

¹³ M. Gross, *Povijest*, 76.

saveza s Ugarskom.¹⁴ Kvaternikov prijedlog zakonskog članka, koji je iznio pred zastupnike odmah nakon govora, predstavlja najrazrađeniji politički i državno-pravni program u Saboru 1861. Osnovna je ideja prijedloga da Hrvatska sklapa, kao suverena i cjelovita država, nov međudržavni ugovor s Habsburgovcima, kao hrvatskim kraljevima, koji bi se trebali kruniti u Hrvatskoj. Rat 1848., smatra Kvaternik, prekinuo je sve odnose Hrvatske ne samo prema ugarskoj kruni, već i sa svim drugim austrijskim zemljama. U Zagrebu bi se trebalo osnovati "kraljevsko državno vijeće" kao samostalna hrvatska vlada odgovorna Saboru, čiji bi se predsjednik nalazio u Beču kao posrednik između austrijskog cara i hrvatskog kralja i odbijao bilo koji "tudji upliv" na njega. Predsjednik hrvatske vlade komunicira ravnopravno s austrijskim ministrima rata, vanjskih poslova, trgovina i financija, ali isključivo kao predstavnik Hrvatske. On ne prisustvuje sjednicama austrijske vlade, osim u pitanjima rata, da osigura nesudjelovanje Hrvatske. Glavne državne poslove hrvatski narod ustupa kralju na vršenje kroz državno vijeće i austrijska ministarstva kao slobodan i samostalan narod, a ne potčinjen austrijskoj vladi i državi. Kao jamstva ove povezanosti Kvaternik je tražio proširenje ovlasti austrijskog Carevinskog vijeća za austrijske pokrajine, posebno u pitanju financija, inače će Hrvatska prekinuti svaku vezu s austrijskom vladom, zatim sazivanje sabora barem svake treće godine i stvaranje narodne hrvatske vojske pod zapovjedništvom hrvatskih zapovjednika i Sabora. U slučaju da Mađari povrate svoje zakone iz 1848. i opet steknu samostalnu vladu s vanjskim, vojnim i financijskim poslovima, Kvaternik je predvidio odstupanje od predloženog ugovora i stvaranje isto tako samostalne hrvatske vlade. Predloženi ugovor mogao bi se sklopiti samo ako bi kralj osigurao cjelovitost hrvatske države povratkom Dalmacije, Istre, Kvarnera, te pojedinih krajeva Kranjske i Štajerske, uz mogućnost dobrovoljnog pridruženja ostalih slovenskih krajeva. U odnosu prema Ugarskoj Kvaternik je dopustio mogućnost sklapanja obrambenog saveza protiv zajedničkog neprijatelja, to jest protiv austrijske reakcije.¹⁵ Iako su mnogi zastupnici pohvalili Kvaternikov prijedlog kao najbolji izraz kontinuiteta hrvatske državnosti, odbacili su ga kao neprovediv. Podržao ga je samo Ante Starčević kao najmanje lošu opciju, iako mu nije moglo biti prihvatljivo Kvaternikovo makar i formalno priznavanje zajedničkih poslova s austrijskim zemljama.

U Kvaternikovom je prijedlogu prisutna očita proturječnost, jer, s jedne strane, prihvaća osnovne zajedničke - ratne, financijske, trgovačke i vanjske - poslove s austrijskim zemljama, a, s druge strane, ne spominje nikakve zajedničke organe - parlament i vladu - koji bi te poslove obavljali. Austrijska bi vlada, po njemu, trebala služiti samo kao transmisija, preko predstavnika hrvatske vlade, hrvatskih interesa u navodno "zajedničkim" poslovima, ali bez središnjeg organa oni de facto ne mogu postojati. Kvaternik, također, govori o odsjecima ratnih, vanjskih i financijskih poslova u hrvatskoj vladi, kao i o stvaranju hrvatske vojske odgovorne Saboru i zadužene za obranu matičnog hrvatskog područja,¹⁶ što je teško spojivo s centralizaci-

¹⁴ *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861.* (*Dnevnik sabora 1861*), Zagreb 1862., 184-203.

¹⁵ Dragutin Kušlan-Mirko Šuhaj (ur.), *Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861., II.*, Zagreb 1861., 169-181; Lj. Kuntić, *Vanjskopolitički pogledi*, 317-341; M. Gross, *Povijest*, 78-82.

¹⁶ Kvaternikove kratke odredbe o hrvatskoj narodnoj vojsci pokazuju veliku sličnost s zakonskom osnovom saborskog odbora o hrvatskoj vojsci iz proljeća 1849., čiji je rad i on, kao službenik Banskog vijeća, mogao pratiti (usp.: *Osnova za utemeljenje narodne vojske u trojednoj kraljevini hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj, po načelu podpune jednakosti između krajeva, i po načelu ustavnog zavoda narodne obrane*, Zagreb, 1849).

jom određenih poslova u Beču. Time je Kvaternik, u osnovi, sačuvao načelo o samostalnosti Hrvatske, a prihvaćanje navodno zajedničkih poslova bio je, čini se, tek taktički korak, usmjeren stjecanju dojma o kakvoj-takvoj realnosti njegovog prijedloga i mogućnosti da ga zastupnici lakše prihvate. Ipak, svoj je prijedlog Kvaternik uvjetovao s toliko elemenata da nije, očito, niti sam vjerovao u njegovu realnost. U govoru je istakao nužnost povoljnih europskih okolnosti u kojima će se moći konačno postaviti pitanje hrvatske samostalnosti, koju se do tada ne smije žrtvovati bečkim ili mađarskim interesima. Stoga nije bio u proturječnosti sa svojim prijedlogom kada je glasao, početkom kolovoza 1861., protiv zajedničkih poslova s Austrijom i slanja zastupnika u Carevinsko vijeće. On, naime, nije želio centralizirane poslove prema Veljačkomu patentu, tipičnom izrazu neustavne bečke vlasti, i to bez ikakvih jamstava za hrvatsku samostalnost i bez prethodnog osiguranja cjelovitosti hrvatske države. Inače, većina je zastupnika odbila sudjelovanje u Carevinskom vijeću, ali i priznanje zajedničkih poslova s austrijskim pokrajinama. Ove je poslove, uvažavajući postojeće okolnosti i stoljetni razvitak Hrvatske na njihovom temelju, priznala manjina vrlo istaknutih hrvatskih političkih djelatnika, poput Strossmayera, Račkog, Mrazovića i drugih. To je, zapravo, značilo priznanje da je Hrvatska u okviru Habsburške monarhije, što je, doduše, priznavao i Kvaternik, ali on je, kao i Starčević, smatrao da se radi o "faktičkom nasilju", koje se treba što prije ispraviti, a ne ga priznavati. Od Pricine izjave, uz koju je pristala manjina zastupnika priznajući zajedničke poslove, datira sukob Kvaternika i Starčevića sa Strossmayerom, Mrazovićem i drugim zastupnicima.¹⁷

Djelovanjem u Saboru pokazala se Kvaternikova usamljenost i izoliranost u političkom životu tadašnje Banske Hrvatske. Nekoliko istomišljenika, poput Ante Starčevića, nisu mogla Kvaterniku omogućiti čak niti stranačko organiziranje.¹⁸ Inače, Kvaternik je, po svojem porijeklu, ali i po političkom i društvenom opredjeljenju pripadao srednjem građanskom sloju, onom, koje je u većini europskih društava, bilo nosioc nacionalizma kao ideje i pokreta. Njegova

¹⁷ M. Gross, *Povijest*, 89-93; Ista, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 137-138.

¹⁸ U to vrijeme još ne postoje stranke u modernom smislu, tj. kao pravne osobe registrirane kod nadležnog državnog organa, sa stalnim članstvom, unutarnjom hijerarhijom i stalnom agitacijom u javnom životu. "Stranka" bi, za ono vrijeme, mogla predstavljati, za razliku od neorganiziranih idejno-interesnih grupa, kakve su postojale i u Saboru 1861. - isključivo grupu istomišljenika - što se tiče određenih temeljnih pitanja - okupljenih oko određenog lista ili brošura i s agitacijom neposredno prije (saborskih) izbora. U tom smislu do pojave stranaka 60-tih godina XIX. stoljeća dolazi tek 1863.-1864. s formiranjem Narodno-samostalne i Narodno-liberalne stranke, dok će se "unionisti" formirati kao stranka tek krajem 1867. s pokretanjem svojeg lista i sudjelovanjem u saborskim izborima. O Stranci prava može se govoriti donekle s pojavom *Hervata* u jesen 1868., ali konačno tek s izlaženja tjednika *Hrvatska* 1871., kao pravog političkog lista, i to u vrijeme kada stranka prvi put, u proljeće iste godine, izlazi samostalno na saborske izbore. Razdoblje 1867.-1870. može se označiti kao priprema za stvaranje Stranke prave kao posebne političke organizacije, a ne više interesne političke grupe ili struje, čiji su najznačajniji predstavnici bili Starčević i Kvaternik. U literaturi već je ranije primijećeno da je *Hervat* glasilo "jedne idejne grupe, a ne stranke" i da ima "revijalni karakter" (Josip Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939.*, Zagreb 1962., 242). Sam je Kvaternik pod "strankom" shvaćao uglavnom grupu (svojih) istomišljenika. U tom je smislu 1861.-1866. govorio o "narodnoj stranci", koja se bori za nezavisnost Hrvatske i koja bi konačno trebala obuhvatiti cijeli hrvatski narod. O "stranci prava" počinje govoriti tek s izlaženjem *Hervata*, iako je i tada naglašavao da postoje samo prijatelji i neprijatelji naroda, a ne i posebne stranke (*Sustav naših Slavoserbah - Hervat* VI., Zagreb 1869., 81). Pokretanje stalnog lista smatrao je,

pripadnost "slobodnoj inteligenciji"¹⁹ značila je ne samo nevezanost za određen stalež, već i materijalnu samostalnost, iako je cijena za nju bila visoka, tj. osobno siromaštvo i nemogućnost da eventualno bogatstvom pomogne ostvarivanje određenih svojih koncepcija. Kvaternik je, međutim, nakon raspuštanja Sabora u studenom 1861., nastavio svoj neumorni politički i publicistički rad i to objavljivanjem svojeg najkvalitetnijeg djela i vjerojatno jednog od najboljih radova hrvatske političke publicistike XIX. stoljeća uopće. Dok je do tada polemizirao samo s općenitim nazorima, na primjer, težnjom za realnom unijom s Ugarskom, u drugom svesku *Političkih razmatranja* prvi je put napao određenu grupu iz hrvatskog političkog života i to onih, koji su u kolovozu 1861. pristali uz Pricinu izjavu, kao i predsjednika Hrvatske dvorske kancelarije Ivana Mažuranića, čija je glavna težnja bila da se Hrvatska nagodi s Bečom prije Mađara.²⁰ Dok je ranije oštrica njegove polemike bila usmjerena protiv Mađara, sada je obnovio protuaustrijski ton, iako, naravno, bez "veleizdajničkih" izraza iz *La Croatie*. Izrazio je nadu da će se "gesammtinteressisti", tj. pobornici zajedničkih poslova Hrvatske s austrijskim pokrajinama, na vrijeme osvijestiti i vidjeti da ne rade u korist hrvatskog državnog prava, jer Hrvati mogu pred Europom tražiti samostalnost samo kao Hrvati, a ne kao dio Austrije. Tvrdio je da oni uzalud plaše hrvatsku javnost mađarskom opasnošću, jer samo o Beču ovisi hoće li Hrvati biti podvrgnuti Mađarima. Kao glavno načelo "narodne stranke", u koju je, osim sebe, mogao tada uvrstiti jedino još Starčevića, smatrao je odbijanje realnog povezivanja bilo s Bečom, bilo s Peštom, sve dok Hrvatima ne budu povraćena sva nezakonito oduzeta prava. Osnovna je Kvaternikova teza bila da su Hrvati suvereni i slobodan narod, jer se nikada nisu povezali nekim državnim ugovorom s austrijskim zemljama. Drugim riječima, iako to Kvaternik nije izričito rekao, trenutna austrijska vlast nad Hrvatskom bila je izraz nasilja i nezakonitosti i pravno nije obavezivala hrvatsku politiku. Zatim je Kvaternik prešao na razmatranje globalnih europskih prilika, jer je bio svjestan da se bez njih ne može obnoviti hrvatska samostalnost i jer je time želio pokazati domaćim "praktičnjacima" da ne treba klonuti duhom ako trenutno nije moguće, zbog nepovoljnih okolnosti, ostvariti nacionalnu slobodu. Želio je pokazati mogućnost povezivanja narodno-političke koristi Hrvata s opće-europskom i hrvatsko-europskom politikom. Najveću je pozornost obratio Francuskoj, tada uistinu najznačajnijoj europskoj državi, za koju je smatrao da djeluje u skladu s načelima naro-

u vrijeme kada se činilo da će *Hrvat* dobiti službenu koncesiju i moći izlaziti kao dnevnik ili barem tjednik, kao bitno obilježje stranke, posebno zbog ismijavanja protivnika da on i njegove pristalice nemaju dovoljno snage da pokrenu vlastito glasilo i izdaju program (NAZ, DEK, 6, 17. IX. 1868). Kasnije je smatrao da će njegov i Starčevićev krug postati prava stranka tek s izlaženjem *Hrvatske* kao pravog i redovitog političkog lista, a ne, kao do tada, neredovitih časopisa u obliku manjih svezaka (Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti [AHAZU], Ostavština Eugena Kvaternika [OEK], XV 22 B/3, Kvaternik Halperu 22. XI. 1870.).

¹⁹ Termin je vezan za značenje kakvo mu u svojim radovima daje mađarski sociolog spoznaje Karl Mannheim, tj. društveni sloj čiji su pripadnici različitog socijalnog porijekla, nevezani za određene, već u visokoj mjeri razgrađene staleže tradicionalnog društva, a formira se u okviru izgradnje modernih nacionalnih zajednica. Nacionalizam je osnovni "svjetonazor" i povezna spona pripadnika takve "slobodne inteligencije" sa svim konzekvencama i predrasudama takvog shvaćanja.

²⁰ O Mažuranićevoj politici šezdesetih godina XIX. stoljeća usp.: V. Krestić, n. dj.; J. Šidak, *Ivan Mažuranić kao političar*, *Studije*, 295-300; Isti, *Hrvatska politika u 60-im godinama XIX st. do hrvatsko-ugarske nagodbe (1868)*, *Studije*, 325-338; M. Gross, *Prema hrvatskome građanskom društvu*.

dnosti i liberalizma, iako za svoju korist. Radi suzbijanja francuskog utjecaja Austrija bi morala zadovoljiti hrvatske zahtjeve, inače će Hrvati, koji sada služe kao sredstvo Austriji neprijateljskih država, pasivno primiti oslobođenje od strane invazijske vojske. Austro-hrvatska politika trebala je pokazati da Hrvatska može postojati povezana s drugim austrijskim zemljama samo osobom kralja uz povratak svih hrvatskih prava i teritorija, a hrvatsko-europska politika da se hrvatska samostalnost može ostvariti nezavisno od Austrije i Ugarske, ukoliko bi Austrija "toli zlobnu il kratkovidnu politiku spram Hrvatah gojila, zanemariv koristiti se političkim tim življem". Austro-slavensku politiku, izraženu 1848., Kvaternik je proglasio ludošću, jer priznavanje zajedničkih poslova i odlazak u Carevinsko vijeće znači odricanje od temeljnih državnih prava, a ne može spriječiti njemačku vlast nad austrijskim Slavenima.²¹ Ukazao je da je ideja austrijske "federacije" neprovediva zbog suprotnih težnji samih austrijskih naroda, protivljenja njemačkog saveza i cijele Europe, te zbog vlastite nelegitimnosti, kojoj Austrija zahvaljuje postojanje. Ona je i opasna po hrvatsku ustavnost, jer bi se u njoj Hrvati dobrovoljno odrekli svojih prava i prihvatili dio ogromnog austrijskog duga u čijem stvaranju nisu sudjelovali. Suprotno tome, politika "narodne stranke" je oprezna, jer se ne želi vezati uz Ugarsku ili Austriju, koje bi se, zbog unutarnjih problema i vanjskih neprijatelja, lako mogle raspasti. Kvaternik nije propustio demonstrativno upozoriti Habsburgovce da je hrvatski narod preživio već više dinastija i da bi morali što prije povratiti samostalnost i cjelovitost Hrvatske, ako ne žele da Hrvati, kao posjednici istočnog Jadrana, postanu saveznici zapada, tj. Francuske u budućem njemačko-francuskom sukobu oko Rajne. Što se tiče odnosa prema Mađarskoj Kvaternik je zadržao svoj raniji stav da treba odbijati svako realno povezivanje zbog mađarskog nepriznavanja hrvatske samostalnosti i međusobne borbe ugarskih naroda. Suprotstavio se tvrdnjama budućih članova Ustavno-narodne ili unionističke stranke, koji narod plaše bečkim centralizmom, kada on i sada postoji, gotovo isti kao i za vrijeme Bacha.²² Osnovni je, dakle, Kvaternikov cilj u ovom djelu bio da uvjeri hrvatske "gesammtinteressiste", čije se jačanje, zbog njihove važnosti i moguće podrške službenih austrijskih krugova, moglo očekivati, da treba odbaciti svako povezivanje ne samo s Mađarskom, nego i s Austrijom u skladu s odlukama Sabora 1861. i čekati na povoljne europske okolnosti u kojima bi se mogla ostvariti samostalnost Hrvatske. Do tog je vremena želio što više proširiti "narodnu

²¹ Tu je Kvaternik mislio na jedan od najčešćih argumenata pristalica "zajedničkih interesa", tj. neposrednije pridruženje Hrvatske, kao suverene države, austrijskim pokrajinama, čime bi se pomogla emancipacija austrijskih Slavena - Slovenaca, Čeha i Poljaka - od njemačke vlasti. Uglavnom se radilo o ideji federalno-konfederalnog preuređenja Monahije u savez ravnopravnih država i austoslavizmu, koja se prvi put pojavila u široj hrvatskoj javnosti, ali ne i u službenoj hrvatskoj politici, za vrijeme revolucije 1848.-1849. I šezdesetih godina XIX. stoljeća treba praviti razliku između šire hrvatske javnosti, okupljene oko političkih listova, posebno Pozora koja obnavlja ovu ideju, i službene hrvatske politike - Sabora, bana, Banske konferencije, Dvorske kancelarije, Namjesničkog vijeća i, uglavnom, lokalnih oblasti - koja je gotovo isključivo vezana uz pokušaje ostvarenja užih hrvatskih nacionalnih ciljeva - što šire unutarnje samostalnosti i teritorijalne cjelovitosti Hrvatske. To znači da je neodrživa tvrdnja o zastupanju ideje austoslavizma i preuređenja Austrije na temelju federalno-konfederalnih vrijednosti u hrvatskoj politici šezdesetih godina, koje sam ranije i sam prihvaćao (Tomislav Markus, *Mihailo Polit-Desančić i srpski nacionalizam 1861. godine*, ČSP 26/3, Zagreb 1994., 487-500), jer se nije pravila razlika između službene hrvatske politike i šire političke javnosti.

²² Eugen Kvaternik, *Politička razmatranja na razriču hrvatskoga naroda II. (Politička razmatranja II.)*, Zagreb 1862; Lj. Kuntić, *Vanjskopolitički pogledi*, 351-375; M. Gross, *Povijest*, 106-111.

stranku", tj. ne običnu stranku u tadašnjem smislu, nego nacionalni pokret, koji bi ukinuo "strančarenje" i sve hrvatske političke, kulturne i privredne snage usmjerio što lakšem ostvarenju samostalnosti.

Potrebno je ukratko analizirati Kvaternikovo pisanje o srpskom nacionalizmu, jer je on bio, u to vrijeme, jedini hrvatski publicist, koji je predvidio neizbježnu sukobljenost hrvatskog i srpskog nacionalizma tada, ali i u budućnosti. Ostali su hrvatski nacionalisti ili uporno izbjegavali polemiku sa srpskim nacionalistima iz Srbije i južne Mađarske, nadajući se da će ideja sloge prevladavati ili su tek sporadično i oklijevajući, kao što je učinio Franjo Rački u nekoliko članaka u *Pozoru* 1861.-1863., priznavali da se tu radi o sukobu dva nacionalizma s više ili manje suprotstavljajućim nacionalnim ciljevima i interesima. Kvaternikovo shvaćanje odnosa prema srpskom nacionalizmu određeno je s nekoliko čimbenika. Prvi je Kvaternikovo sudjelovanje u hrvatskom političkom pokretu 1848.-1849., u vrijeme kada Hrvati i Srbi, s jedne strane, vojno surađuju protiv Mađara, ali se i sukobljavaju kako zbog pitanja pripadnosti Srijema, tako i zbog vjerskih pitanja u pojedinim krajevima, posebno u Slavoniji.²³ Drugi je čimbenik pisanje tadašnje slavistike, posebno Jerneja Kopitara i Pavla Josefa Šafarika, koji su Hrvate svodili na čakavce, kajkavce u sjevernoj Hrvatskoj proglasili su Slovencima, a štokavce Srbima. Te je teze preuzeo tadašnji najpoznatiji srpski publicist Vuk Karadžić s kojim je pedesetih godina polemizirao Ante Starčević, suprotstavljajući njegovoj velikosrpskoj koncepciji svoju velikohrvatsku koncepciju s negacijom postojanja srpskog naroda.²⁴ Iako će Kvaternik prihvatiti Starčevićevu negaciju srpskog naroda konačno tek 1871. i u buduću Veliku Hrvatsku uključiti i "Šumadince", može se pretpostaviti da su Starčevića gledišta o srpskom pitanju izvršila određen utisak na njega i početkom šezdesetih godina XIX. stoljeća. U dodatku knjige *La Croatie et la confédération italienne* Kvaternik je govorio o "prvobitnoj i prirodnoj stečevini" Hrvata, posebno Bosni i Hercegovini, koju su stekli dolaskom i osvajanjem od Avara, nasuprot Srbima, čija su osvajanja na tom području bila znatno manja i kratkotrajna.²⁵ U predstavkama Rechbergu Kvaternik je dokazivao neprijateljstvo Rusije prema Austriji upravo potpomaganjem "fanatičnog srbizma" u Turskoj i Monarhiji i nastojanje da katolički Hrvati prihvate pravoslavlje i time se srbiziraju. Slobodna i ujedinjena Hrvatska mogla bi privući i osmanlijske Srbe, a kao zavisna zemlja morala bi gravitirati njima, jer bi se Hrvati sjetili da su Slaveni i radije prihvatili rusku vlast i srbizam, nego njemačko-mađarsku vlast.²⁶ U brošuri na njemačkom, čije je izdavanje financirao Strossmayer, podržao je zahtjeve mađarskih Srba za političkom i teritorijalnom autonomijom i spomenuo kako Hrvati imaju sa Srbima isti jezik, književnost i budućnost.²⁷ U Saboru 1861. Kvaternik je u nekoliko kraćih govora izrazio svoj

²³ U drugom svesku *Političkih razmatranja* Kvaternik se prisjeća prisustovanja zasjedanju Sabora Hrvatske u lipnju 1848. kada se senjski biskup Mirko Ožegović, uz još nekoliko zastupnika, suprotstavio srpskih zahtjevima za priključenjem Srijema Vojvodini i, po Kvaterniku, najviše pridonio da Sabor priključenje Srijema Vojvodini uvjetuje njezinim pridruženjem Hrvatskoj.

²⁴ M. Gross, *Povijest*, 23-31. Treba istaknuti bitnu razliku, u ranijoj historiografiji uglavnom prešućivanu, između Karadžića i Starčevića, jer je Karadžićeve teze prihvatila velika većina srpskih književnika, novinara i političara, dok je Starčević tada i, ako se izuzme, s određenim razlikama, Kvaternik, sve do kraja šezdesetih godina, bio usamljen pojedinac, čije su velikohrvatske teze osudili najistaknutiji hrvatski nacionalni djelatnici, njegovi nekadašnji suborci - "ilirci". Primjerice, Kvaternik je bio prvi hrvatski publicist i nacionalni djelatnik za kojeg sigurno možemo reći da je prihvatio Starčeviću negaciju srpskog naroda i to konačno - 1871. godine.

²⁵ M. Gross, *Povijest*, 45-46.

²⁶ Lj. Kuntić, *Politički spisi*, 124-128, 165-167.

²⁷ E. Kvaternik, *Das Verhältniss*, 229-231.

stav o srpskom pitanju. Najprije je odbacio zahtjev da Sabor prizna zaključke srpskog Blagoveštenskog sabora iz travnja 1861. o pripadnosti Srijema Vojvodini. Istaknuo je da cijeni važnost političkog povezivanja Hrvata i Srba, ali da se Srijem ne može odstupiti Vojvodini, jer se Sabor 1848. odrekao Srijema samo ako se Vojvodina sjedini s Hrvatskom i jer se radi o "bachovskoj" Vojvodini, dakle tvorevini njemačkog centralizma. Podržao je pravedne zahtjeve Srba, ali odlučno je odrekao mogućnost da bi Hrvati osakaćivali svoje narodno tijelo "zlo pojmljenoj sentimentalnosti za volju". Na kraju saborskog zasjedanja, prilikom rasprave o imenu službenog jezika u Trojednoj kraljevini, podržao je, u ime sloge, prijedlog o nazivu "jugoslavenski", ali je upozorio da Hrvati imaju sva prava da svoj službeni jezik nazovu hrvatski, kao što su ga Srbi u Blagoveštenskom saboru nazvali srpskim. No, odlučno se suprotstavio prijedlogu pojedinih srpskih zastupnika da se jezik nazove "hrvatsko-srpski", jer to ne bi bilo neutralno ime i bilo bi protivno hrvatskom državnom obilježju Trojedne kraljevine.²⁸

Značajnu pozornost srpskom pitanju Kvaternik je posvetio u drugom svesku *Političkih razmatranja*, koji je izrađivao u vrijeme saborskog zasjedanja i završio početkom 1862. Na zaoštavanje Kvaternikovog stava morala je utjecati oštra polemika između hrvatskog i srpskog tiska 1861., kao i napadi pojedinih hrvatskih političara Strossmayerovog kruga na njega za vrijeme saborskog zasjedanja s tvrdnjama da ne vodi računa o južnoslavenskoj i slavenskoj solidarnosti. U radu je osudio besmisleno "braćenje" i zagovaranje slavenske i južnoslavenske orijentacije dijela hrvatske politike, koja ne vjeruje u snagu Hrvata i ne vidi lukavost njihovih susjeda. Odlučno se izjasnio protiv nametanja "srbizma", tj. srpske nacionalne ideje stanovništvu pravoslavne vjeroispovijesti u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, pošto su oni po porijeklu i vlastitom opredjeljenju Hrvati. Za takvu je djelatnost prije svega osudio rusku politiku, koja "srbizam" i pravoslavlje koristi kao prikladno sredstvo za svoju balkansku politiku. Smatrao je da je sloga između Hrvata i Srba u Ugarskoj i Srbiji, odnosno između hrvatske i srpske države moguća samo ako "unutar n a r a v n i h i h i s t o r i č n i h granicah ovih ostane svatko ono što je po povjesti, etnographii i viečnoj istini; da se jedino tim putem može s l o b o d a tih plemenah uzdržati [...]". Proglasio je protivnikom sloge i bolje budućnosti Hrvata i Srba svakoga tko pod "maskom vjerozakona" širi srbizam među pravoslavnim Hrvatima, ali i izdajicom hrvatske države, kao što bi širenje hrvatstva u Srbiji bila izdaja srpske države. Optužio je Rusiju da se oslanja na "tminu i polu-divljač" u jugoistočnoj Europi, umjesto da podrži Hrvate, koji se kroz trinaest stoljeća prednjačili u obrazovanju i državnoj snazi. Spomenuo je i već pripremljen rad pod naslovom "Jedinstvo države i narodnosti hrvatske", koji, međutim, nikada nije objavljen.²⁹ Za tu je brošuru kasnije rekao da će se zahvaljujući njoj moći uvjeriti i Hrvati i Srbi o narodnim granicama na slavenskom jugu "te da upravo oni siju razdor med srbstvom i hrvatstvom, koji zlobno hine sympatie i sdruženja". Ograđujući se od optužbi da širi neslogu između Hrvata i Srba s pravom je istakao da je on, kao pojedinac, previše bezna-

²⁸ Kvaternikovi govori 23. V. i 11. XI. 1861. (*Dnevnik sabora 1861.*, 129-130, 928-929); M. Gross, *Povijest*, 95-98. I Hrvati iz kasnije Narodne stranke i Kvaternik odbijali su svako - osim u dva taktička slučaja 1861. i 1867. - službeno spominjanje srpskog imena, smatrajući da bi se radilo o njegovom "diplomatičnom" priznanju kao naroda, a time i negaciji hrvatskog državnog karaktera Trojedne kraljevine. Razlika je bila u tome što su narodnjaci uglavnom dopuštali postojanje srpske manjine u Hrvatskoj, a Kvaternik je smatrao da Srbi u Hrvatskoj ne postoje kao posebna etnička zajednica. Početkom šezdesetih godina i, uglavnom, do 1871., nije odricao postojanje srpskog naroda u Mađarskoj i Srbiji.

²⁹ E. Kvaternik, *Politička razmatranja II*. 19-22, 49-58, 108-109; M. Gross, *Povijest*, 107-108.

čajan za tako nešto ukoliko sloga počiva na zdravim temeljima, što nije slučaj.³⁰ U svoju je zaslugu Kvaternik upisao i usamljeno suprotstavljanje "srbizmu" usmjerenom protiv hrvatske narodnosti i državnosti. Izrazio je nadu da će ubrzo pravoslavni Hrvati u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini postati glavna podrška njegove politike.³¹ Slovencima je Kvaternik posvetio mnogo manje pozornost, kako zbog njihove političke odvojenosti od Hrvatske, tako i zbog uvjerenja da ne postoji posebna slovenska narodnost, kao, naravno, niti slovenska država, koja bi mogla, za razliku od Srbije i mađarskih Srba u pitanju "srbizma", širiti "slovenstvo" u hrvatskim krajevima. U više je tekstova, od francuske brošure iz 1859. do drugog sveska *Političkih razmatranja*, govorio o hrvatsvu "noričkih" ili "planinskih" Hrvata, smatrajući da je "slovenstvo" austrijska izmišljotina, stvorena radi slabljenja hrvatskog nacionalizma. U ovom razdoblju još nije, za razliku od razdoblja nakon 1867., optuživao hrvatske političare Strossmayerovog kruga, za izdaju hrvatskih interesa zbog, uz ostalo, "izmišljanja" slovenske narodnosti. Spomenuto je da je u saborskom prijedlogu 1861. tražio neposredno priključenje pograničnih dijelova Kranjske i Štajerske, koji su nekada pripadali hrvatskoj državi, te eventualno dobrovoljno priključenje samostalnoj Hrvatskoj ostalih slovenskih područja.

Jedna od ideja, na koju se Kvaternik stalno vraćao, bila je tajna politika. Nju je nastojao prakticirati, uglavnom neuspješno, u svojim emigrantskim razdobljima, ali i upućivati na nju, u osnovnim crtama, u objavljenim tekstovima. Isticao je da Hrvati moraju voditi računa o trenutnim okolnostima, a ne se nepomično držati određenog načela i gledati samo na trenutnu i osobnu nacionalnu korist kao jedino opravdanu. Temeljni mu je zakon svake politike bio "da ono, što danas u zvijezde kuješ, koristi narodnje radi sutra ćeš morat po blatu valjati, i obratno [...]" Na primjeru nacionalne katastrofe Mađara 1849. upozoravao je da se u politici mora težiti onome što se može, a ne što se želi ostvariti.³² Tu je veliki značaj tajne politike, koju treba imati svaki narod, a posebno slabiji.³³ U narednom je svesku Kvaternik detaljnije objasnio svoje shvaćanje tajne politike, čiji je primjer, po njemu, bilo tajno djelovanje "narodne stranke", zapravo njega i Starčevića, u toku 1861., kada je spriječeno da "gesammtinteressisti" izdaju hrvatska državna prava. Smatrao je da tajna politika obuhvaća narodni politički pokret prema svim značajnim državama, a ne samo prema susjedima, te njegovo rukovođenje tako da on nesmetano napreduje, a da se ne zna tko ga vodi. Bez tog pravca, koji zahtijeva narodnu samosvijest, nijedan narod ne može napredovati. Tajna politika, ističe Kvaternik, treba Hrvatstvu pripremiti za sve moguće europske zaplete. Dok javna politika nastoji ostvariti narodnu

³⁰ "Niti jedan narod nije čovjek, niti jedna država koja se može opirati protivu vođenja njegovih političkih interesa. Niti jedna država ne može biti više od čovjeka, niti jedna država ne može biti više od čovjeka." Eugen Kvaternik, *Njelogična razmatranja*, Zagreb 1862., s. 11-12.

³¹ Eugen Kvaternik, *Odgovor "Pozoru" na članak: "Odziv g. E. Kvaternika" u 108. br. sadržan (Odgovor "Pozoru")*, Zagreb 1862., 11-12.

³² Eugen Kvaternik, *Njelogična razmatranja*, Zagreb 1862., s. 11-12.

³³ Kvaternik je u svojem životu i političkom radu bio stalno rastrgan između jasnog shvaćanja politike kao umijeća mogućeg, dakle prihvaćanja manjeg zla, i potrebe što brže realizacije "načela", tj. samostalne hrvatske države. Njegov odlazak u Rakovicu 1871. teško se mogao opravdati trenutnim političkim okolnostima, koje nisu davale nikakve šanse za uspjeh ustanka. Sam je Kvaternik svoj plan o ustanku tada opravdavao ne političkim okolnostima, već božjom voljom, o čemu će kasnije biti riječi. S druge je strane A. Starčević inzistirao na čuvanju čistoće "načela", a kao filozof i ideolog, a mnogo manje političar-pragmatičar, mogao je čekati na povoljne okolnosti za njegovo ostvarenje. Stoga ga Kvaternik vjerojatno nije ni upoznao s priprema za rakovički ustanak.

³⁴ *Politička razmatranja I.*, 7, 15-16, 24, 46-47.

sreću i slobodu, tajna politika želi "uzdržati se, okriepiti se i učvrstiti se u stečenom blagostanju i srieci naroda". Obje politike grupiraju se oko nekoliko najistaknutijih pojedinaca, koji imaju povjerenje i podršku cijelog naroda i koji znaju njegove interese povezati s interesima drugih naroda. Glavni djelatnici tajne politike trebaju ostati međusobno nepoznati i poznavati samo dio narodnog pokreta.³⁴ Kvaternikova koncepcija tajne politike proizlazila je iz njegove, više ili manje očitovane protuaustrijske tendencije i računanje na vanjske političke čimbenike, posebno Francusku Napoleona III., u planovima za razbijanje Habsburške monarhije. Iako o tome tada nije govorio, sam se Kvaternik smatrao vjerojatno nekom vrstom božjeg odabranika, koji bi trebao voditi svoj narod prema nezavisnosti. Ta će se ideja konačno pretvoriti, nakon neuspjeha na saborskim izborima 1871., u neku vrstu opsesije i uputiti ga u Rakovicu. Treba napomenuti da je Kvaternik u više navrata isticao da on piše za "obrazovanu klasu" hrvatskog naroda. U saborskom govoru iz lipnja 1861. naveo je da mišljenje prostog puka ne može biti mjerilo za odlučivanje u političkim pitanjima i da puk mora biti vođen od obrazovanih zastupnika, koji jedini mogu znati njegove prave interese.³⁵ Takvo je shvaćanje, vrlo često u ranijim razdobljima nacionalnih pokreta, blisko kasnijoj teoriji kombinacije elitizma i participativne demokracije u političkoj zajednici u djelima Maxa Webera i Josepha Schumpetera, a proizlazilo iz društvenih okolnosti u kojima se razvijao tadašnji hrvatski nacionalizam i Kvaternikova djelatnost uopće. Tada ne može biti niti govora o masovnom nacionalizmu, kakav postoji u XX. stoljeću i bilo je neizbježno da se određeni nacionalni ideolog mora obraćati pismenim i obrazovanim društvenim slojevima, a ne anacionalnoj seljačkoj masi.³⁶ Time je završena intezivna i bogata Kvaternikova politička i publicistička djelatnost u Hrvatskoj između dvije emigracije (1860.-1863.). U tom je razdoblju izradio sustav hrvatske nacionalne ideologije, koji nije bio specifičan po svojem hrvatskom obilježju,³⁷ ali razlikovao se od drugih, poput onih Ante Starčevića, Franje Račkog i, u Dalmaciji, Mihovila Pavlinovića, po nekim bitnim elementima. Kvaternik je, prije svega, naglasak stavio na ostvarenje, kako je

³⁴ *Politička razmatranja II.*, 33-42, 204-210; M. Gross, *Povijest*, 110-111.

³⁵ *Dnevnik sabora 1861.*, 188-189. Isticao je da bi hrvatska inteligencija trebala držati "u rukama kormilo narodnje svoje i državne budućnosti" (*Politička razmatranja II.*, 173-174).

³⁶ M. Gross, *Povijest*, 82, 110. U proturječnosti s tim autorica Kvaternikovo davanje primata obražovanom sloju naroda objašnjava njegovom "buržoaskom klasnom svijješću" (isto, 110). Ovdje se može primijetiti da marksistička historiografija nikada nije uspjela naći zadovoljavajuće objašnjenje odnosa između "klasnog" pristupa, koji se apriori forsirao, i fenomena nacionalizma, kakav se realno razvijao od XVIII. stoljeća do danas.

³⁷ Donekle već prije 1918., a posebno nakon stvaranja jugoslavenske države u hrvatskoj se historiografiji politike stalno ponavljala teza o "ekskluzivnom hrvatstvu" Kvaternika i Starčevića i, kasnije, njihovih pristaša, nasuprot navodnoj "nacionalnoj jugoslavenskoj i, unutar nje, hrvatskoj ideologiji" ili "jugoslavizmu" kod Narodne stranke Strossmayera, Račkog i drugih. Ta teza nikada nije dokazana u posebnoj raspravi ili monografiji, kao niti teza, temeljena na hipotezi o postojanju navodne nacionalne jugoslavenske ideologije, o nastojanju pristalica "jugoslavenske ideologije" u XIX. stoljeću za dugoročnim stvaranjem samostalne južnoslavenske države svih južnoslavenskih naroda. Petar Korunić, *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici. Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848-1870.* Zagreb 1986. (dalje: *Jugoslavenska ideologija*), 13-35 i dalje, pokazao je, uz pregled relevantne historiografije, neodrživost hipoteze o postojanju nacionalne jugoslavenske i, unutar nje, hrvatske ideologije u hrvatskoj politici u XIX. stoljeću, a kasnijim je radovima napustio i hipotezu o samostalnoj južnoslavenskoj državi (P. Korunić, *Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49. godine. Prilog poznavanju porijekla hrvatske nacije i države Hrvatske, Povijesni prilozi [PP] 11*, Zagreb 1992., 177-252; *O porijeklu*

govorio, cjeline hrvatskog državnog prava, a to je značilo potpune državne i političke samostalnosti teritorijalno ujedinjene Hrvatske. To je, također, upućivalo na pridavanje velikog značaja geopolitičkih odnosa između velikih sila u tadašnjoj Europi i nastojanja da pokaže kako bi se interesi Hrvata mogli usuglasiti s njima ili nekim od njih. U tome, doduše, nije uspio kako teoretski, u svojim brošurama i saborskom prijedlogu, tako niti u emigrantskom radu, ali jasno je ukazao i svojom političkom djelatnošću posvjedočio, što je, na primjer, nedostajalo A. Starčeviću, na nužnu povezanost borbe za nezavisnost Hrvatske i povoljnog odnosa političkih snaga u Europi. Nesređene političke okolnosti u Habsburškoj monarhiji i stalni nacionalni sukobi uvjetovali su, kod Kvaternika, ali i drugih tadašnjih hrvatskih nacionalnih djelatnika, stavljanje (hrvatskog) državnog prava u prvi plan ideoških i političkih borbi. No, to ne znači da kod njih nije bila jasno prisutno i moderno shvaćanje prirodnog prava, tj. zastupanje (hrvatske) nacionalne ideje i nastojanje da se ostvari ono što je pojedina grupa ili stranka shvaćala pod osnovnim hrvatskim nacionalnim interesima. Državno i prirodno pravo spajali su se, u Kvaternikovoj ideologiji, u zajedničku ideju hrvatskog nacionalizma, koji se shvaćao ne samo kao državna i politička ideja, već i kao općedruštveni pokret, koji bi trebao obuhvatiti sve dijelove i slojeve hrvatskog društva. Takva je koncepcija neposredno proizlazila iz niskog stupnja modernizacije hrvatskog društva, u kojem hrvatska nacionalna ideja nije, i još dugo vremena neće, prodirjeti u šire (seoske) slojeve, a brži razvitak hrvatskog nacionalizma bio je znatno otežan i političko-upravnom razdvojenošću hrvatskih zemalja, posebno Vojne granice i Dalmacije od Banske Hrvatske. Kvaternik nije pružio cjelovito shvaćanje hrvatske nacije i nacionalizma kao povijesnog fenomena, niti mu je to, kao ideologu, bio cilj. No, iz njegovih je tekstova vidljivo da ju je shvaćao, kao i drugi hrvatski nacionalni ideolozi, kao sintezu nekoliko temeljnih vrijednosti, poput državnosti i državno-pravne tradicije, posebnog teritorija, jezika, kulture i duhovnog stvaralaštva uopće, privrednog i socijalnog života itd. Znao je da na stvaranje i strukturiranje nacionalne zajednice mogu djelovati različiti čimbenici, koji se ne mogu generalizirati, jer ovisе o specifičnim okolnostima. Kod Hrvata davao je prednost držav-

*hrvatske nacije u hrvatskoj politici u XIX. stoljeću: Teorija o narodnoj zajednici (naciji) u djelu M. Pavlinovića 1862, PP 12, Zagreb 1993., 133-227; O određenju nacionalne zajednice u hrvatskoj politici u 19. stoljeću (O određenju nacionalne zajednice), ČSP 25 (2-3), Zagreb 1993., 261-285). Ta je problematika važna za ovu raspravu, jer se izraz "pravaštvo", u koje je uvijek bio svrstavan i Kvaternik, shvaćalo kao "ekskluzivna hrvatska nacionalna ideja/ideologija", što se ne može održati ukoliko je neodrživo hipoteza o jugoslavenskoj nacionalnoj ideologiji. Pod "pravaštvom" se ne može shvatiti niti težnja za potpunom samostalnošću Hrvatske, jer su postojale velike razlike, u pojedinim razdobljima, u odnosu prema Austriji i pitanju hrvatske samostalnosti čak i kod pojedinog čovjeka, poput Kvaternika, a posebno kod različitih grupa i "pravaških" stranaka u kasnijim desetljećima. Vjerojatno jedini čovjek u hrvatskoj politici i političkoj publicistici do 1914., koji je u cijelom svojem političkom radu zastupao ideju potpuno samostalne Hrvatske, bio je Ante Starčević, a i kod njega s izuzetkom Sabora 1861. u kojem je prihvatio Kvaternikov prijedlog, koji sadrži priznavanje zajedničkih poslova. Kod Kvaternika ideja o samostalnoj Hrvatskoj izrazito prevladava, ali postoje i pojedini slučajevi, poput saborskog prijedloga 1861., u kojima, iako neodređeno, govori o austrijskom "okviru". "Pravaštvo", kao sustav pravnih vrijednosti - temeljenih, prije svega, na državnom i modernom prirodno-nacionalnom pravu - zastupali su, kako je tek nedavno primijećeno u historiografiji (P. Korunić, *O određenju nacionalne zajednice*, 281), svi tadašnji hrvatski političari i publicisti i svi su, u tom smislu, bili "pravaši". Stoga se, u ovom radu, neće posebno koristiti izraz "pravaštvo" i "pravaši", osim kao tehnički izraz, tj. oznaka pripadnika Stranke prava u tijeku 1871. kada se ta stranka konačno formira.*

nom i političkom čimbeniku, zbog duge i neprekinute tradicije državnosti, čiji je ostatak predstavljala Hrvatska njegovog vremena. No, kod naroda bez državne tradicije, kao kod tzv. nepovijesnih naroda u Habsburškoj monarhiji, a posebno drugih nemađarskih naroda u Transiljaniji, kao njihovo najznačajnije obilježje shvaćao je jezik i mogućnost pozivanja na "prirodno pravo".³⁸

Kako je spomenuto, sukob Kvaternika s nekim od najistaknutijih osoba tadašnje hrvatske politike počinje od donošenja tzv. Pricine izjave o prihvaćanju određenih "zajedničkih interesa" Hrvatske s austrijskim zemljama i s Kvaternikovim prihvaćanjem "negacije" u kolovozu 1861., tj. odbacivanja zajedničkih poslova. U svojim uspomenama Kvaternik navodi, ne potpuno netočno, da je do glasanja o zajedničkim poslovima Hrvatske s ostalim zemljama Monarhije bio ljubimac biskupa Strossmayera i Beča, jer su vjerovali da se vratio radi borbe protiv mađarizma, a za austrijske, a ne hrvatske interese.³⁹ Matija Mrazović, istaknuti pristaša Strossmayerovog kruga, optužio je, još za vrijeme zasjedanja Sabora, Kvaternika za nedosljednost, jer najprije u prijedlogu prihvaća, a zatim odbacuje zajedničke poslove. U novinskom članku predbacio mu je nejasnost i prevrtljivost, ne samo u pitanju zajedničkih poslova, već i pogledu srpskih zatjeva za saborskom podrškom u pitanju obnove Vojvodine. Optužio ga je za uskogrudno hrvatsko stajalište i neuvažavanje solidarnosti između Hrvata i Srba. Kvaternikovi protivnici iz lista *Pozor* koristili su se i Kvaternikovom ponudom prodaje "ruske tajne" austrijskoj vladi, prikazujući ga nepoštenog i gramzivog političara.⁴⁰ Spomenut je Kvaternikov oštri napad na "gesammtinteressističku" politiku u drugom svesku *Političkih razmatranja*. Objavio je i dva posebna teksta u kojima je opravdavao svoju djelatnost. Za "rusku tajnu" opravdano je konstatirao da je trebala poslužiti za lakše ostvarenje hrvatske samostalnosti i cjelovitosti. Smatrao je da se njegova osoba ne napada zbog njega samog, već zbog ideja o hrvatskoj samostalnosti. Kao svoj glavni cilj istaknuo je želju za ukidanjem "stranaka", tj. partikularnih interesnih grupa, i stvaranje jedinstvenog nacionalnog pokreta. U drugom tekstu ukazao je na razliku između narodne politike u interesu naroda i politike naroda, koju slijedi većina, a ne mora biti u njegovom interesu. Požalio se na političku izolaciju i nemogućnost uobičajenog odgovora svojim protivnicima, jer je isključen iz municipalnog života, a zagrebački listovi odbijaju objavljivati njegove dopise.⁴¹ Kvaternik je, inače, živio u vrlo teškim materijalnim prilikama, jer mu je krajem 1861. odbijena molba za pravo vršenja odvjetničke službe, pošto nije bio austrijski državljanin. U izjavi podnesenoj Namjesničkom vijeću u listopadu iste godine Kvaternik je tvrdio da više nije ruski državljanin, da kao "hrvatski sin nepoznaje austrijskoga državljanstva", te da mu je Sabor verificirajući njegov izbor za zastupnika, šutke priznao hrvatsko državljanstvo.⁴² Sudska parnica protiv Kvaternikovog drugog sve-

³⁸ Usp. bilj. 9.

³⁹ *Gorke uspomene - Hrvatska*, 5. III. 1871/10.

⁴⁰ [M. Mrazović] *Narodna slavenska politika pogibeljna je biću našega naroda - Pozor*, 23. IX. 1861/218, 25. IX. 1861/220; M. Gross, *Povijest*, 91, 102-103. O tendencioznosti takvih napada dovoljno govori činjenica da je isti *Pozor* nešto kasnije, u drugoj polovici 1862., primao novčanu subvenciju austrijske vlade za "umjerenije" pisanje. Time ljudi oko *Pozora* nisu, dakako, postali nacionalne izdajice, kao što to nije bio niti Kvaternik kada je pokušavati s "ruskom tajnom".

⁴¹ *Njokoliko riečih*, 2, 9, 11-15; *Odgovor "Pozoru"*, 6, 31.

⁴² Hrvatski državni arhiv (HDA), Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska dvorska kancelarija (DK), kutija XXII., Opći spisi (OS), 1861/br. 2542-742.

zka *Političkih razmatranja* održana je u Zagrebu u rujnu 1862. Na njoj se Kvaternik, ne previše uvjerljivo, branio da je u svojem djelu zagovarao trijalizam, a protiv dualizma, centralizma i federalizma, te da je pod "Nijemcima" i "Austrijom" mislio na bečke publiciste i političare, a ne na kralja i vladu.⁴³ Osuđen je na mjesec dana zatvora i osam dana samice zbog "zločina smetanja javnog reda", oštrog napada na bečku vladu, razdraživanja javnog mnijenja i veleizdajničkih stavova, tj. poziva na otjepljenje Hrvatske od Austrije u slučaju neprihvatanja njegovih zahtjeva.⁴⁴ Inače, Kvaternikovu osudu treba gledati u kontekstu sve jačeg pritiska bečke vlade od jeseni 1862. na političke grupe i opozicijske listove u Hrvatskoj. Veliki bilježnik Riječke županije Ante Starčević suspendiran je iz službe i obustavljena mu je plaća u listopadu 1862. zbog napada na vladu, a u lipnju 1863. osuđen je na mjesec dana zatvora. Otpušten je i veliki bilježnik Zagrebačke županije Dragutin Kušlan, provodene su istrage čak i prema službenim osobama, poput velikog župana Zagrebačke županije Ivana Kukuljevića, a opozicijski *Pozor* dobio je, nakon kraćeg razdoblja vladinog subvencioniranja, prve, najprije usmene opomene. U takvim sve težim političkim okolnostima morao se znatno pogoršati i Kvaternikov položaj i to najprije zaplijenom drugog sveska *Političkih razmatranja*. Zanimljivo je da su ona zaplijenjena u tiskari, pošto je Kvaternik svaki arak u rukopisu slao policiji, pa sudska odluka nije imala nikakvog pravnog utemeljenja, jer je Kvaternik osuđen za posljedice jednog djela, koje nije niti prodavano i rasparčavano. Također je značajno da je protiv Kvaternika, nakon izdržane kazne, povedena istraga zbog pitanja ruskog državljanstva. Ona do tada nije potezana, jer je postojala težnja, i u bečkim i u domaćim krugovima, da će Kvaternik, a samo zahvaljujući tome mogao se i vratiti u Hrvatsku, djelovati u protumadžarskom duhu. Pošto je postalo jasno da se oštrica Kvaternikovog publicističkog i političkog rada okreće postupno protiv Austrije, istaknuto je ono što se i ranije znalo, tj. da nema austrijsko državljanstvo. U svibnju 1863., povodom Kvaternikovog pojavljivanja na skupštini Zagrebačke županije u svojstvu općinskog zastupnika, Namjesničko je vijeće naredilo velikom županu Ivanu Kukuljeviću da spriječi njegovo svako buduće sudjelovanje u radu municipalnih organa, što je ovaj i učinio.⁴⁵ Kvaterniku je ostavljen rok od četiri tjedna da nabavi uvjerenje o austrijskom državljanstvu ili produži valjanost ruske putovnice, koja je istekla još 1859., ali je on, umjesto toga, otišao u drugu emigraciju krajem lipnja 1863. Ban Šokčević smatrao je, s čime se kasnije suglasila i Hrvatska dvorska kancelarija i Ministarstvo policije, da bi Kvaterniku trebalo zabraniti povratak u Hrvatsku, odnosno Austriju "jerbo s obzirom na njegovo obće poznato vladanje, s pogledom zatim na njegova [...] razvita politička načela nemože se od njega ino, van za vladu austrijsku pogubno djelovanje očekivati, koje doista nebi niti bilo u prilog kraljevini hrvatsko-slavonskoj".⁴⁶ Potrebno je primijetiti da je Kvaternikova parnica, osuda i protjerivanje ostalo gotovo bez jače osude u hrvatskoj javnosti. *Pozor*, koji je već ranije polemizirao s Kvaternikom, samo je prepričao tijek sudske parnice. Hrvatske lokalne oblasti, koje tada stalno protestiraju protiv neustavnih naredbi bečke vlade, Namjesničkog vijeća i Hrvatske dvorske kancelarije, posebno u pitanju pobiranja poreza i u obavljanja redovne godišnje regrutacije, nisu

⁴³ *Štamparska parnica g. E. Kvaternika - Pozor*, 6., 11-13., 15., 16. IX. 1862/205, 208-212.

⁴⁴ HDA, Spisi obitelji Kvaternik, b. s., Odluka županijskog sudbenog stola u Zagrebu 11. IX. 1862.

⁴⁵ HDA, DK, CCLXV., Predsjednički spisi (PS), 1863/186.

⁴⁶ Isto, LXXXVII., OS, 1863/2776-28, 2776-938, 3388-1152, 3616-1233, Šokčević Dvorskoj kancelariji 17. VII. 1863.

pružile Kvaterniku nikakvu jaču podršku. Jedino je Zagrebačka županija zamolila kralja da pomiluje Kvaternika, pošto je, kao i urednik bečkog *Ost und Westa* Imbro Tkalac, osuđen po zakonu donesenom u vrijeme "političkog mrtvila", tj. pedesetih godina i jer je ovo doba "gdje je borba za najvažnija politička i državopravna načela strastljivije umove i nehotice do nieke razdraženosti dakle i k zanešenijem manje obzirnom izraživanju svojih političkih osvjedočenjâ dovesti morala."⁴⁷ Moguće je pretpostaviti da je oštro Kvaternikovo pisanje i upuštanje u polemiku nakon raspuštanja Sabora 1861. dovelo do njegove izoliranosti i navedene šutnje u hrvatskoj javnosti. To znači da su njegove kasnije žučne polemike protiv "izdajica domovine" bile, kao i kod Starčevića,⁴⁸ barem djelomično posljedica osobne životne tragedije i osobnih sukoba s istaknutim pojedincima iz hrvatskog političkog života.

Prvo razdoblje druge emigracije Kvaternik je proveo u Parizu, gdje je francuskom princu Jérômeu Napoleonu predao dva memoara u kojima je poljski ustanak u Rusiji nastojao povezati s istočnim i hrvatskim pitanjem. Zamišljao je stvaranje saveza nezavisnih država u Podunavlju na ruševinama Austrije i sa značajnom ulogom Hrvatske u rješavanju istočnog pitanja. Pomoć poljskom ustanku trebala je biti osnova stvaranju novih nezavisnih država u Podunavlju. U tim je memoarima Kvaternik razvijao svoje već ranije izražene teze o franko-hrvatskoj politici po kojoj je u francuskom interesu stvaranje samostalne hrvatske države s presudnom ulogom u jugoistočnoj Europi. U ožujku 1864. Kvaternik je postao agent poljske vlade i povezo se s mađarskom emigracijom s osnovnim ciljem povezivanja potlačenih naroda Austrije u cilju njezinog uništenja. Utjecao je, u poljsko-mađarskom sporazumu, na istovremeno predviđanje Hrvatske kao nezavisne države nakon uništenja Austrije s tim da bi Poljaci bili posrednici između Hrvata i Mađara. U svibnju 1864. izradio je promemoriju za poljsku emigrantsku vladu u kojoj je predvidio suradnju Francuza, Poljaka i Hrvata protiv njihovih zajedničkih neprijatelja Nijemaca, Mađara i Talijana, a kao rezervu, u slučaju odbijanja njegovog prijedloga, ostavio je prijetnju hrvatskog prihvaćanja rusizma i srbizma. No, takve su kombinacije konačno postale nerealne s ugušenjem poljskog ustanka i prestankom pomaganja protuaustrijskog emigrantskog rada od strane francuske i talijanske diplomacije. U naredne dvije godine Kvaternik je uglavnom održavao beznačajne veze s pojedinim talijanskim državniciima, nadajući se da bi se talijanskom pomoću mogao organizirati protuaustrijski ustanak u Dalmaciji, posebno za vrijeme austro-pruskog rata sredinom 1866. Međutim, za razliku od Mađara i Poljaka, koji su u emigraciji bili organizirani i s određenim političkim utjecajem, Kvaternik je, kao i za vrijeme prve emigracije, bio usamljeni pojedinac, bez novaca i većeg političkog značaja.⁴⁹ Kvaternik je, koliko je bilo moguće, nastojao pratiti politička zbivanja u zemlji. U rujnu 1865. kralj je odlučio napustiti dotadašnju politiku prisiljavanja predstavnika Mađarske, Hr-

⁴⁷ HDA, DK, LXII., OS, 1863/45-1, Zagrebačka županija kralju 8. I. 1863. Dok se o Kvaterniku uglavnom šutjelo većina je hrvatskih oblasti tražila oslobađanje Tkalca kao urednika *Ost und Westa* ili općenito oslobađanje svih političkih zatvorenika.

⁴⁸ Starčević je suspendiran s položaja velikog bilježnika Riječke županije nakon što je u jednom govoru u županijskoj skupštini, u lipnju 1862., optužio bečku vladu za posredno izazivanje nereda u Rijeci prilikom posvećenja županijske zastave. Godinu dana kasnije osuđen je na mjesec dana tamnice. Jedino je Križevačka županija zamolila oslobađanje Starčevića i to na temelju slobode govora, koja, kao temelj ustavne slobode, mora postojati u županijskim skupštinama (HDA, DK, LXXXVIII., OS, 1863/2942-694, Križevačka županija kralju 20. VII. 1863).

⁴⁹ Lj. Kuntić, *Vanjskopolitički pogledi*, 405-688; Ista, *Politički spisi*, 31-47; M. Gross, *Povijest*, 115-117; N. Stančić, n. dj.

vatske i Erdelja na zastupanje u Careviskom vijeću i stupiti u neposredne pregovore s njima. Sabor Hrvatske, koji se sastao u studenom 1865., pokazivao je česte znakove neorganiziranosti i bespomoćnosti, što je bila posljedica čestih političkih promjena u Monarhiji, ali dosljedno je branio osnovno načelo hrvatske teritorijalne cjelovitosti i što šire državne samostalnosti. U prosincu 1865. Franjo Rački izradio je prijedlog adrese u kojoj je odbacio Listopadsku diplomu i Veljački patent, ali je načelno priznao zajedničke poslove za cijelu Monarhiju. No, kao uvjete za rješavanja državno-pravnih pitanja tražio je teritorijalnu cjelovitost Hrvatske i priznavanje čl. XLII/1861. od Mađara. U kasnijoj je raspravi, pod neposrednim pritiskom kralja i vlade, ta adresa potisnuta i umjesto nje je, s tek relativnom većinom, prihvaćena adresa u kojoj se priznaju zajednički poslovi za cijelu Monarhiju, izražava se spremnost za pregovore s mađarskim kraljevinskim odborom i ne postavlja se teritorijalna cjelovitost Hrvatske kao uvjet za rješavanje državno-pravnih pitanja. Većina je zastupnika, dakle, tada priznala ono što se nekoliko godina ranije, u ljeto 1861., odlučno odbilo, tj. zajedničke - vanjske, vojne i financijske - poslove za sve zemlje Monarhije.⁵⁰ Kvaternik je tada boravio u sjevernoj Italiji i pozornost je, preko čeških listova, pratio zasjedanje Sabora, praveći detaljne bilješke i komentare o njegovom zasjedanju, a posebno o prijedlogu adrese Račkog. Isti je prijedlog Kvaternik žestoko osudio, prije svega zbog priznavanja zajedničkih poslova za cijelu Monarhiju i nerazrješivosti sveze između njezinih pojedinih zemalja. Time je, po Kvaterniku, počinjena izdaja hrvatskih nacionalnih interesa i hrvatske državnosti i negirano temeljno načelo hrvatske Pragmatičke sankcije iz 1712. po kojoj Hrvatsku samo kraljeva osoba povezuje s austrijskim zemljama, a nikakvi "zajednički interesi". Taj je čin shvatio kao posljedicu tajnog ili indirektnog potkapanja hrvatskog državnog prava od kralja i bečke vlade, to jest preko stvaranja izdajničke grupe u Hrvatskoj, odnosno njezinom saboru, čime habsburška dinastija, ako takvo nastojanje uspije, sama negira svoje pravo na hrvatsku krunu. Kao dokaz izdajstva Sabora Kvaternik je naveo da je sastavljen na temelju nasilnih i nezakonitih izbora, u sjeni "švabskih bajunetah" i stalnih nasilja vlade protiv hrvatske pravne samostalnosti, te s mnoštvom vladi odanih činovnika, graničarskih oficira, velikaša i "popova" obiju vjeroispovijesti. Zbog svega toga, kao i zbog svjesne izdaje hrvatskog državnog prava, ne radi o saboru već o "izdajničkom saboru", prvom u hrvatskoj državnoj povijesti. Proturječnost je, bilježio je dalje Kvaternik, tražiti, s jedne strane, pripojenje Dalmacije i Vojne granice Hrvatskoj, a, s druge, raditi na rušenju temeljnih hrvatskih državnih prava u korist austrijskog cara i austrijske države. Time se stvara presedan da neki budući sabor odustane i od zahtjeva za teritorijalnom cjelovitošću Hrvatske. Kvaternik je s pravom prigovorio prijedlogu da najprije priznaje zajedničke poslove, a zatim teritorijalnu cjelovitost stavlja kao uvjet za rješavanje državno-pravnih pitanja u što mora ući i pitanje tzv. zajedničkih poslova ili interesa. Na kraju svojih komentara Kvaternik je ponovio i detaljnije razradio svoje opaske iz drugog sveska *Političkih razmatranja* o pitanju "zajedničkih interesa" između Hrvatske i ostalih zemalja, kojima vladaju Habsburgovci. Smatrao ih je, kao i ranije, neprihvatljivim i pogubnim za hrvatske nacionalne interese, jer negiraju kontinuitet hrvatske državne samostalnosti, onemogućuju privredni napredak Hrvatske zbog konkurencije razvijenijih zemalja i preuzimanja dijela ogromnog austrijskog duga, te uvlače Hrvate u složene nacionalne borbe u austrijskim pokrajinama i u Njemačkom savezu. Istaknuo je prevagu njemačkog nacionalizma u austrijskim pokrajinama i neslogu slavenskih naroda, kojima

⁵⁰ O tome usp.: M. Gross, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 194-200.

III. Publicistička djelatnost i razrada sustava nacionalne ideologije 1868.-1871.

III.1. Politička i državno-pravna problematika

Osnovni uvjeti za uvođenje dualizma, tj. podjele vlasti između mađarskog plemstva iz Liberalne stranke i Bečkog dvora, odnosno njemačkog nacionalizma u Habsburškoj monarhiji, bili su ispunjeni do jeseni 1866. Već prethodne godine značajan dio mađarske politike napustio je do tada temeljni mađarski zahtjev za povratkom zakona 1848. i pristao na okvir Monarhije, a porazom u ratu s Pruskom Beč više nije mogao nastojati oko okupljanja svih pokrajina u jedinstven parlament i pod jedinstvenom vladom. Do sklapanja tzv. Austro-Ugarske nagodbe, tj. sporazuma Dvora i mađarskog plemstva došlo je u toku 1867. i njime su Istra i Dalmacija ostale u zapadnom, a Banska Hrvatska u istočnom (mađarskom) dijelu Monarhije. Sabor Hrvatske, upravljajući od protodualističke Narodne stranke, raspušten je u svibnju 1867., a kontrolu nad političkim životom Banske Hrvatske preuzela je, od jeseni iste godine, Ustavno-narodna ili unionistička stranka na čelu s banskim namjesnikom Levinom Rauchom. Ona je, nakon pregovora hrvatske i mađarske regnikolarne deputacije, sklopila s Mađarima 1868. Hrvatsko-mađarsku nagodbu, kojom je Hrvatska i de iure podvrgnuta središnjem parlamentu i vladi u Pešti uz zadržavanje ograničene samouprave u administraciji, pravosuđu, školstvu i vjerskim poslovima i hrvatskim kao službenim jezikom na čitavom području Banske Hrvatske. Rauch je za nagradu 1869. imenovan banom, ali njegova je vlada bila vrlo slaba, korumpirana i nepopularna kod građanskih slojeva. Narodna je stranka, preko svojeg organa *Novog Pozora* (kasnije *Zatočnika* i *Branika*), povela odlučnu borbu protiv Rauchovog režima najprije iz Beča, a od jeseni 1869. iz vojnog Siska, sve više pojačavajući svoj utjecaj u političkom životu Banske Hrvatske. U početku je odbacivala Nagodbu, da bi je postupno, do 1872., prihvatila, tražeći njezinu reviziju, što je, u vrlo maloj mjeri, 1873. i uspjela provesti i zatim preuzeti vlast. Ove su političke prilike u znatnoj mjeri utjecale na Kvaternikovu političku djelatnost nakon što su, u ljeto 1867., vratio u Hrvatsku.³⁶

U razdoblju 1859.-1863. Kvaternik je izgradio sustav nacionalne ideologije, koji je uglavnom bio usmjeren na utvrđivanje, objašnjavanje i dokazivanje određenih političkih i državno-pravnih stavova, odnosno njegovo je obilježje pretežno bilo pozitivno, uz tek povremene polemike s pojedincima ili političkim grupama i drugim nacionalnim pokretima. U razdoblju 1868.-1871. Kvaternikovi tekstovi imaju u znatno većoj mjeri negativno obilježje, tj. oni se sve više iscrpljuju u polemikama s političkim protivnicima. Osnovni razlozi tome su, s jedne strane, završenost Kvaternikovog ideološkog sustava u prijašnjem razdoblju i potreba njegove "obrane", nadopunjavanja i razrade, ali, s druge strane, i promjena političkih okolnosti u Habsburškoj monarhiji. U prvom razdoblju radilo se o državno-pravnom provizoriju, kada se nije moglo znati kojim će putem krenuti sudbina višenacionalne države i kada se Kvaterniku činilo da bi se mogao ostvariti njegov osnovni cilj - puna samostalnost Hrvatske. U drugom razdoblju postojao je više ili manje utvrđen dualistički sustav u kojem je Hrvatska ponovno pala, kao i prije 1848., u zavisnost od Mađarske, iako je zadržala unutarnju samoupravu. Za Kvaternika je stoga postojala potreba da se pronađu "krivci" za neuspjeh hrvatske politike prijašnjih godina, koji je Hrvatsku, barem na prvi pogled, bacio dvadeset godina unazad. Osim toga, Kvaternik je morao proći mučni postupak da bi se uopće vratiti u zemlju, jer je službenim krugovima kako u Hrvatskoj, tako i u Beču i Pešti ostao u neugodnoj uspomeni po svojoj ranijoj

³⁶ O osnovnim prilikama u ovom razdoblju usp.: M. Gross, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 213-256.

protumadarskoj, a i, posebno u inozemstvu, protuaustrijskoj agitaciji. Dugo se lomio da li da se uoče pokuša vratiti u Hrvatsku, jer je za to, ako nije želio biti protjeran kao krajem 1865., morao najprije otići u Beč. Konačno se odlučio za taj korak, smatrajući da se stvari povoljno razvijaju za pobornike "narodne hrvatske politike" zbog uspjeha *Zvekana*, suspendiranja *Pozoraz*, uspostave dualizma, zbog kojeg će "magjarizirana Austrija" morati i Hrvatima ostaviti slobodnije ruke i mogućnosti da bude izabran u slobodniji sabor.⁵⁷ Krajem lipnja 1867. boravio je u Beču i obećao austrijskom ministru vanjskih poslova i predsjedniku hrvatske Dvorske kancelarije Emilu Kuševiću da se neće baviti politikom i da će, ako bude pozvan, surađivati za ostvarenje općeg cilja, tj. "pomirenju duhovah u obće svrhe" i za to se morao i pismeno obavezati.⁵⁸ To znači da se, suprotno čestim tvrdnjama u historiografiji, Kvaternik se nije mogao vratiti na temelju podijeljene amnestije za političke krivce nakon kraljeve krunidbe za madarskog kralja u Pešti, jer je formalno još važio kao ruski podanik i amnestija se nije odnosila na njega. Iz tog je razloga banski namjesnik Levin Rauch izdao nalog za njegovo protjerivanje početkom srpnja 1867. kada se, neposredno po proglašenju amnestije, vratio u Hrvatsku, ali je od toga odustao nakon što mu je Kvaternik prenio rezultate svojeg boravka u Beču.⁵⁹ Kvaternik je mogao ostati u Hrvatskoj, vjerojatno zato što je procijenjeno da bi, kao i 1860., mogao biti od koristi, samo ovaj put u napadima na opozicijsku i protodualističku Narodnu stranku. Bilo je planova da preuzme uredništvo novog službenog Rauchovog lista, koji je od studenog 1867. počeo izlaziti pod nazivom *Hrvatske novine*. Austro-ugarsko ministarstvo unutarnjih poslova izrazilo je svoje neslaganje s tim planom, zbog Kvaternikove nepouzdanosti i male vjerojatnosti u valjanost njegovog uredništva,⁶⁰ a niti sam Kvaternik nije za to bio zainteresiran. Rauch je dvije godine otežao s predajom otpusta iz ruskog državljanstva Kvaterniku, nadajući se da će ga, s obzirom na njegove spisateljske kvalitete, privoljeti na suradnju s unionističkim režimom, što je Kvaternika samo učvrstilo u spoznaji da ga unionisti žele iskoristiti kao sredstvo u borbi protiv opozicijske Narodne stranke. Tek nakon dvije godine, krajem 1869., dobio je formalni otpust iz ruskog državljanstva i povraćena su mu građanska prava. Do tada je preostala uglavnom polemika s pripadnicima Narodne stranke, koja je odgovarala Rauchovom unionističkom režimu i napadi na "austrijski despotizam". Kvaternikova kasnija tvrdnja po kojoj se, nakon povratka, želio posvetiti odvjetničkom radu, a tek su laži "stross-

⁵⁷ "Sve što se odnosi na ovaj slučaj, posebno na ono što se odnosi na ovaj slučaj, treba biti objavljeno u Narodnoj listi, jer je to od najveće važnosti za našu stvarnost." (HDA, DK, CCLXXVI., PS, 1867/276, Rauch Kuševiću 6. VII. 1867; NAZ, DEK, 6. VII. 1867).

⁵⁸ NAZ, DEK, 14. VI. 1867.

⁵⁹ Isto, 29. VI. 1867. Nasuprot Beustu, koji ga je primio vrlo ljubazno, Kuševićev stav bio je znatno nepomirljiviji, vjerojatno zbog prisjećanja na jaku Kvaternikovu antimadarsku propagandu u Hrvatskoj u razdoblju 1860.-1861.

⁶⁰ HDA, DK, CCLXXVI., PS, 1867/276, Rauch Kuševiću 6. VII. 1867; NAZ, DEK, 6. VII. 1867. Neposredno nakon toga Kvaternik je počeo sa svojim čestim odlascima Rauchu u kojima je uglavnom molio da što prije dobije otpust iz ruskog državljanstva i mogućnost obavljanja odvjetničke službe, pošto je bio u teškoj materijalnoj situaciji. Iz Rauchovih opaski da bi u budućnosti mogao dopustiti određene oblike djelovanja protiv "pozoraša", tj. pripadnika narodne stranke, Kvaternik je zaključio da ga banski namjesnik namjerava upotrijebiti za korist svojeg režima, što je odlučno odbio (NAZ, DEK, 11. VII. 1867).

⁶¹ HDA, DK, CCLXXVII., PS, 1867/423, Ministarstvo unutarnjih poslova Kuševiću 15. IX. 1867. Rauch je pitao Kvaternika da li bi on i njegovi prijatelji bili zainteresirani za suradnju u novom režimsku listu *Hrvatske novine*. Kvaternik nije načelno, ali jest stvarno otklonio mogućnost suradnje, jer je kao uvjet tražio da novi list ne podržava "magjarizam", a izgovarao se i da je to protivno obećanju o neavljenju politikom, osobnom poštenju i još važećem ruskom državljanstvu (NAZ, DEK, 4. IX., 1. XI. 1867., 8. VI., 25. VIII. 1868).

mayerovaca" utjecali na obnavljanje publicističke djelatnosti,⁶¹ teško da može biti točna. Protivno tome govori njegova ljubav prema javnoj, posebno publicističkoj, djelatnosti i strasna želja da usmjeri razvoj hrvatskog nacionalizma u pravcu svojih ideja, ali i činjenica da se *Novi pozor*, organ Narodne stranke sve do 1870. detaljnije ne osvrće na Kvaternika, osim komentara, i to dosta umjerenih, njegove rasprave o istočnom pitanju, dakle kada je već Kvaternik obnovio publicističku djelatnost.

Prvo Kvaternikovo djelo izašlo nakon povratka iz druge emigracije predstavljala su dva sveska rasprave o Istočnom pitanju, izašla u tijeku 1868. Ona su trebala predstavljati dio Povijesti Hrvata, koju je Kvaternik želio napisati kao svoje životno djelo. To je djelo za Kvaternika, kako ističe u uvodu, predstavalo naknadu za nemogućnost bavljenja politikom i pokretanja političkog lista. Sama rasprava trebala je ukazati domaćem općinstvu na pravo Hrvata da sudjeluju u rješavanju istočnog pitanja i to tako da im, podizanjem nacionalne samosvijesti, ukaže na njihov veliki, zapravo presudni značaj u prošlosti u vezi istog pitanja. Samo istočno pitanje Kvaternik datira od postanka rimskog carstva u antici i to zato da bi mogao "provesti čitatelja kroz s v e v i e k o v e rečenoga narodnjega života, i pokazati mu, kako nijedno stolietje nemože svjedočiti proti povjestno-pravnoj stečevini Hrvatah s te strani; da jim slavu narodnju i zasluge po obrazovani sviet, da bi jedan samo viek potamnio bio; da, dosljedno, niti u XIX. vieku inače biti nesmije". U tekstu se nadovezuje na pisanje iz *La Croatie*, prikazujući Hrvate kao hrabar i nepobjediv narod, koji više puta spašava civilizaciju i kršćanstvo, pobjeđujući Avare, Bugare, Mađare, Tatare itd. Pošto je odricao nacionalnu vrijednost i opravdanost postojanja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, osnovane sredinom 1867., tražio je osnivanje učenog društva, koje bi organizirano u svijetu širilo istinu o slavnoj prošlosti hrvatskog naroda. Djelatnost usamljenih pojedinaca ne može suzbiti laž, pogotovo ako je sustavno širena, kao što je to slučaj s podcjenjivanjem i prešućivanjem hrvatske prošlosti od slavističkih filologa i povjesničara. Usprkos oslanjanju na državno pravo Kvaternik nije, kao tipični nacionalni ideolog, propustio upozoriti da niti bez njega Hrvati ne gube važnost u istočnom pitanju, jer im ostaje prirodno pravo, na koje se mogu osloniti svi narodi, pa i oni, koji, poput ugarskih Slovaka i Rumunja, nemaju pozitivno pravo.⁶² Istočno je pitanje Kvaternik smatrao najvažnijim za Hrvate, koji se jedino od njegovog povoljnog rješavanja, kada su "prodani" Nijemcima i Mađarima, mogu nadati boljoj budućnosti.⁶³

Mala grupa oko Kvaternika i A. Starčevića prvi je put pokazala organiziranu javnu aktivnost u vrijeme stvaranja Austro-Ugarske nagodbe. U tijeku 1867. izlazio je satirički list *Zvekan* uglavnom sa Starčevićevim priložima, u kojem su se napadali isključivo pripadnici Narodne stranke kao "Mađarolci", tj. dvostruke izdajice domovine u korist Mađara i Tirolaca (Nijema-

⁶¹ *Gorke uspomene - Hrvatska*, 26. III. 1871/13.

⁶² Eugen Kvaternik, *Istočno pitanje i Hrvati. Historično-pravna razprava (Istočno pitanje) I-II.*, Zagreb 1868; Lj. Kuntić, *Vanjskopolitički pogledi*, 702-709; M. Gross, *Povijest*, 137-140; D. Pavličević, *Eugen Kvaternik o istočnom pitanju (1859-1868)*, RZHP 28, Zagreb 1995, 84-95; N. Stančić, *Istočno pitanje i Hrvati Eugena Kvaternika u: Eugen Kvaternik, Istočno pitanje i Hrvati*, Zagreb 1997, (reprint), 9-23. Kvaternik je napisao i treći svezak *Istočnog pitanja*, ali nije ga mogao objaviti zbog nedostatka financijskih sredstava. Raspravu o istočnom pitanju smatrao je za najbolje uspjele od svih svojih političkih djela, ali žalio se da je zbog nje zapao u veliki financijski dug, što je smatrao logičnom posljedicom tuđinskog zaglupljivanja hrvatskog naroda (NAZ, DEK, 31. XII. 1868; Ljubomir Babić, *S Eugenom Kvaternikom, Hrvatska misao I.*, Zagreb 1902., 234, Kvaternikovo pismo Babiću 16. XI. 1868).

⁶³ Ante Palavršić-B. Zelić, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, Split 1962., 93, Kvaternik Pavlinoviću 10. IX.

ca). Starčević je smatrao da su oni opasniji neprijatelj, dok će se "mađaroni" (unionisti) sami upropastiti svojom promađarskom politikom, a zatim prijeći njegovoj grupi. Spomenuo je i Kvaternika kao svojeg prijatelja, odajući mu priznaje za dotadašnji rad u inozemstvu. Kvaternik je dobivao list, pozorno ga čitao i veselio se njegovom izlaženju. Smatrao je da je njegova pojava božji blagoslov i božja volja da se "upravo sada takovim drastičnim liekom narod naš lieči i pripravlja kao k velikim činom". Komentirajući pojavu i sadržaj lista pisao je da "širi mi se srdce nad pomišlju, kako se čisto hrvatsko seme širi i u najudaljenije hrvatske kraje; kako se ponos hrvatski razgranjuje; kako i *planinci* začeti će cijeniti i važiti Hrvate! A što se *sadržaja* tiče, neznas koje je ljepše! Smrvljen *federalizam*, *srbež*, *magyarizam*! Bosna i Hercegovina naša! *Gesammtinteressisti* stidno demaskirani!"⁶⁴ List je, međutim, imao vrlo slabu tiražu, jer ga je većina čitatelja počela vraćati već nakon prvih brojeva zbog oštrih Starčevićevih napada na Strossmayera i ostale narodnjake. Nakon dugih pregovora s Kvaternikom i mladim odvjetnikom Ivanom Matokom, koji su željeli utjecati na manje "okorjele" "mađarolce", Starčević je pristao da od jeseni 1868. njihova grupa počinje izdavati politički časopis *Hervat* i to u neredovitim svescima.⁶⁵ Odlučili su se na izdavanje povremenog političkog časopisa zato što nisu imali sredstava za redoviti politički list, a Kvaternik još nije mogao, prema reversu, koji je dao Rauchu, sudjelovati u njegovom pokretanju kao urednik, vlasnik ili izdavač.⁶⁶

Najopsežnija Kvaternikova novinska rasprava u ovom razdoblju predstavlja njegova analiza ideološkog sustava glavnih predstavnika Narodne stranke, odnosno njihovog političkog djelovanja. Kvaternik ju je napisao, prema vlastitim riječima, za one "slavoserbe",⁶⁷ koji nisu svje-

1868. Usp. i: N. Stančić, *Odnos nacionalno-političkih shvaćanja Eugena Kvaternika i Mihovila Pavlinovića*, *Historijski zbornik* XXV-XXVI, Zagreb 1972-1973, 163-187.

⁶⁴ NAZ, DEK, 27. II. 1867. Pojavu *Zvekan* Kvaternik je smatrao kao početak temeljne promjene u hrvatskoj politici, tj. početka konačnog poraza "izdajnika" na čelu sa Strossmayerom, koji su navodno prodali hrvatska prava Nijemcima i Mađarima i uspona "čiste hrvatske narodne politike" (isto, 24. IV. 1867). *Zvekanovo* pisanje Kvaternik je doživljavao i kao osobnu satisfakciju i osvetu "strossmayerovcima" za koje je naveo da su ga 1863. protjerali, misleći da se nitko drugi neće u Hrvatskoj usuditi pisati protiv njihove "izdajničke" politike. Pisao je i protiv namjere *Zvekan* da počne objavljivati dopise na ćirilici, navodeći kako bi to bio samo novi ustupak "serbežu" unaprijed osuđen na neuspjeh, kako se pokazalo i kod Strossmayerovog podržavanja korištenja ćirilice u javnim poslovima u Srijemskoj županiji (isto, 6. IV. 1867).

⁶⁵ Lj. Kuntić, *Politički spisi*, 48-49; M. Gross, *Povijest*, 127-129; Ante Starčević, *Pisma Mađarolacab*, Sušak 1879. (reprint Zagreb 1995), III-XXI. *Zvekan* i *Hervat*, osim posljednjeg sveska, nisu mi bili pristupačni, jer su, barem za sada, zametnuti prilikom preseljenja u novu zgradu Sveučilišne knjižnice. Stoga se sadržaj pojedinih Kvaternikovih članaka iz *Hervata* navodi prema literaturi.

⁶⁶ *Istočno pitanje* I/str. X.

⁶⁷ Izraz "slavoserb", kao i "mađarolac", izmislio je Starčević. Kvaternik je, kao i mladi pripadnici njihove grupe, prihvatio uglavnom samo prvi izraz, dok se drugi izraz u kasnijem razdoblju uglavnom izgubio, što bi moglo ukazivati da su "slavensku", "jugoslavensku" i "srpsku" "politiku" narodnjaka smatrali opasnijom za hrvatski nacionalizam od tobožnje prodaje hrvatskih državnih prava Nijemcima i Mađarima. Inače, "slavoserbstvo" je za Kvaternika, slično Starčeviću, prije svega etička kategorija, to jest označava ropki i sužanjski karakter, usmjeren protiv slobode i civilizacijskog napretka. U tom je smislu Kvaternik priznavao da i u Rusiji ima naprednih i umnih ljudi, ali da daleko preteže slavoserpstvo (*Sustav naših Slavoserbab - Hrvatska* II., Zagreb 1869., 146). Inače, Kvaternik nije prihvatio Starčevićevu teoriju o nekada gospodujućem i "čistom" hrvatskom narodu, koji je s vremenom izumro, ali udahnuo je cijelom južnoslavenskom području svoju dušu, dok bi suvremeni Hrvati bili posljedica miješanja različitih "pasmnina". Iz Kvaternikovih je "povijesnih" radova vidljivo da je zastupao ideju neprekinutog postojanja iste i jednake hrvatske nacije od njezinog doseljenja u VII. stoljeću do svojeg vremena. Razliku je vidio uglavnom u pitanju njezine državne samostalnosti i utjecaju na rješavanje bitnih pitanja jugoistočne Europe.

sne izdajice hrvatske države i naroda, već iz neznanja ili konformizma slijede vode i za koje postoji nada da bi se mogli pridružiti "stranci prava". Kao glavno obilježje sustava "slavoserbske" ideologije i politike označio je nedosljednost, koja neizbježno proizlazi iz nastojanja da se prevari politički sve zreliji hrvatski narod i to za austrijske interese. Smatrao je da narodu treba "narodni, strogo opredeljeni politički program", rukovođen načelima, koje ne treba brkati sa sredstvima. Takav program isključuje kako izdaju narodnih interesa, tako i osobno vodstvo, stalno prisutno u "slavoserbskom sustavu". Kao glavni zadatak "stranke prava" Kvaternik je naveo potrebu da se narod izvede iz ropstva u slobodu, a ne, kao što žele "slavoserbi", da se postojeće austro-mađarsko gospodstvo zamijeni sa "švabskim sužanjstvom" kamo vodi i ideja federacije Austrije. No, kao alternativu "slavoserbskoj" politici mogao je, kao i 1861.-1862., preporučiti samo prosvjedovanje protiv austro-mađarskog nasilja protiv hrvatskih prava i čekanje dok međunarodne okolnosti ne prisile Austriju da Hrvatima povrati njihova prava, ako ne bude prekasno. Napao je zagovaranje slavenske solidarnosti i rusofilsko pisanje organa Narodne stranke kao fantaziju, nerealnost i nerazumnost, koja izaziva ogorčenje proturuskog zapada, ali koja je i neiskrena, jer želi uništenje i hrvatskog i slavenskog značaja Hrvata u korist austrijskog despotizma. Uz to, navodna slavenska politika "slavoserba" pruža mogućnost Austriji da se pred Europom prikaže kao zapreka političkom panslavizmu. Optužio je "slavoserbe" kao prave krivce za uvođenje dualizma, uz, dakako, Austriju, koja ga oružjem održava, a može ga svaki tren srušiti. U nastojanjima narodnjaka od jeseni 1869. da Vojna granice ne bude ukinuta dok traje dualistički sustav vidio je još jedan dokaz o služenju austrijskoj despotiji. Napao je i koncepcije narodnjaka u istočnom pitanju, ističući da su jedini relevantni čimbenici u njemu, uz velike sile, Hrvati i Bugari. Bit njihove istočne politike sastoji se u prevazi srpstva nad hrvatstvom, a to znači prevazi istočno-bizantinske nad zapadnom civilizacijom. "Jugoslavensku" politiku narodnjaka označio je kao političku lakrdiju, jer rješenje istočnog pitanja zavisi primarno od velikih sila, dok Hrvati mogu svojim držanjem samo "o l a h k o t i t i l i o t e ž a t i r i e š e n j e i s t o č n e p o l i t i k e , o b z i r o m n a p r o b i t k e s v o j e [...]". U zaključku je naveo, a to predstavlja osnovu njegovog stava u publicističkom radu prema Narodnoj stranci 1868.-1871., da je "slavoserbski p a n s l a v i z a m m a s k a u z d e r ž a n j a A u s t r i j e n a p r a m a v a n j s k o g a s v i e t a ; j u g o s l a v e n i z a m , d a s e s v e m e c e r n i m i j a d r a n s k i m m o r e m u t o p i u A u s t r i j u ; - n a p o k o n a u s t r i j s k i s l a v i z a m , d a H r v a t i [...] ž e r t v u j u s v o j a p r a v a , i u t o p e s e s o s t a l i m i S l o v i n i u ' c a r e v i n i a u s t r i j s k o j ' ž e r t v u j u č i o v o j u z s l o b o d u i n a r o d n o s t s v o j u".⁶⁸

Posljednji broj časopisa *Hrvatska* izašao je u veljači 1870., kada je Rauch onemogućio njegovo daljnje izlaženje zbog Starčevićevog preoštrog članka o ukinuću Vojne granice. Time je Kvaternikova i Starčevića grupa ostala bez glasila upravo u vrijeme kada su se pojačavali napadi *Zatočnika* iz vojnog Siska na nju. U srpnju 1870. Kvaternik i odvjetnik Vjekoslav Bach podnijeli su zahtjev za izdavanjem tjednika i dobili, nekoliko mjeseci kasnije, pozitivno rješenje. Kvaternik i Bach obratili su se 25. studenog 1870. "rodoljubivom hrvatskom občinstvu" s posebnim izjavom u obliku letka u kojem su nastojali objasniti razloge pokretanja novog lista. Pozvali su se na unutarnje okolnosti, gdje je stranka prava izvrgnuta sve jačim napadima protivnika, a nema svojeg glasila, kao i predstojećim saborskim izborima i političkim borbama,

⁶⁸ *Sustav naših Slavoserbub - Hrvats VI.*, 350-367; *Hrvatska I-IV*, Zagreb 1869.-1870., 70-87, 119-166, 225-262, 337-371.

ali i na sve složenije vanjske okolnosti. Ponovili su napade na Narodnu stranku, odnosno njezinu rusko-slavensku, a zapravo austro-njemačku politiku, dok se stranka prava poziva isključivo na hrvatsko državno pravo kao najpogodnije za Hrvate, ali i za dinastiju, Austriju i Ugarsku. Od budućih dopisnika i suradnika tražili su potpunu dosljednost u poštivanju tog načela, dopuštajući različito shvaćanje sredstava u njegovom ostvarivanju. U poštivanju načela hrvatskog državnog prava stranka prava razlikuje se od svojih protivnika - "oportunisti" ili "praktičnika", koji ne shvaćaju da djelomično negiranje državnog prava vodi njegovom potpunom rušenju. Istaknuli su uvjerenje u postupno, ali nezadrživo jačanje svoje stranke, kojoj pristupaju građanski slojevi, ali i prosti puk, nepokvaren "trovilom otrovane književnosti, proračunanim za bezsvestne herpe tobožnje inteligencije". Tek kada se ostvari narodna samostalnost stranka se prava može podijeliti prema društvenima slojevima i interesnim grupama, koje mogu, svaka na svoj način, djelovati za opću dobrobit. Kao glavni zadatak svoje stranke označili su ujedinjenje Hrvata u jedno narodno i političko-državno tijelo, posebno onih u Vojnoj granici, Dalmaciji i Istri. Spomenuli su i težnju za ostvarenjem unutarnje političke slobode, svestranog društvenog razvitka i jačanje "narodnjeg ćudoredja". Uz takvu bi slobodnu Hrvatsku mogli pristati "Planinci" i bosanski Hrvati, "a sakupljeni ovako svi Hrvati drevnoga Ilirika, Dalmacije, Panonije, Norika, stranom i Mačedonije, u jedno, narodno-političko nerazdjivo telo, mogli bi oni opet ono postati u sadašnjosti, što su bili i za p e r v i h pet vekovah svojega bivstvovanja na jugu: odlučan činitelj na istoku Europe, a važan u ugledan na zapadu [...]".⁶⁹ U vrijeme sukoba između narodnjačke omladine i pripadnika Starčevićevog i njegovog kruga oko obilježavanja 12-godišnjice Jelačićeve smrti, u svibnju 1871., Kvaternik je napisao brošuru u kojoj se osvrnuo na napade narodnjaka, ali i bečkog vojnog lista *Wehrzeitung*. Ustvrdio je da su Starčević, on i njihove pristaše proglašeni "razbojničkom bandom bez ugleda i imetka" zbog dosljedne obrane hrvatskog državnog prava i odbijanja da se ruši dualizam, samo da bi se mađarsko ropstvo zamijenilo njemačkim. Jelačića je proglasio simbolom austrijske despocije i njezinih domaćih izdajnika, koji su upropastili hrvatski narod. Kao glavni cilj "stranke prava" naveo je potpuni suverenitet i samostalnost hrvatskog naroda u granicama njegovog državnog prava i na temelju međunarodnih ugovora, tako da Sabor Hrvatske bude mjesto u kojem se jedino odlučuje o hrvatskoj sudbini. Smatrao je da bi se taj cilj brzo mogao ostvariti ako bi došlo do prevladavanja stranačke podijeljenosti i općeg prihvaćanja "pravaškog" programa. Osudio je i habsburšku dinastiju, koja svoju moć i slavu gradi na nemoći i ropstvu za nju najzaslužnijeg hrvatskog naroda. Mađarima je u "zaslugu" upisao odvajanje Hrvatske od Austrije u dualističkom sustavu, ali je osudio njihova hegemonistička nastojanja i tražio ostvarenje isključivo "saveza kervi i serdacah" ili obrambenog saveza Hrvata i Mađara protiv bečkih intriga. Smatrao je, potpuno nerealno, da Hrvati nemaju nikakvog posla s Mađarima, nego samo s Austrijom, koja ih je prodala Mađarima i može uvijek srušiti dualizam.⁷⁰ Potrebno je napomenuti da je Kvaternik uputio vlastima molbu o pokretanju *Hrvatske* kao tjednika još u srpnju 1870., dakle istovremeno s izbijanjem rata između Francuske i njemačkih država na čelu s Pruskom. Vjerojatno je radikaliziranje političkih prilika u srednjoj Europi presudno utjecalo na njegovu odluku da se pokrene tjednik, povezano uz već načelno donijetu odluku u službenim krugovima Zagreba i Pešte o saborskim izborima u tijeku 1871. na koji-

⁶⁹ Letak se, bez naslova i paginacije, nalazi u NSK i u MGZ, OEK, III/99.

⁷⁰ E. Kvaternik, *Rič u zgodno vrijeme*, Zagreb 1870.

ma se i Kvaternik želio kandidirati za što je trebala agitacija preko odgovarajućeg političkog glasila.

U Kvaternikovim tekstovima u tjedniku *Hrvatska* 1871. također prevladavaju napadi na Narodnu stranku, koja se još uvijek nalazila u opoziciji prema unionističkom režimu. Kvaternik je na početku oštro napao poznatu ljubljansku izjavu iz prosinca 1870. godine,⁷¹ ističući da se njome želi sankcionirati "slavoserbsko" raskomadanje hrvatskog naroda u tri različita naroda i to korist Austrije, kojoj odgovara da Hrvati ostanu slabi i pocijepani. "Jugoslaven-skoj" je izjavi suprotstavio "hrvatsku izjavu" u kojoj je istakao postojanje samo jednog - hrvatskog - naroda između Tirola i Timoka, no koji je politički rascjepkan i umjetno podijeljen na nekoliko navodnih narodnosti kako bi lakše mogao biti održavan u potčinjenosti. Književno jedinstvo na slavenskom jugu, koje se stalno spominjalo u javnom djelovanju mnogih hrvatskih književnika i političara od tridesetih godina XIX. stoljeća, smatrao je ludošću dok ne postoi narodno i političko jedinstvo, koje može nastati samo spoznavanjem "povestničkoga jedinstva narodnoga" svih ogranaka hrvatskog naroda. Takvo jedinstvo, s hrvatskim državnim pravom kao sredstvom, ali i temeljem hrvatske države, nastoji ostvariti stranka prava. Obnova hrvatskog državnog prava znači, po Kvaterniku, obnovu hrvatske države i slobodu hrvatskog naroda na cijelom njegovom povijesnom i nacionalnom prostoru.⁷² Izraz "trojedna kraljevina", koji su uglavnom koristili ideolozi i spisatelji Narodne stranke, kao i tretiranje Dalmacije i Slavonije posebnim kraljevinama, Kvaternik je shvaćao kao još jedan pokazatelj "slavoserbske" izdaje hrvatskog državnog prava, usmjerenog na oslabljenje hrvatskog naroda i države u korist Austrije. Svojim je protivnicima također neopravdano predbacio oslanjanje samo na prirodno pravo, a zanemarivanje državnog prava. Smatrao je da se Hrvati mogu i trebaju oslanjati na obje vrste prava, ali naglasak treba biti na državnom pravu, jer se Hrvati nalaze u Austriji, koja samo takvo pravo formalno priznaje i samo po njemu mogu steći samostalnost i biti priznati pred Europom. I Hrvati su, ističe Kvaternik, bili poštivani od Europe, kada su 1861. odbijali austrijsko nasilje na temelju svojeg državnog prava.⁷³ Kvaternik se znatno angažirao oko saborskih izbora u proljeće 1871. u kojima je doživio neuspjeh. Tražio je što prije sazivanje sabora kako državni i društveni život ne bi dulje propadao i istaknuo da će se i stranka prava uključiti u predstojeće saborske izbore kako bi svoja načela mogla prilagoditi konkretnim političkim raspravama. Napadao je programe pojedinih istaknutih kandidata Narodne stranke, koji su govorili o "reviziji nagodbe" iz 1868., ističući da se ne može odbacivati njezina zakonitost, a istovremeno se željeti provesti njezina revizija zakonitim putem. Takve je tvrdnje shvatio kao "sramotno i nepošteno orudje" učinjeno radi austrijskih interesa kako bi se srušio dualizam i uvela njemačka vlast.⁷⁴

U pitanju je bila izjava o zajedničkim kulturnim, političkim i privrednim interesima Južnih Slavena u Habsburškoj monarhiji, stvorena od strane predstavnika Narodne stranke, te istaknutih slovenskih i nekoliko srpskih političara u vrijeme kada se činilo da bi ujedinjena Njemačka, nakon pobjede nad Francuskom, mogla pripojiti zapadne pokrajine Habsburške monarhije (o tome više: P. Korunić, *Jugoslavenska ideologija*, 278-367 i samo spomenutu literaturu).

⁷¹ "Jedinstvo južnih Slavena" - *Hrvatska*, 1. I. 1871/1; *Hrvatska izjava* - *Hrvatska*, 15. I. 1871/3.

⁷² "Trojedna kraljevina" - *Hrvatska*, 5. III. 1871/10; *Staro pravo a novi pravnici* - *Hrvatska*, 12. III. 1871/12.

⁷⁴ *Sabor* - *Hrvatska*, 2. IV. 1871/14; "Revizija nagodbe" - *Hrvatska*, 28. V. 1871/22; *Programi naših usrećitelja I-III* - *Hrvatska*, 18, 25. VI., 2. VII. 1871/25-27.

Kvaternik se rijetko osvrtao na dalmatinsko pitanje, ali iz mnogih je usputnih izjava jasno kako je, poput svih drugih hrvatskih političara, Dalmaciju smatrao integralnim dijelom Hrvatske. Međutim, nakon uvođenja dualizma dodatno je zakomplicirano pitanje njezinog pripojenja Hrvatskoj, ne samo zbog ostanka u zapadnom dijelu Monarhije i odbijanja Beča da ju prepusti istočnom dijelu, već i zbog odbijanja hrvatskih političara iz Dalmacije da se pridruže, čak i ako bi mogli, nagodbenoj Hrvatskoj pod mađarskom prevlašću, a posebno za vrijeme Rauchovog režima. U jedinom većem članku posvećenom dalmatinskom pitanju istaknuo je neophodnost zanimanja za prilike u Dalmaciji zbog istovjetne narodnosti, obaveze međusobnog pomaganja Hrvata i nužnosti odstranjenja tuđinskog utjecaja. Smatrao je da bi Dalmatinci, usprkos trenutnog unionističkog režima, trebali ukinuti sve "švapske" ustanove, uključujući i nezakoniti zadarski sabor, opozvati svoje zastupnike iz bečkog Carevinskog vijeća i na slobodnim izborima odlučiti o pripojenju Hrvatskoj. Time bi postali dionici hrvatskog državnog prava i pomogli srušiti mađarsku prevlast nad Hrvatskom.⁷⁵ Određena razmatranja Kvaternik je posvetio i stranačkim odnosima u Hrvatskoj, čije je porijeklo nalazio u stvaranju austrijske (ilirске) i mađarske stranke četrdesetih godina XIX. stoljeća, kada su Hrvati skrenuli sa staze zakonitosti svojih predaka i započeli vlastitu narodnu demoralizaciju.⁷⁶ Smatrao je da se stranke moraju osnivati na određenim načelima i da su moguće samo u slobodnom i nezavisnom narodu. Kod potčinjenih naroda, poput Hrvata, ne postoje stranke, već samo narod, koji je za slobodu, i njegovi neprijatelji. U prvu je Kvaternik uvrstio, dakako, stranku prava, koja se bori za oslobođenje Hrvata od bilo kojeg stranog gospodstva, a protiv toga su "austrijanci", tj. narodna stranka i "mađaroni", tj. unionistička stranka.⁷⁷ Kao osnovne zadatke stranke prava istaknuo je teoretski utvrđivanje hrvatskog državnog prava na sve zemlje između Tirola i Albanije, Jadrana i Bugarske, a praktički njihovo ujedinjavanje u jednu političku cjelinu, osamostaljenje od svakog stranog utjecaja, te kulturni i materijalni razvitak kako bi hrvatski narod mogao na istoku vršiti svoju prosvjetiteljsku misiju.⁷⁸ I Kvaternik je nastojao pridonijeti populariziranju kulta Zrinskog i Frankopana, pripadnika dviju hrvatskih velikaških obitelji, koji su 1671. pogubljeni u Bečkom Novom Mjestu. Kvaternik ih je, kao i drugi pravaši, smatrao nacionalnim junacima i mučenicama i simbolima borbe hrvatskog naroda protiv bečke samovolje i njezina kršenja hrvatskog državnog prava. Predložio je osnivanje "hrvatskog saveza", ne preciziravši što pod time misli, u cilju ostvarenja hrvatske nezavisnosti i uništenja "švapske" vlasti.⁷⁹

⁷⁵ *Dalmatinsko pitanje razmatrano sa stanovišta stranke prava hrvatskoga - Hrvatska*, 8. I. 1871./2, 15. I. 1871/3. I ovi Kvaternikovi "prijedlozi" o rješavanju dalmatinskog pitanja dovoljno jasno pokazuju kako njegovi protivnici nisu imali potpuno krivo kada su prikazivali kao "fantasta" i čovjeka opčinjenog vlastitim iluzijama, koji ne vodi dovoljno ili nimalo računa o realnim političkim prilikama i politici kao umijeću mogućeg.

⁷⁶ Isto - *Hrvatska*, 8. I. 1871/2.

⁷⁷ *Stranke - Hrvatska*, 12. II. 1871/11.

⁷⁸ *Koja je prava hrvatska politika i tko ju zastupa?* - *Hrvatska*, 9. VII. 1871./28. Uvjerenje o "kulturtregerskoj" misiji pojedinih naroda iz srednje Europe ili njezinog rubnog područja, poput Nijemaca, Mađara i Hrvata, bilo je u XIX. stoljeću široko rasprostranjeno. Tu se predrasudu dijelili, za hrvatski nacionalizam, i oni Hrvati, koji su, poput Strossmayera i Račkog, uvijek isticali potrebu suradnje i sloge slavenskih i južnoslavenskih naroda.

⁷⁹ *Naši mučenici - Hrvatska*, 2. IV. 1871/14.

Kvaternikove ocjene o politici i ideologiji narodnjaka moraju se ocijeniti, bez obzira na pojedina točna zapažanja, kao proizvoljne, jednostrane i netočne. One su takve, čak i kada se izražavaju s pozicije načela, tj. obrane hrvatskog državnog prava, jer politika kao umijeće mogućeg ne može se, na što je često ukazivao i sam Kvaternik, pozivati isključivo na načela. Osim toga, bilo je lako, iz političke pasivnosti, opruživati za česte promjene političkog stava one, koji su, bez obzira da li se radilo o "samostalcima", "liberalima" ili "unionistima", u političkom radu nastojali ostvariti kakve-takve koristi po hrvatski nacionalizam i državu. Poznate i često ponavljane optužbe Kvaternika i Starčevića o "vertoglavenju" narodnjaka nisu proizlazile iz težnje za izdajom hrvatskih nacionalnih interesa, već iz slabosti hrvatske politike i nužnosti njezinog prilagodavanja jačim političkim čimbenicima i širim prilikama u Habsburškoj monarhiji i Europi, koje su se, sa svoje strane, često mijenjale, posebno u razdoblju 1865.-1867. No, dogma o jakosti hrvatskog nacionalizma, na kojoj su Kvaternik i Starčević stalno inzistirali, morala ih je nužno uputiti da glavnog krivca hrvatske zavisnosti najprije od Beča, a zatim, od 1867., od Pešte, potražu u domaćim "izdajicama".⁸⁰ Starčevićeve i Kvaternikove tvrdnje da hrvatski glavni problem i nakon 1867. nisu Mađari, nego Austrija nije, naravno, bio točan i značio je svjesno zatvaranje očiju pred mađarskom prevlašću nad Hrvatskom. Takav je postupak opet indirektno išao na ruku unionističkom režimu u Hrvatskoj, ali dugoročno i peštanskoj vladi u njihovom nastojanju da što više oslabe, a kasnije, od 1871., učine popustljivom narodnu stranku. Inače, list narodne stranke gotovo je isključivo polemizirao sa službenim unionističkim listovima i uglavnom nije komentirao publicističku djelatnost Kvaternika i Starčevića, jer su im njihove ideje o "velikoj Hrvatskoj" bile besmislene i smiješne.⁸¹ Vrijedi spomenuti detaljniji osvrt na Kvaternikovu raspravu o istočnom pitanju, kojoj je prigovoreno da ističe hrvatsku važnost prije nekoliko stoljeća, a važno je da li sada Hrvati imaju, kako želi Kvaternik, presudno značenje u jugoistočnoj Europi. Kvaterniku je zamjerena stranačka pristranost i falsificiranje, tj. precjenjivanje hrvatskog značaja u prošlosti, kao i odbijanje hrvatskog stanovništva pravoslavne vjeroispovijesti od hrvatskog državnog prava zbog napada na "barbarski serbež".⁸² Kvaternikova i Starčevićeva "sekta" osuđivana je zbog indirektnog pomaganja Rauchovog režima, jer napada opoziciju narodne stranke i stalnim napadanjem na druga slavenska "plemena" izolira Hrvate i slabi njihov politički položaj. U tome su i nalaženi razlozi zbog kojih je "pravaška sekta" mogla relativno nesmetano objavljivati svoje publikacije u Banskoj Hrvatskoj. Njihova indirektna pomoć unionističkom režimu objašnjavana je posljedicom strastvenog temperamenta i jednostranog obrazovanja, odnosno željom da mali ljudi igraju važnu političku ulogu, kao i osobnom mržnjom prema pojedinim istaknutim članovima narodne stranke. Zamjerana im je, s pravom, politička neaktivnost iz koje je lako opruživati i napadati

⁸⁰ Tako "riješeno" nije bilo karakteristično samo za Kvaternika i Starčevića, već i za njihovu političke protivnike kada nisu htjeli priznati da osnovni problem hrvatskog nacionalizma i nemogućnost ostvarenja njegovih osnovnih ciljeva u Habsburškoj monarhiji leži u njegovom sekundarnom političkom značaju u odnosu na Bečki dvor, Nijemce i Mađare. O tome obilato svjedoči brojna korespondencija, koju su, posebno nakon sklapanja austro-mađarske nagodbe, vodili najistaknutije osobe hrvatskog političkog i kulturnog života, poput biskupa Strossmayera, Matije Mrazovića, Franje Račkog itd., a u kojoj su kao temeljni problem hrvatskog nacionalizma isticali neznanje i nesposobnost hrvatskih političkih čimbenika.

⁸¹ M[iškatović], *Federacija - Zatočnik*, 28. III. 1870/70; "Muževi" - *Zatočnik*, 3. I. 1871/2.

⁸² *Hrvati i g. Kvaternik - Novi pozor*, 29. III., 5. IV., 9. VIII. 1868/162, 168, 271.

protivnike, koji se bore s teškoćama svakodnevne politike i nastoje za hrvatsku državu i narod ostvariti što bolji položaj. Nešto veću pozornost organ narodne stranke posvetio je Starčevićom i Kvaternikovom krugu u prvoj polovici 1870., tj. u vrijeme poznate afere oko obilježavanja 12-godišnjice smrti bana Jelačića i sukoba u zagrebačkoj gornjogradskoj gimnaziji. Smatrano je da su njihove ideje više smiješne nego opasne, ali mogu djelovati pogubno za mladež, koja se rado povodi za bombastičnim frazama o velikoj Hrvatskoj.⁸³ Specifičan je bio Kvaternik odnos prema unionističkom režimu u razdoblju nakon povratka iz druge emigracije. Prema njemu Kvaternik nije osobno mogao imati simpatija, jer se skućena državna autonomija i politička ovisnost Hrvatske od Mađarske, ustanovljena nagodbom 1868., kosila sa svim njegovim bitnim uvjerenjima, koja su predviđala potpunu neovisnost Hrvatske.⁸⁴ No, s druge strane, Kvaternik nije smio otvoreno napadati postojeću hrvatsku vlast, bez koje se ne bi mogao vratiti u zemlju i koja ga je svaki tren mogla ponovno protjerati. Kvaternikovi žestoki napadi na narodnu stranku bili su, svakako, indirektna, iako ne velika, pomoć Rauchu. Ipak, nastojao je, koliko je mogao, izraziti umjerenu kritiku na njezin račun. Pisao je da je unionistička stranka slobodnija i tolerantnija od svih dosadašnjih vlasti u Hrvatskoj i da se "stranka prava" neće miješati u njezine poslove, već će joj dati priliku da pokaže, za što nema puno vjerojatnosti, da li je njezina politika korisna za narod. Poželio je da što prije shvate nerealnost svoje unionističke politike i da povedu narod prema slobodnijoj i korisnijoj politici. Smatrao je da oni, iako ne vode za narod korisnu politiku, barem otvoreno govore čemu teže, dok "slavoserbi" prikriveno rade na propasti Hrvata.⁸⁵ Optuživao je unioniste da nemaju narodnog pravca, jer slijede naredbe Mađara i time se odbijaju od vlastitog naroda i prestaju biti hrvatski političari.⁸⁶ No, priznavao im je osnovnu toleranciju prema djelovanju "stranke prava", koja pokazuje neopravdanost njihove vlasti. Nenapadanje na unioniste opravdavao je tvrdnjom da će Mađari vladati Hrvatskom samo dok to bude željela Austrija, ali ova će vladati njome samo dok na to pristaju Hrvati.⁸⁷ Kvaternikovi i Starčevićevi žestoki napadi na narodnjake, uz istovremeno prešućivanje Rauchove vlasti, ostavljale su neugo-

⁸³ *Zatočnik*, 20. XII. 1869/90, 29. XII. 1869/97; *Naša mladež na gornjoj gimnaziji zagrebačkoj* - *Zatočnik*, 29. III. 1870/71; M[iškarić], *Muževi kapituliraju* - *Zatočnik*, 31. III. 1870/73; V., *Starčević et consortes* - *Zatočnik*, 27. IV. 1870/95; *Zatočnik*, 5. V. 1870/102, 7. V. 1870/104; *Vladina najnovija junačtva na zagrebačkoj gimnaziji* - *Zatočnik*, 13. VI. 1870/133; *Idea jugoslavizma. Odzdrav "Slovenskom narodu"*. I. Dr. A. Starčević i E. Kvaternik - *Zatočnik*, 19, 21. XI. 1870/264, 265; "Muževi" - *Zatočnik*, 3-5. I. 1871/2-4.

⁸⁴ U svojem dnevniku Kvaternik često govori o slabosti, trulosti i nepopularnosti Rauchovog režima. Smatrao je da su sklapanjem "infamne nagodbe" s Mađarima 1868. "magyaroni" izvršili konačnu izdaju hrvatske države i hrvatskog naroda na temeljima, koje su postavili "pozoraši", ali kao "olakotnu okolnost" istaknuo je izvrštavanje odredbe o hrvatskom, a ne hrvatsko-srpskom jeziku kao službenom u Hrvatskoj u službeni tekst nagodbe (NAZ, DEK, 24. IX. 1868). Antimađarsko uvjerenje bilo je i dalje vrlo jako kod Kvaternika, tako da je svojem prijatelju A. Starčeviću zamjerao previše benevolentan stav prema unionistima, ističući da se "pozoraši" ne mogu optuživati na teško stanje nakon uspostave dualizma, iako su mu svojim djelovanjem znatno doprinijeli. (NAZ, DEK, 31. VII. 1867., 21. IX. 1868). No, u objavljenim radovima, posebno *Sustavu Slavoserbah*, Kvaternikov stav prema Narodnoj stranci neće pokazivati bitne razlike u odnosu na Starčevićev. O odnosu Kvaternika i Starčevića prema Rauchovom režimu 1867.-1869. piše Lj. Kuntić, *Eugen Kvaternik*, 84-90.

⁸⁵ *Sustav naših Slavoserbah* - *Hrvat* VI., 359-360, *Hrvatska* II., 166.

⁸⁶ Izjava Kvaternika i Bacha 25. studenog 1870. u vezi pokretanja *Hrvatske*.

⁸⁷ *Rieč u vrijeme*, 20, 24, 37.

dan dojam i kod pojedinih istaknutih hrvatskih političara izvan Banske Hrvatske. Kvaternik se opravdavao da je u postojećim okolnostima moguće jedino ukazivanje na (tobožnju) izdaju narodnjaka i rušenje austrijske strane dualizma. Otvorenim napadima na unioniste i Mađare ništa se ne bi pomoglo narodu, a antiaustrijsko pisanje ionako ne može koristiti Rauchu, jer ga je Beč postavio na bansko mjesto.⁸⁸

Vanjskopolitička problematika bila je jedna od glavnih Kvaternikovih preokupacija u publicističkom radu, a proizlazila je iz njegovog stalnog uvjerenja da se ne može voditi valjana unutarnja politika, ako se ne poznaju vanjskopolitički odnosi u Europi. Njezino je glavno obilježje, kao i kod Starčevića, uvjerenje da Francuskoj Napoleona III., odnosno njezinoj politici narodnosti i liberalizma, pripada vodeće mjesto u Europi. Zbog tog uvjerenja Kvaternik je bio spreman zažmiriti na neslobodni politički sustav u Francuskoj, tvrdeći da je u njoj sloboda privremeno "prikrita" dok se uništi despotizam u Europi i ne oslobode potlačeni narodi. No, podršku Francuskoj uvjetovao je, što je bilo u skladu s njegovom emigrantskom djelatnošću, njezinim pomaganjem oslobodilačke borbe potlačenih naroda. Pozdravio je umjerenu liberalizaciju političkih prilika u Francuskoj krajem šezdesetih godina, smatrajući ju dokazom da Napoleon III. ne teži osobnom despotizmu. Franko-hrvatsku politiku smatrao je najopravdanijom za hrvatske interese, jer Francuzi nemaju, za razliku od Nijemaca i Talijana, pretenzija prema hrvatskim područjima, civilizacijski su najbliži Hrvatima po katoličanstvu i neprijatelji su germanizmu, Austriji i Rusiji. Smatrao je da u Europi traje borba za prevlast između zapada na čelu s Francuskom i istoka na čelu s Rusijom u kojoj Hrvati moraju biti uz zapad, smatrajući Rusiju zaostalom, barbarskom, vjerski netolerantnom i pljačkaškom zemljom, posebno prema Poljacima. Talijane je smatrao smrtnim neprijateljima Hrvata, jer prisvajaju hrvatsku Istru i Dalmaciju, a Bosnu nude "barbarskomu življu serbskomu".⁸⁹ Kvaternik je u svojim uspomenama isticao da cijeni pojedine prosvijetljene i slobodoumne Ruse, ali da osuđuje "politiku ruske vlade i kano-ti Hervatom n e p r i a t e l j n u, na korist mračnoga serbstva; - i kao nedostojnu XIX veka; to jest kano-ti takovu, koja se osniva na glupi v e r o z a k o n s k i fanatizam i tera byzantinsko-verozakonske težnje". Navodio je da ga je većina ruskih poznanika krajem pedesetih godina primila negostoljubivo upravo zato što je njihovu rusko-srpsku orijentaciju nastojao zamijeniti rusko-hrvatskom.⁹⁰ Opsežno razmatranje vanjskopolitičke problematike Kvaternik je razvio u tjedniku *Hrvatska* 1871., posebno u stalnoj rubrici pregleda političkih događaja, ali i u nekoliko većih članaka. Najvažnija mu je bila težnja da objasni posljedice političke propasti Napoleona III., u kojeg je više od deset godina polagao velike nade, nakon poraza u ratu s Pruskom i drugim njemačkim državama u ljeto i jesen 1870. Pisao je da je stranka prava uvijek nastojala povezati hrvatsku politiku s općeeuropskom, a tu se nastojala što više osloniti na zapad, koji zastupa civilizaciju i napredak i ne niječe Hrvatima ime i narodnost. Pravi je predstavnik zapada Francuska i to njezin narod, koji je zadržao svoju važnost u europskoj civilizaciji i nakon pada Napoleona III. Franko-hrvatska politika za Hrvate najbolja zbog francuske udaljenosti i slobodumnosti, ali i neizbježna dok Austrija negira hrvatsko državno pravo, a Rusija podržava srpstvo i pravoslavni fanatizam i ugnjetava Poljake. To znači,

⁸⁸ "Kvaternik je u svojim uspomenama isticao da cijeni pojedine prosvijetljene i slobodoumne Ruse, ali da osuđuje "politiku ruske vlade i kano-ti Hervatom n e p r i a t e l j n u, na korist mračnoga serbstva; - i kao nedostojnu XIX veka; to jest kano-ti takovu, koja se osniva na glupi v e r o z a k o n s k i fanatizam i tera byzantinsko-verozakonske težnje". Navodio je da ga je većina ruskih poznanika krajem pedesetih godina primila negostoljubivo upravo zato što je njihovu rusko-srpsku orijentaciju nastojao zamijeniti rusko-hrvatskom."

⁸⁹ A. Palavršić-B. Zelić, n. dj., 161-163, Kvaternik Pavlinoviću 29. IX. 1870.

⁹⁰ *Sustav naših Slavoserbah - Hrvatska* II., 124, 127, 140-144, 148.

⁹¹ *Gorke uspomena - Hrvatska*, 5. II. 1871/6.

... i to njezin narod, koji je zadržao svoju važnost u europskoj civilizaciji i nakon pada Napoleona III. Franko-hrvatska politika za Hrvate najbolja zbog francuske udaljenosti i slobodumnosti, ali i neizbježna dok Austrija negira hrvatsko državno pravo, a Rusija podržava srpstvo i pravoslavni fanatizam i ugnjetava Poljake. To znači,

piše Kvaternik, da bi pravaši mogli prihvatiti i austrijsko-hrvatsku, odnosno rusko-hrvatsku politiku ako bi to odgovaralo hrvatskim interesima. Međutim, i tu je Kvaternik mislio na stvarnu ili izmišljenu politiku narodne stranke, jer s postojećom Austrijom i Rusijom Hrvati ne mogu računati ako ne žele izdati sami sebe.⁹¹ U daljnjem razmatranju posljedica francuskog poraza Kvaternik je smatrao da Njemačka nije uspjela zauzeti francusko vodeće mjesto u Europi, zbog velikih financijskih i ljudskih gubitaka i nepovoljnog geostrateškog položaja između Rusije i Francuske. Predvidio je neizbježni njemačko-ruski sukob zbog prisvajanja područja Habsburške monarhije, ali i zbog rješavanja istočnog pitanja, te rusko-francuski savez protiv Njemačke. Smatrao je da je francuski poraz povećao značaj hrvatskog pitanja, kao "odlučnog faktora europske politike", jer je naklonost Hrvata u interesu Talijana, Turaka, Rusa, Francuza i Britanaca. Ponovio je da stranka prava nije a priori protiv suradnje s Austrijom ili Rusijom ukoliko ove počnu voditi politiku u hrvatskom interesu i poštivati hrvatska prava.⁹² Žestoko je osudio Parišku komunu iz proljeća 1871., smatrajući da se radi o komunističkom razbojništvu i razvratu "kervoločnih bezsvestnikah", koji su ranije potkopavali vlast Napoleona III., a sada su iskoristili poraz svoje zemlje u ratu s Nijemcima. Anakronističkoj ideji komune suprotstavio je ideju "republikanske federacije" kao najboljeg rješenja za Francusku i sredstvo njezinog povratka na mjesto europske velesile.⁹³

I u razdoblju 1868.-1871. Kvaternik je veliku pozornost posvetio srpskom pitanju. U raspravi o istočnom pitanju nastojao je svuda prikazati Srbe kao malen i beznačajan narod, koji sve svoje tekovine i razdoblje političke slobode može zahvaliti isključivo Hrvatima. Napao je slavističke učenjake, koji prešućuju slavnu hrvatsku prošlost, a nastoje što više istaknuti značaj Srba u rješavanju istočnog pitanja. Smatrao je da Hrvati ne smiju zaboraviti sve srpske uvrede o navodnoj srpskoj veličini i hrvatskoj neznatnosti izrečene od Karadžića dalje, jer će propasti ako će slijediti jugoslavensku, a zapravo srpsku politiku. Suprotstavljao se srpskim pretenzijama prema tursko-hrvatskim zemljama, tj. Bosni i Hercegovini, jer bi Srbi odavno nestali da ih Hrvati nisu u nekoliko slučajeva spasili. Srbi su i kasnije u svemu slijepo slijedili Hrvate iz čega, po mišljenju Kvaternika, proizlazi da niti danas ne mogu polagati nikakva prava na istočno pitanje ukoliko su protivna hrvatskim interesima.⁹⁴ U ovoj raspravi Kvaternik još nije prihvatio Starčeviću tezu o nepostojanju srpskog naroda i u Srbiji, ali mu je potpuno odrekao svaku mogućnost sudjelovanja u istočnom pitanju, zbog nedostatka narodne snage i veličine u prošlosti, a time, kako je mislio iz svoje iskrivljene povijesne perspektive, i u sadašnjosti. Kao glavne neprijatelje hrvatskog naroda i države Kvaternik je smatrao, uz "slavoserbe" i strane

⁹¹ A. Palavršić-B. Zelić, n. dj., 120, Kvaternik Pavlinoviću 22. VI. 1869; *Sedan - Hrvatska*, 1. I. 1871./1; *Naša priklonost - Hrvatska*, 8. I. 1871./2; *Narav i posljedice sadanjega rata - Hrvatska*, 8. I. 1871./2; *Naša pred-Sedanska politika - Hrvatska*, 12. III. 1871./11, 9. IV. 1871./15.

⁹² *Europejsko pitanje I-III. - Hrvatska*, 14. V. 1871./20, 21. V. 1871./21, 11. VI. 1871./24. Kao što je poznato, Kvaternikova predviđanja o slabosti nove ujedinjene Njemačke nisu se pokazale točnim. Dapače, njemačkim ujedinjenjem i odlučnom podrškom Njemačke dualističkom sustavu znatno je otežan ionako težak položaj Hrvata i drugih slavenskih naroda u Habsburškoj monarhiji.

⁹³ *Hrvatska*, 9. IV. 1871./15; 16. IV. 1871./16; M. Gross, *Povijest*, 181-182. O razilaženju unutar Stranke prava, odnosno Kvaternika i grupe mladih pravaša u vezi s Pariškom komunom, pisao je A. Cesarec, *Kriza stranke prava*.

⁹⁴ *Istočno pitanje*, I/121-125, 150, 62-70; II/28-29, 67, 154-155, 163-164, 189.

doseljenike, starije pripadnike pravoslavne crkve, koji iz vjere stvaraju narod i žele pravoslavnim Hrvatima nametnuti srpstvo. Pripremao je izdavanje posebne rasprave, koju nikada nije objavio, a u kojoj bi se trebalo dokazati pripadnost pravoslavnog stanovništva u Hrvatskoj i Bosni hrvatskom narodu i da je "s l o b o d n a i n e z a v i s n a hervaština istinitim zakloništom savesti i istočnjakom našim; pače da je za s l o b o d n u hervaštinu sreća a ne nesreća, što je ona razdjeljena, do volje Providnosti, u dve cerkve." Kao jedan od glavnih "grijeхова" "slavoserba" i očitim primjerom izdaje hrvatske države i naroda smatrao je podržavanje srbi-zma dopuštanjem ćirilice u hrvatskim školama i saborskim zaključkom iz svibnja 1867. o "ravnopravnosti i istovjetnosti hrvatskog i srpskog naroda." No, odmah je istaknuo da je prosrpska politika "slavoserba" neiskrena, jer oni rade na uništenju ili porobljavanju i Hrvata i Srba u korist austrijskog despotizma, a podržavanje srbeža samo je sredstvo za lakše uništenje hrvatsva. "Krunski dokaz" tome vidio je u promjenama i razlikama u koncepcijama narodnjaka prema Srbima u razdoblju 1861.-1867., od podržavanja "serbeža" do novinskih polemika sa srpskim listovima iz Novog Sada i Beograda. U ovoj je raspravi gotovo prihvatio Starčevićovo mišljenje o nepostojanju srpskog naroda, jer je pisao da je načelo srpske narodnosti na temelju vjere poruga prosvjetljenosti XIX. stoljeća, da na slavenskom jugu postoje samo Hrvati i Bugari, te da bi tobožnje Slovence i Srbe trebalo uvjeriti da mogu postati jaki samo prihvaćanjem svojeg hrvatstva. No, na drugim mjestima, i to češće, govori o Srbima u Srbiji ("Šumadincima") kao posebnoj etničkoj cjelini, iako bezznačajnoj u odnosu na Hrvate i Bugare, koja povezivanjem s Mađarima nastoji ove što više zavaditi s Hrvatima. Naveo je i da Srbi ugrožavaju bugarsku narodnost i da odbijaju "jugoslavensku" politiku hrvatskih "slavoserba", jer se boje da ne izgubili vlastitu narodnost prividno u korist hrvatstva, ali zapravo austro-njemštine.⁹⁵ "Serbež" je tumačio kao "ono infamno sredstvo, kojim se narod proti Boga i znanosti cieпка tudjoj maliciji za volju u *dva naroda*, dva logora" i "propadajućoj Austriji [...] najstražniji nož proti našem narodu".⁹⁶ U članku *Istočno pitanje razmatrano s hrvatskog stanovništva* radikalizirao je već jasno prisutnu negaciju srpskog naroda, pozivajući na "učeni dvoboj", koji bi konačno trebao znanstveno dokazati da Srba po krvi više nema, a da su oni što se zovu Srbi ili pravoslavni Hrvati ili nesvjesno orude Rusije.⁹⁷ Tu je negaciju konačno doveo do kraja, to jest do negacije srpskog naroda uopće u nekoliko opširnih članaka u *Hrvatskoj* 1871. u kojima uglavnom polemizira sa srpskim listovima iz Beograda, Novog Sada i Pančeva. Smatrao je da oni napadaju na stranku prava, jer ona dokazuje hrvatstvo pravoslavnog stanovništva, koje bi, nestankom hrvatskog državnog prava, izgubilo i građanska prava i hrvatsku narodnost i pra-

⁹⁵ *Sustav naših Slavoserbah - Hrvat* VI/352-353, 361-363; *Hrvatska* II/163, III/225-238, 242, 255-256, 261-262, IV/354. Osobito je oštru osudu saborskog zaključka iz svibnja 1867. Kvaternik izrazio u dnevniku i korespondenciji, govoreći o izdaji (hrvatske) krvi, narodnosti, uma i znanosti (NAZ, DEK, 14. VII. 1867; A. Palavršić-B. Zelić, n. dj., 94, Kvaternik Pavlinoviću 10. IX. 1868). Pisao je, dakako preterujući, da je priznanje srpske narodnosti potaknulo srpsku "bahatost" do "brutalnosti" i ubilo hrvatsku narodnu samosvijest (NAZ, DEK, 10. VII. 1867). Smatrao je da se pet milijuna Hrvata ne treba bojati milijun Srba ili eventualno dva milijuna, ako bi svi "hristjani", tj. pravoslavno stanovništvo u Hrvatskoj i Bosni bili Srbi. Hrvati bi, prema njemu, mogli podleći Srbima samo uz neposrednu rusku podršku Srbima, a tada Hrvatima ne bi pomogao niti savez s Mađarima (isto, 8. IV. 1867).

⁹⁶ A. Palavršić-B. Zelić, n. dj., 121, Kvaternik Pavlinoviću 22. VI. 1869.

⁹⁷ M. Gross, *Povijest*, 160-161.

voslavnu vjeru, te bi bili obični "dotepenci", koji su se naselili prije nekoliko stoljeća kao vlaško stanovništvo u Hrvatsku. Te je napade "banatskih i šumadinskih cigana" protumačio kao služenje "švapskim i slavoserbskim" interesima. Ponovno je pozvao na znanstvenu raspravu da se pokaže ima li hrvatstvo ili srpstvo budućnost i istaknuo da "politika h e r v a t s k a ide naprećac na u t a m a n j e n j e, ne 'naroda' s e r b s k o g a (kojega neima); nego toga sramotnoga 'imena', koje je jedino uzrok svoj nesreći hervatskoga naroda, s ovu i s onu stranu Drine živućega. Da, politika h e r v a t s k a ide izravan na u z p o s t a v l j e n j e naroda hervatskoga u onih njegovih n a r o d n o - h i s t o r i č k i h granicah, u kojih g a p e r v i h s e d a m v e k o v a h - i n d i o d l u č u j u ć i h za historičku istinu! - slavna i zmožna u Europi snašlo: to jest, na uzpostavljenje hervatstva med Timokom i Adrijatikom." Misleći na koncepcije Narodne stranke o solidarnosti Hrvata i Srba, Kvaternik je smatrao da se ne može istovremeno govoriti i o hrvatstvu i o srpstvu i da bi Hrvati morali pristati uz takozvane Srbe u Srbiji, ako bi vidjeli da hrvatstvo nema budućnosti. Odbacio je optužbe narodnjaka da širi mržnju između dva naroda, istaknuvši da "vražje serbstvo" samo širi mržnju prema sebi, jer je najprije stvoreno vjerskim fanatizmom i "bludničkom znanošću", a zatim podržavano i jačano tuđinskim, tj. austrijskim interesima. Smatrao je da je svaka posrednička ideja, poput ilirizma ili jugoslavenstva, nemoguća, jer u budućnosti nema mjesta za hrvatstvo i srpstvo. Hrvatstvo će nadvladati, jer predstavlja slobodu i civilizacijski napredak. Bio je uvjeren da stanovništvo između Alpa i Makedonije može imati sretnu budućnost i političku znamenitost u Europi samo pod jednim imenom, hrvatskim ili srpskim, a ne ako ga se umjetno rastavlja u dva naroda. Bio je, dakako, uvjeren da tom narodu pristaje hrvatsko, a ne srpsko ime, jer se "serbež" formirao, kao kriva ideja, tek od XIV. stoljeća, kada je dio do tada jedinstvenog hrvatskog naroda počeo potpadati pod osmanlijsku vlast.⁹⁸

U razdoblju 1867.-1871. Kvaternik je zadržao svoje ranije uvjerenje o hrvatskom nacionalnom značaju Slovenaca, tj. "alpskih" ili "noričkih" Hrvata. O tome je najdetaljnije pisao u raspravi *Javno ili deržavno pravo Hervatab*, u kojima je nastojao dokazati hrvatstvo Slovenaca na temelju srodnog kajkavskog dijalekta i stvarnih ili izmišljenih toponima s hrvatskim nazivima u slovenskim krajevima. Smatrao je da se posebna slovenska narodnost, čak i kada bi postojala, ne može održati pred njemačkih pritiskom i da je "Planincima" jedina nada prihvaćanje hrvatskog državnog prava. Ponovno je optužio slavističke učenjake da su izmislili slovensku narodnost kako bi oslabili hrvatski nacionalizam u korist rusko-srpskog bizantinizma.⁹⁹ Kvaternik je, kako je spomenuto, žestoko osudio sastanak u Ljubljani u prosincu 1870. zbog rastavljanja hrvatskog naroda u tri naroda i smatrao je da je bolje da se Hrvati u miru rastanu od "Planinaca" ako ne žele prihvatiti hrvatstvo, nego da i jedni i drugi služe bečkim interesima. Želio je, ipak, da ih Hrvatska pomaže, čak i ako odbijaju "priznati" svoje hrvatstvo sve dok se suprotstavljaju njemačkom nacionalizmu.¹⁰⁰ Kvaternikovo uporno negiranje slovenskog i, posebno od 1869., srpskog nacionalizma nije značilo samo zatvaranje očiju pred jasnim procesima nacionalne integracije dvaju naroda. Ono je, kao i u slučaju Starčevića, svojim velikohrvat-

⁹⁸*Serbia - Hervatska*, 5. III. 1871/10; *Beogradska poruka Hervatom I-II. - Hervatska*, 16. IV. 1871/16, 23. IV. 1871/17; *Ili Serbstvo il Hervatstvo - Hervatska*, 17. IX. 1871/38.

⁹⁹Lj. Kuntić, *Politički spisi*, 50; M. Gross, *Povijest*, 160.

¹⁰⁰"*Jedinstvo južnih Slavenab*" - *Hervatska*, 1. I. 1871/1; *Hervatska*, 16. IV. 1871/16.

skim koncepcijama otežavalo odnose hrvatske politike sa svojim slovenskim i srpskim susjedima. No, kod te ocjene treba biti oprezan, ne samo zato jer su se hrvatsko-srpski nacionalni sukobi pojavili prije nego što su Kvaternik i Starčević napisali ijednu riječ, nego i zbog marginalnosti tih pisaca u političkom i društvenom životu tadašnje Hrvatske.

Kvaternikov pokušaj dizanja ustanka u rakovičkoj satniji ogulinske regimente bio je rezultat njegove političke nerealnosti i nade u eventualnu stranu intervenciju, ali i religioznog uvjerenje o predodređenosti da svoj narod povede putem državne samostalnosti. Hrvatska javnost nije mogla izbjeći određenoj tendencioznosti i pristranosti u ocjenjivanju ustanka, jer se radilo o suvremenima, koji su bili stranački opredijeljeni i s dosta osobnog animoziteta prema Kvaterniku. Općenito se smatralo da je pokušaj ustanka djelo pojedinih fantasta i ludaka, no događaj se iskoristio za stranačku polemiku. Glasilo opozicijske Narodne stranke smatralo je da je Kvaternikov čin logična posljedica njegove i Starčevićeve "destruktivne" djelatnosti u kojoj su godinama potkopavali sve temeljne državne, društvene i obiteljske vrijednosti. No, krivicu za ustanak snosi i peštanska vlada zbog stalnih nasilja prema hrvatskoj državnosti, a pogotovo unionistička vlada u Zagrebu, koja je godinama tolerirala publikacije "pravaške sekte" samo da bi oslabila opoziciju i time pomagala širenju nezadovoljstva u narodu. Službene su novine, sa svoje strane, također smatrale da je ustanak logična posljedica dotadašnjeg nepriznavanja političkog okruženja od strane "pravaške sekte", ali dio krivice prebacivale su na narodnjake, tvrdeći da su svojim nepriznavanjem "zakonitog stanja", tj. nagodbe, potkopavali ugled vlasti i time indirektno išli na ruku prevratnim tendencijama.¹⁰¹ Usprkos neizbježnim pristranostima zbog osobnih i stranačkih sukoba već je tadašnja hrvatska javnost ispravno uočila da je Kvaternikov pokušaj dizanja ustanka bila logična konzekvenca njegove dotadašnje djelatnosti i glavnih političkih uvjerenja. Nekoliko desetljeća kasnije, kada je propala Habsburška monarhija i kada su davno prestali razlozi osobnog i stranačkog animoziteta, Kvaternik je u cjelokupnoj hrvatskoj javnosti, a ne samo u njezinom "pravaškom" dijelu, sve više počeo preraštarati u svojevrсни mit i simbol borbe hrvatske nacije za državnu samostalnost.

III.2. Ekonomska i socijalna i vjerska problematika

Potrebno je, pri kraju, osvrnuti se na dva aspekta Kvaternikove ideologije, koji su do sada bili zaobidjeni ne zato što bi bili malo značajni, već zato što predstavljaju posebne vrijednosti u njegovom ideološkom sustavu, vrijednosti, koje su pretrpjele znatno manje promjene u odnosu na državno-pravne i političke aspekte. Te vrijednosti - ekonomska i socijalna problematika, odnosno vjerska shvaćanja - sadrže relativno visok stupanj unutarnjeg idejnog jedinstva i nisu neposredno ovisila o političkim promjenama za vrijeme Kvaternikovog javnog djelovanja, iako su s njima bile usko povezane.

¹⁰¹ *Tko je kriv?* - *Obzor*, 13. X. 1871/62; *Još jednom tko je kriv?* - *Obzor*, 14. X. 1871/63; *Slučbene novine o rakovičkom ustanku* - *Obzor*, 16-18. X. 1871/64-66; *Izvori rakovičkoga ustanka* - *Obzor*, 25. X. 1871/72; *Ugarska vlada i rakovički ustanak* - *Obzor*, 26. X. 1871/73; *O rakovičkom ustanku* - *Narodne novine* [NN], 14. X. 1871/236; *"Obzor" o rakovičkom ustanku* - NN, 17. X. 1871/238; *"Stranka prava" i "narodna stranka"* - NN, 20, 21. X. 1871/241, 242; *Još jednom "Obzor" i rakovički ustanak* - NN, 24. X. 1871/244; *Agrarier Zeitung*, 17, 18, 21, 24. X. 1871/238, 239, 242, 244. O Kvaternikovim planovima za ustanak, tijekom ustanka i tadašnjem stanju u Vojnoj krajini usp.: Mirko Valentić, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-1881*, Zagreb 1981, 177-252; Isti, *Ustanak u Vojnoj krajini 1871. godine*, ČSP 23/1-3, Zagreb 1991, 107-118; N. Stanić, *Od emigracije do Rakovice...*, 51-55.

Kvaternik nije sustavno izložio svoje shvaćanje ekonomske i društvene problematike. Kao političko-stranačkom djelatniku ona su mu služila kao nadopuna političkih i državno-pravnih shvaćanja. Prvi je put određena shvaćanja o privrednim pitanjima izrazio u saborskom govoru u lipnju 1861. Suprotstavio se realnoj uniji Hrvatske s Ugarskom i zbog privrednih razloga, dokazujući da Hrvatska ne može napredovati bez privredne samostalnosti, posebno u razvoju komunikacija, obrta i trgovine.¹⁰² Usku povezanost političke i privredne problematike nastojao je pokazati i u drugom svesku *Političkih razmatranja*, dokazujući da Hrvati trebaju nastojati oko razvitka trgovine i obrta kako bi mogli što spremniji čekati na rasplet istočnog pitanja. Tražio je stvaranje narodne trgovine i narodnih privrednih poduzeća tako što bi svi hrvatski privrednici kao društveni sloj prihvatili ideju hrvatske samostalnosti.¹⁰³ Svoje najvažnije stavove o privrednim pitanjima izrazio je u jednoj brošuri i nekoliko većih novinskih članaka. U brošuri je izrazio svoje mišljenje o uzrocima privrednog zaostajanje hrvatskih zemalja, koju je pripisao tuđinskoj vlasti i nepovoljnim društvenim okolnostima - feudalizma i kmetskim odnosima - do 1848. Smatrao je da je hrvatski narod, kao posrednik između Istoka i Zapada, pozvan da spaja sav "obrotni svijet" i prati suvremena privredna kretanja u Zapadnoj Europi. Kao temelje društvenog i narodnog blagostanja označio je rad, diobu rada, razmjenu, novac i kredit. Pod utjecajem klasične političke ekonomije od Adama Smitha dalje, smatrao je rad kao izvor narodnog blagostanja, ali i nacionalne slobode, jer se bez njega postaje tuđinskim slugom. Prihvaćajući ideje pojedinih francuskih ekonomista - posebno Henryja Baudrillarta - dao je prednost manjem i srednjem posjedu ukoliko su dostatni za održavanje cijele obitelji. Manji posjed znači i onemogućavanje luksusa, koji se sve više širi i prijeti moralnom propašću hrvatskog društva. Kvaternikovo odbacivanje velikog posjeda proizlazilo je iz njegovog uvjerenja da je on prirodno vezan uz feudalizam, ali i iz postojeće političke situacije u Hrvatskoj u kojoj je najveći dio slavonske vlastele, uglavnom stranog porijekla, bio otuđen od hrvatske političke borbe ili simpatizirao s Mađarima. Po uzoru na sjeverne hrvatske susjede isticao je da vlastela moraju prihvatiti težnje naroda u kojem žive ili će nestati, te da bi njihovim domoljubljem zemlja brže napredovala. U brošuri primat je dao nacionalnom, a ne privrednom načelu, jer je imao na umu stvaranje harmoničnog hrvatskog društva u kojem bi surađivali svi društveni slojevi.¹⁰⁴ Brošura ostavlja dojam nezavršenosti i dio većeg rada i predstavlja, kako je primijećeno, prvu skicu političke ekonomije u Hrvatskoj,¹⁰⁵ nastalu u vrijeme kada velika većina hrvatskih političara nije imala gotovo nikakvog razumijevanja za privrednu problemati-

¹⁰² *Dnevnik sabora 1861.*, 190 i dalje.

¹⁰³ *Politička razmatranja II.*, 31-32, 67-68.

¹⁰⁴ E. Kvaternik, *Hrvatski glavničar. ili: Putokaz k narodnoj obrtnosti a kroz ovu k narodnjemu blagostanju*, Zagreb 1863; M. Gross, *Povijest*, 112-114. Zadrje je uvjerenje razlog zašto je privredna problematika prilično rijetko zastupljena u Kvaternikovim tekstovima, iako je bio svjestan njezine velike važnosti za razvitak hrvatskog nacionalizma. U njegovom se političkom i publicističkom djelovanju jasno izrazio jedan od temeljnih problema hrvatskog nacionalizma sve do 1918., pa i kasnije, tj. iscrpljivanje svih glavnih nacionalnih snaga u osiguranju što veće državne samostalnosti i borbi protiv vanjskih neprijatelja, a tek sekundarno u borbi za kulturni i privredni razvitak. O kulturnim i školskim problemima Kvaternik, koliko mi je poznato, nije uopće raspravljao. Kod drugih hrvatskih nacionalnih ideologa, poput F. Račkog ili A. Starčevića, zanemarivanje privredne problematike još je izrazitije.

¹⁰⁵ Josip Horvat, *Ante Starčević. Kulturno-povijesna slika*, Zagreb 1990., 252 (drugo izdanje).

ku. Ona nema vrijednost teoretskog djela, niti je Kvaternika namjera bila da takav rad napiše. Njegova je osnovna težnja bila da hrvatskim nacionalnim djelatnicima ukaže na povezanost privrednih i političkih pitanja i na način kako bi rješavanje određenih privrednih pitanja moglo pomoći osnovnom Kvaternikovom političkom cilju - državnom osamostaljenju cjelovite Hrvatske. Prije izlaska brošure Kvaternik je objavio seriju opširnih članaka u kojima se založio za osnivanje samostalnog hrvatskog kreditnog zavoda, protivno mišljenju baruna Lazara Hellenbacha, koji je smatrao da Hrvatska treba imati zajednički zavod s ugarskim. Osnivanje samostalnog hrvatskog kreditnog zavoda Kvaternik je smatrao osnovnim privrednim zahtjevom, a njegovo povoljno rješavanje temeljem povoljnog rješavanja državno-pravnih pitanja, jer privredno nesamostalan narod ne može izboriti niti političku samostalnost i mora se pokoriti privredno jačem narodu. Suprotstavio se Hellenbachu i zbog socijalnih razloga, ističući da kreditni zavod treba služiti interesima cijelog naroda, a ne samo vlastele. Pozvao se i na politiku bečke vlade, koja tada nije željela političko i privredno potčinjavanje Hrvatske Mađarskoj. Ti su članci predstavljali primjer povezivanja državno-pravne i privredne problematike, ne previše karakteristične za Kvaternika, koji je istakao da je u njima pošao od "gledišta državno-ekonomičnog, prilagodjenog budućoj materialnoj sreći celoga naroda hrvatskoga".¹⁰⁶ I nakon povratka iz druge emigracije politička i državno-pravna problematika bila je u središtu Kvaternikovog zanimanja. U jedinom tadašnjem članku o privrednoj problematici analizirao je problem razvitka hrvatske trgovine, smatrajući je, suprotno ranijem davanju prednosti poljoprivredi, temeljem narodnog blagostanja i napretka. Ukazao je na problem orijentiranja mladih ljudi na činovnička zvanja, zavisnih od tuđinske vlasti, umjesto na bavljenje trgovačkim i obrtničkim zanimanjima, koja su slobodna od utjecaja vlasti. Trgovina, po njemu, služi kao temelj obrazovanju i prosvjećivanju naroda, te boljem povezivanju i upoznavanju različitih zemalja i nacija.¹⁰⁷ Puno je veću pozornost posvetio razmatranju osnovnih državnih i društvenih načela u vremenu kada je došlo do znatnog razilaženja i oštih sukoba između njega i grupe mladih pravaša zbog različitih stavova prema Pariškoj komuni, ali i zbog Kvaternikovog isticanja vjerske problematike. Pisao je i zbog želje da "razumno hrvatsko občinstvo" uvjeri u neopravdanost objeda o "nedružtvenosti" i "pogibeljnim načelima" stranke prava.¹⁰⁸ U razmatranju "načela" Kvaternik je promijenio svoje shvaćanje povezanosti privredne i političke

¹⁰⁶ E. Kvaternik, *Hoćemo-li u poslu "hrvatske vjersione" povadjeti za načeli g. A. Jakića ili pak o onimi g. baruna Hellenbacha* - *Glasonoša*, 6., 10., 13., 17., 20., 24., 31. XII. 1862/br. 98-104.

¹⁰⁷ *Trgovina hrvatska - Hrvatska*, 17. IX. 1871/38. Ne dijelim stav po kojem taj članak predstavlja ekonomski program Stranke prava 1871. [Miroslava Despot, *Industrija građanske Hrvatske (1860-1873)*, Zagreb 1970., 22], jer se u njemu razmatra samo pitanje trgovine, a i to u sklopu moralizatorskih "pouka" hrvatskoj omladini i bez spominjanja ostalih privrednih pitanja, poput poljoprivrede, obrta, novca, razmjene, kredita, banaka itd. Zanimljivo je da je Kvaternikovu tezu o protunacionalnom karakteru činovničkog zanimanja doslovno preuzeo V. Bogdanov, n. dj., na više mjesta, ne vodeći računa o činjenici da su državni službenici bili, po svojem političkom i, eventualno, stranačkom opredjeljenju, Kvaternikovi protivnici i da je njegova teza politički tendenciozna. Činovničko zanimanje moglo je, iako nije moralo, imati negativno značenje po "nacionalne interese" kod drugih slavenskih naroda u Monarhiji i Rumunja, te kod Hrvata u Istri i Dalmaciji, koji nisu imali državnu samoupravu kao u slučaju Banske Hrvatske.

¹⁰⁸ Kvaternik Halperu 6. VIII. 1871. (J. Šidak, *Dva priloga hrvatskoj povijesti od 1868-1871. [Dva priloga] - Historijski zbornik XIX-XX.*, Zagreb 1966-1967., 362).

problematike. Dok je ranije smatrao da privredna pitanja dolaze po važnosti prije političkih, sada je isticao, znatno više u skladu s osnovnim obilježjima svoje ideologije, da neslobodni narodi najprije moraju steći slobodu i nezavisnost, a tek se zatim posvetiti privrednom i društvenom napretku, ako se ne žele pretopiti u vladajući narod ili sve više zaostajati u gluposti i siromaštvu. Iako su mnogi bliski primjeri govorili suprotno - poput privrednog napredovanja politički potlačenih Čeha, Slovenaca, Slovaka i drugih - tvrdio je da neslobodni narodi ne mogu privredno napredovati, jer to ovisi o volji vladajućeg naroda. Kao temeljne zakone istakao je slobodu volje, vladavinu zakona, moralnu pravdu i jednakost građana. Nije bio uskogrudi nacionalist, jer je smatrao da konačni cilj svakog čovjeka treba biti napredak i sreća čovječanstva. I narodi imaju svoje poslanstvo, čije izvršavanje znači i dobrobit čovječanstva, ali kozmopolitizam znači frazu, kojom se često koriste moćnije države. Kao načela u međudržavnim odnosima Kvaternik je istakao nacionalnu nezavisnost, utemeljenost međunacionalnih ugovora na pravdi i opravdanost stranog posredovanja samo u slučaju oslobađanja slabijeg naroda, pri čemu je, vjerojatno, imao na umu svoju stalnu ideju o "vanjskom čimbeniku" kao neophodnom preduvjetu ostvarenja hrvatske nezavisnosti. Kao najvažnije zadatke vlade u društvu smatrao je brigu o pomirenju različitih privrednih i drugih interesa u društvu, javnom moralu, čuvanju javnog reda i efikasnom, ali i moralno primjernom ponašanju činovništva. Kao granice vladinog djelovanja označio je pravednost, vjersko uvjerenje i savjest, obiteljske odnose i poštivanje međudržavnih ugovora. Najvažnije ograničenje ovlasti vlade predstavlja građanska sloboda, koja znači da se "vlada neuplitje nipošto ne samo u one društva stvari, u koje joj se nije umešivati, nego ni u one posle ne, u kojih nije to uplitanje p o t r e b i t o". Stoga je najbolja ona vlada, koja svoje građane osposobi da mogu i bez nje upravljati sobom i društvom. Kvaternik je vjerovao da napredak obrazovanja, interesno udruživanje građana, razvitak "znatnosti", trgovine, obrta, te sve većeg poznavanja naroda također smanjuju ovlasti vlada. U tim je shvaćanjima Kvaternik izrazio ideje zapadnoeuropskog liberalizma, kasnije poznate pod imenom "minimalne države", tj. države, koja nije slaba, već toliko jaka koliko je neophodno za osobnu i imovinsku sigurnost, te normalno djelovanje tržišne privrede. Time je pokazao da načelo nacionalizma nije pretpostavljao načelu slobode, pogotovo ako se uzme u obzir da je kasniji društveni razvitak, ne samo u Hrvatskoj, išao u pravcu sve širih ovlasti središnje vlasti i jačanja etatičkih vrijednosti u društvu. I Kvaternikovo utemeljivanje društva i politike na etičkim i religioznim vrijednostima bilo je neposredno suprotstavljeno društvenim tendencijama nacionalizma, kao i modernog građanskog društva općenito. No, za razliku od zapadnoeuropskog liberalizma, koji je, ne stavljajući nacionalizam na najviši stupanj svojih političkih vrednota, tražio neposredno ostvarenje "minimalne države", Kvaternik je, u skladu sa svojom nacionalnom orijentacijom, koja traži podjednaku brigu za sve građane - pripadnike nacionalne zajednice - njezino ostvarenje prolongirao u budućnost i to u vrijeme kada će većina građana postati sposobna da sama upravlja. Slobodu je mogao vidjeti samo u okviru određenog naroda, odnosno nacionalne zajednice i to je bitno ograničenje, karakteristično za svaki nacionalizam uopće, njegovog shvaćanja slobode. Kao daljnja načela Kvaternik je naveo slobodu tiska, savjesti, obrta, trgovine i udruživanja, jednakost državljana i opće pravo glasa, koje bi, ipak, trebalo biti ograničeno na najjednostavnije slučajeve u kojima je dovoljan zdrav razum. Takvo je ograničenje svakako bilo pod utjecajem društvenih prilika u hrvatskim zemljama, u vremenu kada je hrvatski nacionalizam bio još uvijek ograničen na relativno usku manjinu građana i tek se vrlo sporo probijao kod širih društvenih slojeva. No, ono je bilo i rezultat Kvaternikovog djelomičnog usvajanja liberalnih koncepcija, koje je tada također karakterizi-

ralo nastojanje da se zadrži ograničeno pravo glasa zbog straha od pretjeranog utjecaja slabo obrazovane mase. U skladu s tim Kvaternik je isticao da se biračko pravo može postupno proširivati s širenjem obrazovanja, jer inače "suverenstvo obćega glasovanja postaje suverenstvom b r o j a". U kratkom razmatranju oblika vladavine naglasio je da je najbitnija sreća građana i pravednost vlade, a manje je bitno da li ona ostvaruje u monarhiji ili republici. Razmatranja državnih i društvenih načela Kvaterniku su trebala poslužiti za konkretnu analizu hrvatskog društva, ali to je, zbog odlaska u Rakovicu, izostalo.¹⁰⁹

Kvaternikova društvena shvaćanja bila su povezana s njegovim vjerskim opredjeljenjima, što je najbolje došlo do izražaja u njegovom stavu prema hrvatskom svećenstvu. Velika je većina svećenstva, posebno nižeg, podržavala u to vrijeme narodno-liberalnu stranku, koju je Kvaternikova i Starčevićeva grupa stalno napadali u svojim glasilima. U razdoblju 1867.-1870. suzdržavali su se od napada na svećenstvo, koje je imalo znatan politički utjecaj, ali u toku 1871., godini saborskih izbora, dolazi do objavljivanja više članaka u kojima se hrvatsko "popovstvo" osuđuje zbog navodne izdaje domovine u korist Mađara i Nijemaca. U tome je znatno sudjelovao i religiozni Kvaternik, koji je osudio, pri čemu je mislio posebno na Strossmayera, bavljenje svećenstva svjetovnim poslovima. Priznao je postojanje "dobromislećih" svećenika, ali smatrao je da se zbog pojedinačnih izuzetaka ne može izbjegavati osuda svećenstva kao cjeline, koju treba moralno uništiti. Vjerovao je da će djelatnost stranke prava utjecati na stvaranje "domoljubnog" hrvatskog svećenstva, kao i na njegovo jače angažiranje u krajevima, gdje nije "zatrovano" tuđinskim utjecajem, poput Istre, Dalmacije i Bosne i Hercegovine. Podržao je nastojanje hrvatskih učitelja, okupljenih u Zagrebu, da se smanji dominantni utjecaj katoličkog svećenstva u školama.¹¹⁰ "Pokvarenost" svećenstva smatrao je za logičnu posljedicu smišljenog djelovanja "Austrije" i domaćih izdajica, koji su znali da "zavođenje" svećenstva kao jedinog nezavisnog narodnog stалеža znači "podseći u *korenu* klicu života tomu narodu".¹¹¹ U najboljem je slučaju dopuštao da u tadašnjim okolnostima svećenstvo bude moralno i obrazovano, sve dok si narod, povratkom državnog prava, ne osigura vlastiti izbor biskupa, koji će onda biti "stupovi narodno-politični".¹¹² Kvaternikovi žestoki napadi na svećenstvo bilo su značajnim djelom uvjetovani njegovim teškim utiskom osobnog neuspjeha na saborskim izborima u proljeće 1871., čemu su "popovi" znatno pridonijeli. No, oni su proizlazili, kako se vidi iz njegovih spomenutih komentara o radu "nezakonitog" Sabora s početka 1866., i iz uvjerenja da je veći dio hrvatskog svećenstva poslušno sredstvo za ostvarenje tuđin-

¹⁰⁹ *Državno-društvena načela - Hrvatska*, 30. VII. 1871/31; *Načela socijalna - Hrvatska*, 6., 13., 20. VIII. 1871/32-34; M. Gross, *Povijest*, 178-181; Jasna Turkalj, *Gospodarska problematika u listu Hrvatska 1871. godine - ČSP 28/1-2*, Zagreb 1996., 121-138. U razmatranju "načela" Kvaternik nije neposredno izrazio svoju omiljenu ideju participativne i kompetitivne nacionalne elite, razrađenu u XX. stoljeću u djelima Maxa Webera i Josepha Schumpetera, koja ima zadatak prosvjetljivanja naroda, ali ona se može lako usuglasiti s njegovom idejom ograničenog prava glasa. Kod Kvaternika ista ideja ima naglašeno nacionalni, ali i, za razliku od većine drugih hrvatskih ideologa njegovog vremena, religiozni karakter.

¹¹⁰ *Nesporazumljenja - Hrvatska*, 4. VI. 1871/23; *Još jednom "nesporazumljenja" - Hrvatska*, 16. VII. 1871/29; *Učitelji prati popu - Hrvatska*, 3. IX. 1871/36; M. Gross, *Povijest*, 182-184.

¹¹¹ A. Palavršić-B. Zelić, n. dj., 116-117, Kvaternik Pavlinoviću 22. VI. 1869.

¹¹² *Rieč u vrieme*, 23-24. Navedena bi tvrdnja mogla ukazivati da je Kvaternik zastupao neku vrstu poblize neodređenog galikanizma, tj. sustava u kojem biskupe ne imenuje papa, već nacionalni parlament, no Kvaternik se o tome nije detaljnije izjašnjavao.

skih - njemačkih i mađarskih - interesa. Isticao je da je "despocija" iskvarila hrvatsko svećenstvo i da narod ima pravo "odhraniti popovstvo, da bude na ugled narodu pred bogom i svietom". No, ujedno je morao priznati da je frontalni napad pravaša na svećenstvo bio vrlo nepromišljen taktički potez, koji je značio "mal ne smertnu ranu našem poduzetju".¹¹³ Političke protivnike iz Narodne stranke optuživao je da šire filozofski realizam, vjerski indiferentizam i privredni materijalizam, te da potkopavaju ugled Katoličke crkve, samo zato što je ona univerzalna i ne može zagovarati neku posebnu narodnost. Za razliku od toga stranka prava ne gradi "politiku na nikakovoj posebnoj vjeri, nego na čuvstvih morala i običajima, bez kojih društvo nemože ni obstajati [...] ruglu izvrgavamo onu infamiju Slavoserbah, da bi se izmedj svih narodah svieta samo mi Hrvati, u 'austrijske vlade sverhe', po vjeri u divie narodnosti ciepkati imali, da nas tako oslabljene Švaba tim laglje uništi!"¹¹⁴ Kao glavni "grieh" pravoslavnog svećenstva u Hrvatskoj Kvaternik je, o čemu je već bilo govora, smatrao podržavanje "srbeža" i odbijanje da se među pukom pravoslavne vjeroispovijesti zagovara hrvatska, a ne srpska nacionalna ideja. Iako je smatrao katoličanstvo jedinom "pravom" kršćanskom vjerom,¹¹⁵ Kvaternik gotovo nikada nije to uvjerenje javno isticao, svakako zato što je pravoslavno stanovništvo u Hrvatskoj i Bosni smatrao Hrvatima i što je neposredno smatrao najvažnijim zadatkom borbu za političku samostalnost, za što su, po njemu, dostatna i opća kršćanska načela. Stoga je često isticao da je osnovna dužnost svim hrvatskim građanima, bez obzira na vjeroispovijest, borba za slobodu i samostalnost svoje zemlje i naroda. Svojim protivnicima iz Narodne stranke predbacio je "jezuitske namjere", tj. želje da prividnim podržavanjem srpstva šire među pravoslavicima katoličanstvo. Istaknuo je da su Hrvati u prošlosti nekoliko puta mijenjali vjeru, ali uvijek su ostali vjerni hrvatstvu i da će hrvatski narod, ako se jednom oslobodi, "u onu crkvu većma nagibati, koja će više plemenitijih i častnijih sinovah narodu i domovini odgojiti!"¹¹⁶ U svojem posljednjem javnom aktu, proglasu "hrvatske narodne vlade" u Rakovici 8. listopada 1871., Kvaternik je, sa svojim pristalicama, pozvao svećenstvo obje vjeroispovijesti da učvršćuju kršćansku slogu i ljubav u pu-

¹¹³ J. Šidak, *Dva priloga*, 365, Kvaternik Halperu 6. VIII. 1871; AHAZU, OEK, XV. 22 B/19, Kvaternik Halperu 28. VIII. 1871. Tu je grešku Kvaternik nastojao ispraviti ili, bolje reći, objasniti, objavljujući, zajedno s urednikom Vjekoslavom Bachom, nacrt programa stranke prava, ističući da bi katoličko i pravoslavno svećenstvo trebalo biti "p o l u g a s r e ć e naroda hervatskoga, a ne o r u d j e m s u ž a n j s t v a naše-ga" (Kvaternik-Bach, *K smernu stranke prava - Hervatska*, 10. IX. 1871/37).

¹¹⁴ *Sustav naših Slavoserbah - Hervatska* IV., Zagreb 1870., 363.

¹¹⁵ Tvrdio je da navodna prosrpska i prorуска politika Narodne stranke vodi odvrtačanju Hrvata od francuskog katolicizma, koji "i naše zvanje i vjeru krije", te da je teško razviti zastavu katoličke politike zbog zavedenosti svećenstva, podržavanja srbeža i germansko-protestantske obrazovanosti (A. Palavršić-B. Zelić, n. dj., 94, 117, Kvaternik Pavlinoviću 10. IX. 1868 i 22. VI. 1869). Usprkos uvjerenog katolicizma, može se pretpostaviti da Kvaternikovo "neutralno" stajalište u odnosu pravoslavlja i katolicizma u njegovim javnim spisima nije bilo tek izraz oportunizma, odnosno želje da ne zaoštrava odnos prema hrvatskim građanima pravoslavne vjeroispovijesti. Ranije spomenuto mišljenje o "sretnoj volji Providnosti" da je hrvatski narod razdijeljen u dvije crkve moglo bi se odnositi na mogućnosti odlučnog rješavanja istočnog pitanja u hrvatsku korist, kao i na šire mogućnosti političkih kontakata s glavnim europskim silama - katoličkom Francuskom i pravoslavnom Rusijom. Inače, ništa mi nije poznato o Kvaternikovim stavovima prema pitanjima katoličkog eku-menizma, slavenske liturgije i papinske svjetovne vlasti. Šutnja o tome kako u javnim spisima, tako i u meni poznatim rukopisima, mogla bi upućivati da te probleme nije smatrao posebno bitnim.

¹¹⁶ *Beogradska poruka Hrvatima I. - Hervatska*, 16. IV. 1871/16.

ku.¹¹⁷

Kvaternik je, za razliku od svojeg suborca i prijatelja Ante Starčevića, bio duboko religiozan čovjek. Bio je uvjeren u postojanje providnosti, tj. da "divnija sila ravna sudbinom ne *toliko* ili *samo* ljudih, koliko odlično i prije svega *narodah*". Sebe je smatrao svojevrstnim božjim izabranikom, koji bi mogao, u povoljnim političkim okolnostima, povesti svoj narod u završnu borbu za nacionalnu slobodu. Stoga nije čudno da je svoj neuspjeh na saborskim izborima u proljeće 1871. protumačio kao izraz božje volje da drugačijim - revolucionarnim - sredstvima ostvari svoj životni ideal.¹¹⁸ No, on je, ujedno, bio i politički pragmatičar, svjestan da se uspjeh u nacionalnoj i političkoj borbi, do koje mu je, u krajnjoj liniji, najviše stalo, ne može ostvariti isključivo pozivanjem na religiozne vrijednosti. Stalna politička djelatnost, kao i načelno uvjerenje o snazi argumenta, a ne prisile, omogućavale su Kvaterniku da ne prijeđe granicu religioznog fanatizma, koja mu se povremeno neopravdano predbacivala.¹¹⁹ Prešutno je složeno pitanje papinske države, konačno ukinute pripajanjem Rima Italiji u jesen 1870., jer je tu postojala očita nesuglasnost između njegovih katoličkih uvjerenja i načela nacionalnog ujedinjenja, tako bitnog za hrvatski nacionalizam.¹²⁰ Bio je spreman na određene kompromise i ustupke, koji ne bi, doduše, značili napuštanje njegovih načelnih vjerskih shvaćanja, već njihovo potiskivanje u pozadinu. U brošurama iz 1859-1863. i 1868.-1870. vjerski je aspekt gotovo potpuno zanemaren. Isto vrijedi i za razmatranja državnih i društvenih načela u *Hrvatskoj* 1871., u vrijeme kada je sukob Kvaternika i grupe mlađih pravaša dolazio do vrhunca. Kvaternik je neposrednije i jasnije mogao izraziti svoja vjerska shvaćanja u pojedinim tekstovima, koji nisu bili namijenjeni javnosti. Još na početku svoje javne djelatnosti isticao je da je oslobođenje Hrvatske od austrijskog ropstva u interesu zapadne Europe, jer bi time katolicizam zadobio snažnu potporu u borbi protiv ruskog pravoslavlja.¹²¹ U nedatiranom rukopisu, pod nazivom "Svetovnjaci prema suvremenoj znanosti i kršćanstvu", Kvaternik je analizirao shvaćanje kršćanstva u modernim europskim društvima, posebno od strane tzv. moderne eksperimentalne znanosti. Ukazao je na često i, po njemu, potpuno neodrživo uvjerenje, prisutno već u antičkom helensko-rimskom svijetu, o nesukladnosti "znanosti" ili općenito svjetovnog života i kršćanstva, te tretiranje ovog potonjeg kao praznovjerice i gluposti. Za Kvaternika je negativan stav prema kršćanstvu posljedica društvenog i državnog propadanja određenog naroda ili zemlje, koja se može spasiti samo ponovnim prihvaćanjem kršćanskih vrijednosti. Potvrdu takvog shvaćanja nalazio je u prošlosti hrvatskog naroda, koji je, po nje-

¹¹⁷ HDA, Akten des k. k. General-Commandos Zagreb Grenz-Verwaltungs-Praesidial, Rakovička buna, kut. V., br. 89 1/1871.

¹¹⁸ AHASU, OEK, XV 22 B/10, 20, Kvaternik Halperu 16. IV. 1871., 12. IX. 1871. Ovdje je važno istaknuti da se Kvaternik smatrao, i to tek u određenim, za njega nikada doživljenim okolnostima, nacionalnim, a ne vjerskim vođom. O božanskoj volji, koja upravlja sudbinom čovječanstva i pojedinih naroda Kvaternik je prvi put javno govorio u saborskom govoru u lipnju 1861. (*Dnevnik sabora 1861.*, 184).

¹¹⁹ Lj. Kuntić, *Kvaternik i ustanak*, 18; M. Gross, *Povijest*, 103, 111.

¹²⁰ Pojedini članci u *Hrvatskoj* 1871. osuđivali su papinsku svjetovnu vlast kao despotsku i načelno davali prednost nacionalnom - u ovom slučaju talijanskom - ujedinjenju, iako se osuđivao nasilni postupak ukidanja papinske države (*Rim i Talijani - Hrvatska*, 8. I. 1871/2; *Papa-vladar - Hrvatska*, 29. I. 1871/5). Sudeći po scilu i načinu izražavanja autor tih članaka mogao bi biti A. Starčević.

¹²¹ Kvaternik Nikoli Tommaseu 22. IV. 1860. (Lj. Kuntić, *Politički spisi*, 90).

mu, bio najjači kada je, u vrijeme protuosmanlijskih ratova branio svoju zemlju, a ujedno i kršćanstvo, ne bivajući potlačen tuđinskom vlašću. Suvremeni teški i zavisni položaj Hrvatske dovodio je u vezu s napuštanjem kršćanskih vrijednosti i trgovine s vjerom kod pripadnika više svećeničke hijerarhije i bezboštva svjetovnih političara. U vjeri u Boga nalazio je temelj prava, morala, slobode prema jačima, nacionalnog osjećaja, ljubavi prema čovjeku i brige za čovječanstvo. Nestanak vjere u Boga ostavlja samo nemilosrdnu borbu između pojedinaca i država, gdje pobjeđuje isključivo jači. Stoga je vjeru smatrao izvorom društvene pravednosti i prava naroda, čije zanemarivanje dovodi do prevlasti jačih država i naroda, poput postojeće Austro-Ugarske.¹²² Kršćanstvo je, za Kvaternika i tu je posebno imao na umu sebe, i utjeha za sudbinu pojedinca, koja mu omogućuje da lakše podnosi svjetovne nepravde. "Znanost", koja bezobzirno napada kršćanske vrijednosti, Kvaternik je smatrao samo posljednjim izrazom društvenog, moralnog i državnog nihilizma modernog doba. Nije sumnjao u sposobnost kršćanstva da izdrži svako racionalno ispitivanje svojih temeljnih uvjerenje, dapače, tražio je takvo istraživanje po uzoru na pojedine francuske tzv. liberalne katolike, poput Charlesa Montalberta. Odricao je smislenost nametanja bilo kome vlastitih uvjerenja, ali ne i uporni rad da se kod "obrazovanije strani svetovnjakah" hrvatskog naroda probudi ljubav prema kršćanstvu - a posebno katolicizmu, kao jedinom pravom obliku kršćanstva - i tako cijeli narod postupno uputi prema slobodi i nezavisnosti. Smatrao je neophodnim distanciranje od dogmatskih teoloških rasprava i zadržavanje kršćanskih istina na "sverskom gledištu". Spis, koji je vjerojatno trebao biti dio većeg rada ili posebne brošure, Kvaternik je zaključio uvjerenjem da će koristiti svaku priliku da se "unapredi dobro naroda; jer dok se radi na oplemenjenju *duševnom* društva, koristno se deluje i za *vremenito* njegovo dobro..."¹²³

Iako se žalio na bezbožnost obrazovanih "svjetovnjaka", Kvaternik je dopuštao mogućnost da bi oni možda i mogli bez vjere, ali ne i neuke mase. Smatrao je da pojedinci mogu biti kojeg god uvjerenja, ali ne bi trebali rušiti vjeru u Boga kod prostog naroda. Primjer Pariške komune, sa masovnim pokoljima i pljaškom privatne imovine i "komunističkim" načelima, smatrao je dokazom kuda vodi masovna bezbožnost. No, smatrao je da se teško može ostvariti istinska i vjerska i moralna prosvjetljenost naroda dok je on politički potlačen. Isticao je da nikada nije skrivao svoje vjerska i teistička uvjerenja, izražena u devizi "Bog i Hrvati", koja su jedino i donijela neku korist, u njegovom djelovanju, hrvatskom narodu. U sukobu s grupom mladih pravaša oko pisanja u *Hrvatskoj* u ljeto 1871. tražio je da svatko ima barem osobna načela poštenja, jer se političar ne može obazirati na ljude bez vjere, a društva ionako ne mogu bez nje postojati. Svoje temeljno uvjerenje o trenutnom položaju vjere u hrvatskom društvu izrazio je u tvrdnji da "stojimo dakle pred dvima strujama *ubijajućim* naroda budućnost u ime vere: Jedna je koja veru zloupotrebljuje u *sadašnjosti sredstvom* u prilog *robstva* pod tuđince; - druga, koja *zabacujuć* veru, naumiše voditi narod u *živinstvo* i *grabež, tuđe zloće radi!*"¹²⁴ To je bio i

122 Iz ovog se vidi da nije točno Kvaternikovog Boga interpretirati kao "neku vrstu sokratovskog demona, paralelne svijesti i boga za osobnu upotrebu" (Lj. Kuntić, *E. Kvaternik*, 67).

123 NSK, ZR, OEK, R 5954. Prema tvrdnji K. Šegvića, n. dj., 51, temeljenoj možda na Kvaternikovom dnevniku, isti je članak bio namijenjen novom katoličkom listu, koji je Kvaternik želio pokrenuti 1870. s Ferdinandom Žerjavićem, ali zbog otpora vlade taj plan nije uspio.

124 AHASU, OEK, XV 22 B/17, Kvaternik Halperu 29. VI. 1871; isti istom 6. VIII. 1871. (J. Šidak, *Dva priloga*, 361-365); *Hrvatska*, 16. IV. 1871/16.

konačni Kvaternikov zaključak o glavnim problemima hrvatskog društva s vjerskog aspekta, koji je konzekventno proizlazio iz njegovih ranijih razmatranja i osuda svega što je smatrao pogubnim za borbu usmjerenu prema stjecanju hrvatske nacionalne nezavisnosti. Kod Kvaternika mogu se primijetiti, što se tiče njegovih općenitih društvenih stavova, dvije osnovne težnje. S jedne strane, on prihvaća većinu temeljnih vrijednosti i ustanova modernog građanskog društva, poput nacionalizma i nacionalne države, građanske ravnopravnosti, političkog i stranačkog pluralizma, podizanje društvenog bogatstva, životnog standarda i pismenosti širih slojeva stanovništva, razvitka industrije i trgovine itd. No, s druge strane, on ističe određene vrijednosti, koje ne nalaze primjenu u tom istom građanskom društvu i koje neće biti karakteristične niti za hrvatski nacionalizam u njegovom razvitku u kasnijim desetljećima. To se, ponajprije, odnosi na snažno isticanje etičkih i religioznih - konkretno kršćanskih i katoličkih - vrijednosti, na kojima bi trebao počivati hrvatski nacionalizam, a po mogućnosti, što se tiče kršćanstva, i građansko društvo općenito. Takvo je shvaćanje potpuno suprotno vjerskoj indiferentnosti i proglašavanju vjere privatnim područjem pojedinca, što je karakteristično za građansko društvo. Niti njegovo načelno zagovaranje minimalne države nije odgovaralo budućem razvitku kako građanskog društva u Europi općenito, niti osnovnim smjernicama i idejama prisutnim u hrvatskom nacionalizmu i njegovim političkim strankama i interesnim grupama.

Zaključak

Autor razmatra političko i publicističko djelovanje hrvatskog političara i ideologa Eugena Kvaternika u razdoblju 1859-1871. Kvaternik nije ostavio značajan trag u tadašnjoj hrvatskoj politici, ali je izgradio, kao jedan od rijetkih hrvatskih političara, sustav nacionalne ideologije s državno-pravnim, političkim, kulturnim, privrednim i drugim shvaćanjima. Njegova je osnovna i dominantna politička ideja bila obnavljanje samostalnosti teritorijalno cjelovite Hrvatske, povezane samo personalnom unijom s austrijskim pokrajinama i Ugarskom. To protuaustrijsko, ali i protuhabsburško uvjerenje posebno je dolazilo do izražaja u razdobljima njegovih dviju emigracija (1858-1860. i 1863-1867.), kada se Kvaternik povezuje ili kontaktira s predstavnicima poljske, češke i mađarske emigracije, odnosno s ruskim, francuskim i talijanskim službenim krugovima. U tim emigrantskim pokušajima nije imao većeg uspjeha. Stalna mu je ideja bilo dizanje ustanka u Hrvatskoj uz inozemnu pomoć. No, kao političar Kvaternik je, rukovođen shvaćanjem politike kao umijeća mogućeg, povremeno odstupao od ovog osnovnog shvaćanja. Kao zastupnik u Saboru Hrvatske 1861. podnio je prijedlog zakonskog članka u kojem nije odbacio zajedničke poslove s drugim zemljama Habsburške monarhije, ali uvjetovao ga je tolikim ogradama da se nije moglo govoriti o njegovoj realnosti. U jesen 1860. Kvaterniku je omogućen povratak u Hrvatsku uz nadu bečkog središta da će Kvaternik djelovati na suzbijanju promađarskog raspoloženja u hrvatskoj javnosti. Narednih mjeseci i, donekle, u saborskom radu 1861., Kvaternik je tako i djelovao, ali u drugoj polovici 1861. i kasnije sve je prisutnija njegova protuaustrijska pozicija. U to vrijeme počinju njegovi sukobi s dijelom hrvatske politike, onom, koja je u Saboru bila spremna načelno priznati postojanje zajedničkih poslova Hrvatske s ostalim zemljama Monarhije i u njezinom okviru osigurati što širu samostalnost svoje zemlje. Napadi na narodnu stranku činit će okosnicu Kvaternikovog publicističkog rada nakon 1867. zbog čega mu je vjerojatno i dozvoljen povratak u Hrvatsku. Kvaternik ih je optuživao da su, posebno za vrijeme Sabora 1865-1867., izdali hrvatsku drža-

vu i narod priznajući zajedničke poslove i služeći bečkoj vladi. U razdoblju 1859-1863. Kvaternik je u hrvatsku državu uključivao krajeve između Alpa, Drave, Dunava, Drine i Jadrana. Već je tada, počeo polemizirati sa srpskim tiskom i nacionalnim pokretom, optužujući ga da iz pravoslavnog stanovništva Hrvatske želi učiniti Srbe. To je stanovništvo Kvaternik, kao i Slovence, do kraja života, smatrao Hrvatima. Nakon 1869. pretežno, a 1871. potpuno, negirao je, kao i njegov suborac Ante Starčević, postojanje srpskog naroda i istaknuo je potrebu proširenja samostalne hrvatske države do Makedonije i Bugarske. U to je vrijeme priznavao postojanje samo Hrvata i Bugara na slavenskom jugu i smatrao je da će oni riješiti istočno pitanje. U razdoblju 1867-1871. Kvaternik se, u svojim inozemnim shvaćanjima, oslanjao na Francusku, nadajući se da će ona Hrvatima osigurati nezavisnost, ali nije odbijao povezivanje s bilo kojom političkom silom ako priznaje hrvatsko državno pravo. U tom je razdoblju, iz oportunističkih razloga, izbjegavao napade na dualistički sustav i, uglavnom, unionistički režim u Hrvatskoj i ograničio se na "dokazivanje" izdaje hrvatskih nacionalnih interese, koje je, navodno, provela narodna stranka. Dao je odlučujući doprinos prerastanju male idejne grupacije oko njega i Stačevića u stranku prava tijekom 1871. pokretanjem tjednika *Hrvatska* i agitacijom u vezi saborskih izbora. No svojoj stranci nije uspio osigurati veći utjecaj na politički život u Hrvatskoj, a neuspjeh na saborskim izborima značajno je utjecao na pokušaj podizanja ustanaka u Vojnoj granici u listopadu 1871.

Politička i državno-pravna shvaćanja najvažnija su u Kvaternikovom sustavu hrvatske nacionalne ideologije, ali vrlo su značajne ideje vezane za vjersku, društvenu i ekonomsku problematiku. Kvaternik je bio vrlo religiozan čovjek, uvjeren da Bog upravlja sudbinom naroda i da je on osobno predodređen da povede hrvatski narod prema slobodi i nezavisnosti. Suprotstavljao se modernoj "znanosti" zbog njezinog vjerskog indiferentizma i materijalizma. Iako je načelno davao prednost katoličanstvu u javnim je tekstovima isticao, zbog pravoslavnog stanovništva, ravnopravnost i jednaku vrijednost katoličanstva i pravoslavlja. Žestoko je napadao hrvatsko katoličko i pravoslavno svećenstvo, zbog izdaje hrvatskih nacionalnih interesa Austriji, odnosno zbog nastojanja da se "pravoslavni Hrvati" uključe u srpske nacionalno-integracijske procese. Inzistirao je na privrednoj samostalnosti Hrvatske, uglavnom smatrajući da neslobodan narod ne može kulturno i privredno napredovati ako nije politički samostalan. Iako je nacionalizam bio prvo i osnovno obilježje njegove politike i ideologije, nije prihvatio njegove etatističke konzekvence, već se, u duhu zapadnoeuropske liberalne misli, zalagao za tzv. minimalnu državu u kojoj će svaki pojedinac imati mogućnost što nesmetanijeg razvitka svojih sposobnosti. Neopravdano je vjerovao da će porast obrazovanja, kulturni i privredni razvitak smanjivati značaj države u društvu.

U ovom radu pokušat ćemo prikazati Kvaternikovu ideologiju i političku praksu u Hrvatskoj i u Vojnoj granici. Prvo ćemo se baviti njegovim shvaćanjima o narodu i državi, zatim njegovim shvaćanjima o vjerskoj, društvenoj i ekonomskoj problematiku. Na kraju ćemo pokušati prikazati njegovu političku praksu u Hrvatskoj i u Vojnoj granici.

*Prilog*¹²⁵

(1866., siječanj, Italija)

Eugen Kvaternik komentira adresu, koju je u Hrvatskom saboru u Zagrebu predložio Franjo Rački. Kvaternik osuđuje adresu, smatrajući da se njome izdaju temeljna prava hrvatske države i naroda, jer priznaje zajedničke interese Hrvatske s austrijskim zemljama i odriče se zahtjeva za povratkom hrvatske državne samostalnosti i cjelovitosti hrvatskih zemalja. Smatra da je Sabor nezakonit, jer su izbori provedeni uz pritisak vlasti i nezakonit izborni red, a virilisti - velikaši, crkveni dostojanstvenici i veliki župani - predstavljaju kraljeve ljude. Nastoji dokazati da priznanje zajedničkih interesa predstavlja izdaju hrvatskih nacionalnih interesa i ustupanje pred pritiskom kralja i vlada u cilju rušenja hrvatskih državnih prava.

NSK, ZR, OEK-M, R 5952/4.

Ej infamni lopovi! Bog će Svemogućići i tu opačinu poremetiti! Izdaju domovine zovete obranom prava i budućnosti naroda! To je više nego li ironija, to je radost nenavidna Čeha našoj samostalnosti, ovom infamnom adresom žrtvovanoj! [...] Eto nekih pasusah iz Račkieve adrese, iz koje će biti možno, ako ju sabor primi, na ništetnost i nezakonitost toga sabora najbolje zaključiti i to dokazati [...] ali nama ta vaša adresa će dokazati, da je to *sabor nezakoniti*, da dotično samo izdajice domovine je mogao zadovoljiti! A u istinu, što nijedan sabor pod habsb.-lor. kućom sastavši se, nije na uštrb narodn. prava učinio, to je ovaj prvi na sramotu svoju, i što najjasnije njegovu nezakonitost dokazuje! [...] Nezakonito sazvan, nemože taj sabor biti zakonit i ustavan [...] To je prvi nezakoniti i izdajnički *sbor*; a prvi zakoniti sabor¹²⁶ već je riešio pitanje odnošajah, niti narod, koji se počituje, mienja od sabora do sabora svoja temeljna mnienja, najmanje ne, kada u medjutanje vrieme, onaj, na korist kojeg bi se imala prava proigrati, razbojnički i gore nego ikada ubijao i gnjeo je narod naš. I to dokazuje, da uzprkos te okolnosti, samo izdajice domovine mogle su učestvovati kod tog sabora kao tobož zakonita i ustavna [...] Tu leži sva infamija te adrese, i to najpogibeljnija: jer gazi najsvetiju stranu naše brv. Sankcije Pragm., koja o toj nerazdielnosti austrijskoj, što se naše krune tiče, ništ' nezna; koja nas glede toga štiti, i koja nepriznaje ako ne nerazdjelnost hrv. zemaljah Kor., Štaj., Kranjske zatime Austrije pov., koje vladara, ko' što je naravno, uzesmo si za kralja, da nam tamo, kao u *neutralnom mjestu*, kraljuje. Podkapa dakle temelj Pragm. Sankcije Hrvatah infamna ova izdajicah adresa [...] nemože čovjek na ino, no pasti na koljena, i diviti se Svemogućnosti i Pravednosti i Dobroti

¹²⁵ Na početku Kvaternikovih komentara nalazi se napomena: "Bilješke i izvadci iz "Narod. listov" koje primih dana 25./I. iz Pariza od Friča." Kvaternikov tekst pisan je vrlo gusto, u konceptu, s mnogo gramatičkih i pravopisnih grešaka, pošto ih je stavljao na papir prilikom prvog čitanja tekstova i one su ostavljene u izvornom obliku. Ovdje su izostavljena pojedina ponavljanja, citati teksta adrese na češkom jeziku, manje značajna mjesta, te "sočnije" psovke protiv pripadnika zagrebačkog sabora. Kurzivom istaknuta mjesta u izvorniku su podcrtana. Ovaj rukopis nije, koliko mi je poznato, dosad korišten u historiografiji.

¹²⁶ Kvaternik misli na Sabor 1861.

božjoj, videć: kako ona muti zločince *vlastitim njihovim orudjem* i kako jim djelo *kroz njih samih uništuje!* U istinu, isti ovaj octroyirani sabor švabski, sastojeci se ogromnom većinom iz izdajica po Švabi na izdaju domovine pozvanih, zasvjedočuje pred Bogom i ljudma: "da ustavnih hrv. saborah jest *dužnost bditi* nad pravima hrv. države, koja su jim *samo* u tu svrhu *povjerena*, a ne *proigravati* ih ili *izdavati* ih, ma na čiju bilo tudju korist, kralja ili tudje države svejedno." Ovim, po bogu nepriateljim našega naroda nadahnutim *izpovjedanjem* (da je najme hrv. sabor samo *depositar* a ne *razpolagač* s pravi naroda hrvatskoga, koji pripadaju ne samo sadašnjemu pokoljenju *nego svoj budućnosti hrv. naroda*; niti je *samoubojstvo narodah* dozvoljeno u obće, a kralju hrv. bditi je, da izdaja nepodkapa prava kraljevine i svoja u smislu *fundamentalnih* naših zakonah [...] ovim izpovjedanjem osudjuju sami te izdajice djelo svoje, nevaljalim i ništetnim ga proglašujući u svemu, što se na užtrb pravah drž. hrvatske iz njega bi izvesti moglo budi jasno, budi implicite. U istinu priznati [...] iz gledišta pravah hrv. nekakovu "nerazdjelnost austr. države" ili ove "suspojenost kakovu s hrv. državom" znači pogaziti jasni članak S. Pragm. kroz koju je ovoslićne odnošaje hrv. države spram posjedah habs. doma jasno i za sva vremena, dok pokoljenje žensko habs. doma postoji, opredelilo. Dodati tomu temeljnomu zakonu *jota* samo ili odnieti odanj što, jest izdaja ovog temeljnog zakona samoga, izdaja koju i ovaj izdajnički operat jasno je priznao. Nadalje: već nego lahko bit će dokazati, da priznanje *zaj. s Austrijom interesah*, jest svestrana izdaja svih pravah hrv. naroda; gaženje *bivstva* našega naroda polit.-narodnoga [...]

Napokon: *Temeljni* pako zakoni vežu narod i kralja *za svu dobu ili kategoriju* političkog événement-a, koji jih je prouzročio i povodom im bio, niti je smieti kralju ili saboru, pod kaznom izdaje drž. pravah, ove zakone preinačivati, podkapati ili rušiti, *sve dok traje* ona doba ili povod koji jih je dieti [?] dao.

Tako n. pr. temeljna prava med kraljevstvom hrv. i Arpadovići sklopljena, nisu mogla niti smjela biti povriedjena dok je to vladajuće pleme živilo; a u istinu, i naš narod i ta dynastija, sveto jih je obdržavala. - *Izborna doba*, ograničavalo se je na *osobu* izabranoga kralja. - Doba *Habsburgovacah* mužkog spola vladalo se je po temeljnih zakonah hrv. med Ferd. I. i hrv. naroda svečano sklopljenih, i tako malo se je moglo na tih temeljih potresti, da posljednji Habsburgović nije se usudio niti to predmnevati *da bi mu kći, za svoju samu osobu*, mogla biti zakonitom nasljednicom, no je i za nju i njezin porod daljnji *novi temeljni zakon sklopiti morao* neimajući zakoniti mužki porod, t. j. kad je za zbilja Ferdinandovsko-hrv. temeljni zakon prietio izključenju i Marije Terezije i njenih potomakah na prestol hrvatski. Isto tako eto i sada počim je taj temeljni zakon izdan za svu doba obstojanja plemena Marije Terezije, niti smiju njeni potomci, vezani u tom S. Pragmatičkom, niti naš narod povrediti taj zakon temeljni budi u prilog kralja istoga, budi ma kojeg drugog polit. Mi smo dobili u *baštinu* taj temeljni zakon kao sv. fideicomis da ga potomcima neoskrvnjeno izručimo *čuvajući ga zanj*, a samo naši potomci, kada će se naći u oči izumrtja pokoljenja, zakonito na prestolj hrv. pozvanoga S. P-tičkom, oni će onda - ravnani okolnostima i koristju kako će jim biti poznato i što je zasad tajna nami u ruki Providnosti - moći po svojoj volji, u smislu ipak ustavnosti i zakonitosti sazvani - odlučivati sudbinom svojom i potomstva svoga. Naravno je, da se to samo odnosi na *prava državnma* krune i drž. Hrvatske imana spram kralja i tudjih nam, ne-hrvatskih državah ili narodah, nutrnji naši odnosi društveno-politični podčinjeni su preinakami kako jih narod i kralj *ustavno* ustanoviti tečajem viekovah za probitačno, shodno ili nužno pronadju.

A i nebadava nesmie se povrediti *načelo ovo vrhovno* svakog obstanka, slobode i bivstva narod.-političnoga državah i pukovah, t. j. da se nesmie potresati na temeljnih zakonih ili jih podko-

pavati dok jim označeni temelj. zakonom povod i obstojanje teče. Jer, ako takovo potresanje dolazi od *osobe* kralja *directno*, on tim naročito povriedjuje temeljni zakon, a tim temeljna svoja i dynastije svoje prava; isti je plod, ako to učiniti nastoji *indirektno*, t. j. tražeći u takovu griješnu svrhu u samom narodu, kojega misli podkopati, griješne i infamne *pomagače*. A eto upravo tu valja tražiti razlog, zašto se *temeljni zakoni* nesmiju, niti mogu pače niti po zakonitom saboru na štetu države zastupane rušiti ili preinačivati, kralju ili drugima na korist. Razlog pako taj je jasan, njega treba tražiti u *naravnom pravu* čovjeka i narodah *ukorenjenoga*. Jer, kao god samo ludjak - a takov po nijednog naroda zakonu neimade valjanosti razpolagati sa sobom ili sa svojinom svojom - u životu osebnom ili društvenom može što htjeti na štetu svoje osobe ili imutka *hotimično* poduzeti, da *narav i nagon čovjeka* gone neodoljivo - tako da ga je potrebno i strašnim često zakoni ograničavati da nedeboardira - da razširi svoje pravo čim više može: da, kao god čovjek pojedinac gleda da si razširi pravo i svojinu po samoj naravi bivstva svoga, isto se to, u pomiliončenom razmjerju, mora dopustiti, da i čitavi narodi samo na *razgranjenje i povećanje*, a ne na osakatjenje ili ograničenje prava svojih po naravi i nagonu su gonjeni i nukani. To je tako istina, da koji bi se usudio svetu istinu toga pojava u naravi zakorenjenoga zatajiti svečano bi ga pred svim svetom povjest celog čovječanstva sramotno dementirala! Odtud bo samo i nikud drugud valja izvadjati *sve revolucije*, kojih *causa* nije ino ako ne nagon narodah dotičnih htjeti razširiti i povećati krug prava svojih spram vlade i vladarah. Kao i uzrok svih međunarodnih ratovah nije ako ne efekt nagona njihovoga razširiti medje svojih prava i svojine spram susjedah svojih ili ovih *pomagačah*.

Ako je dakle u *naravi* čovjeka i narodah ukorenjeno kao *nagon* neodoljivi ne samo čuvati sveto ono što posjeduju - a u tu se samo svrhu *temeljni zakoni* za trajanje sve dobe ili povoda njihova toli svečano medju strankami ustanovljuju - no i dalje posizati nego jih to pravo ide: Kako onda tumačiti nečuvani onaj, pogrdni i sramotni, ne nagon na nastojanje u jednog naroda kao pomaman hrliti da se liši najsvetijih svojih drž. prava kaoja mu garantiraju osobnost, bivstva i nepomutjenost s tuđjimi osobnostmi, bivstvu ili pravi? da si uništi svoj *ja* pred čovječanstvom i povjestju? da se izbriše *maleni* spram *velikoga* (jer kada tako *hini* velikim spram malenoga, on samo lukavoga igra; jer dobro znade, ako slabijega il manjega od sebe pod ovom ili onom krinkom zamami u takovo kolo, da ga tim lišava sve budućnosti, progutamši ga upravo tim postupanjem svojim; a upravo *proti tomu* je napereno sve postupanje narodnje stranke, da naš narod pozorna učini da se kani biti zavedenim pod timi lažnimi prividnosti)? Da, kako tumačiti taj *nenaravni* i povjest čovječanstva celoga dementirajući t. j. grdeći ju postupak? Inače ne, van reći, u našem predmetu, da ili je takov narod lišen *poštenja* i *zdravog* uma zajedno; te nije vriedan da ime naroda nosi; ili, da je takovo *nenaravno* postupanje izključivi izpliv i djelo podmuklo, dakle *indirektno* kraljeve osobe il dynastije mu, ili pako onih, koji nanj neposredni upliv imadu, sljepivši ga i istinu mu sakrivši, da se pod njegovom kabanicom i autoritetom takova pogerdna igra igra, koja njega i obitelj njegovu lišava, in ultima analysi, i krune dotične.

Sad: da izadjem iz te sveobćenitosti, i da prilagodim te viečnje istine na specifični slučaj našega naroda i s onim što se sad medju njim radi i biva, pitam ja: Gledeć na bogomrzko nastojanje, griješno i sramotno, lišiti naš narod u sadašnjosti, uzprkos svetih i nepovredimih temeljno-državnih prava krune i države hrvatske, protunaravno i protivno nagonu uzdržanja svoga u naravi ukorenjenomu, t. j. gledeć na to *samoubojstvo* lišiti nas nezavisnosti i bivstvo svoga na korist Austrije i Ungarije, što valja dopustiti? ili da je taj narod poludio, sgubiv i *ponjatje* o časti i dostojanstvu narodnjem u tom ludovanju; ili da se tu krije ruka - indirektno - kralja i dy-

nastije neposredno ili kroz vladu njegovu i one koji ga okružuju, ili kroz ove posljednje i proti znanju njegovu; riečju: da se nastoji indirektno, iz srede vladara i dynastije - znalice ili neznalice, svejedno - kroz narod postići to samoubojstvo.

Što se tiče prve jedino moguće alternative *ludosti* naime narodnje Hrvatah da se takova pogrda uzmogne protumačiti: ja se, u ime dostojanstva hrv. naroda, u ime njegove časti najsvečanije proti tomu ogradjujem i izrazujem, i upravo protivno tvrdim: ne, naš narod je već nego bistar, pošten, dostojanstva svoga revniv, te velim: da se upravo nastoji svimi paklenimi sredstvi mogućimi, da se iz njega umna i muževna, učini jato kretinah, jato marve dostojne na prodaju. A da se ja u tom sudu nevaram, odvaljujuć od svog naroda pogrđnu tu alternativu, te da odmah i *praktično* dokažem svu pravednost moga suda: dosta mi bude pred licem toga uvriedjenoga naroda pokazati na okolnost: *kako* je sastavljen taj tobožnji sabor od g. 1865/6 i *koje* i *kakove* okolnosti ga takovim učiniše. Da, sastavljen je taj sbor, *nezakonito* i *neustavno*; a te same okolnosti dokazuju pred licem Boga, našeg naroda i Europe, da nije naš narod ni glup, ni nepošten dosta, da bi on sam išao rukovodjen timi kriepostmi prodavati sam sebe Švabi il Magyaru podkapanjem temeljnih pravah hrv. krune i države. Jer, kad bi oni, koji hine da to narod hoće zbilja *dobrovoljno* izvesti, toga bili sigurni: nebi sigurno oni *nezakonite* i *nasilne* sabore sazivali, no protivno, u zakonitih bi saborih tražili najveću svoju jakost i podporu u podkapanju narodno-drž. pravah hrv. na korist dynastie i Austrije il Ungarije. A da je sadašnji sbor nezakonito, neustavno i nasilno sastavljen: tko bi se usudio tajiti to?

Jeli je popošao iz *ustavnih skupštinah županijskih bar u civilnoj* Hrvatskoj? Što reći iz bajonetsko-švabskih sastanak [?] izborah u Granici? Jesu li izbore rukovodili bar *ustavni županijski častnici*? Godine 1863 minula je doba *zakonitog* izbora žup. častnikah; tko je kratio novu obnovu? Pače niti polag infamno osakatjenih županijskih skupštinah, nisu se predbježni izbori saborski vodili! Gdje je Dalmacija i ostale hrv. države krajevi, koje, na temelju temelj. naših drž. pravah morala bi dynastia već rije inkorporirati ustavnomu životu njihovomu? - U tih okolnostih sastavljen sabor, jeli je on bio slobodan? Vieća se o tom, hoće li Hrvati svoju nezavisnost žrtvovati Austriji na korist: a u kojih to okolnosti biva? I izbori i viećanja sabora bivaju pod sjenom *švabskih* bajunetah u našoj zemlji nezakonito bavećih se; jer ma kako koji budući sabor zaključio da žrtvuje narodnja prava: toliko bar stoji, da do *najnovijega nijedan* dosadanji nie ih žrtvo-vaao, dapače; da, dosljedno, švabski bajoneti bi se bili imali izvesti iz zemlje bar za vreme, dok viećaju saboraši o prodaji nezavisnosti svoje! - Jeli to zakonito, jeli ustavno? - Pa zar te okolnosti nisu najéclatantniji dokaz i svjedočanstvo od istoga dušmana podano o zdravom umu i poštenju našega naroda? Zar te okolnosti nedokazuju bistro, da se vlada bojala sazvati *zakoniti* hrv. i *ustavno* sabor, onakov sabor, kakovi biše pod Ferdinandom I. i Karlom III., kadno, ako je i bio u Hrv. koji tudji vojnik (koje se tako malo prejudicirao suver. nezav. našoj, ko što malo prejudiciraše prisutnost bojnikah španjolskih, franc., njem. itd. po Austriji i Ungar. za *kršćanstvo* proti barbarstvu *turskom* s nami bojujućih, jer samo pod tim se *uvjetom* baviše u našoj zemlji), ali je uz-anj bila i zmožna *narodna vojska hrvatska*, pod hrv. grbom i barjakom vojujuća i hrv. kraljevskimi častnici vodjena i koja biše štit i bedem suverenosti i suverene *volje* naše kadno si Habsburgovića i ženski spol birasmo! - - Pa da ovako shodište bezzakonja i nasilja, kakovo je to g. 1865/6 u Zagrebu ukazi švabsko-carskimi sazvano, da ovo spram saborah g. 1527. i 1712. - koji ustanoviše naša sveta i neporušiva temeljna prava spram Beča i Austrije - da ovo shodište, tobož ustavnom i zakonitom moćju, sruši djelo *saborah* g. 1526. i 1712? ako igdje tu se može reći: Risum teneatis amici! a samo se pita: koga Austrija ovimi maskeradami Šokčev.-Štrosmajerianskimi misli još obsjeniti? Sazovite onakov sabor, kakovi su gradili naša

državno-temeljna prava, tako nam Boga, ako nepodpišemo danas i unapried kao obveznu moć za svu budućnost našu zaključke onoga sabora! Ali ne, vi se bojite, kukavice, to učiniti; Vi znate, da bi takov sabor opačini jedanput za uvijek vratom okrenuo! A to je ono, što izvan dvojbe stavlja [? - neč. riječ - T. M.] um, poštenje, čut dostojanstva i ponosa hrv. naroda, i koja vam svojstva bacaju izdaju u obraz prokleti i nepošteni, i demantiraju vas da niste Hrvat. zak. i ustavni sabor, da niste izražaj narodne i suverene volje hrvatske, da, dosljedno, zaključci i adrese vaše nikoga nevezu. Eto to glede zakonitosti i ustavnosti nazočnog sabora, koji u povjesti našoj nalazi si vjernih drugovah, bez da su i oni više negoli vaš vezali ili da vežu naš narod.

Ali ne samo nezakonit i neustavan je to sabor, no i *nasilan*, i koji i kao takov najbolje dokazuje što je držati do uma i ponosa hrv. naroda. - U istinu, čemu progonstva onih muževah i sinovah hrv. naroda, koji otvoreno i neustrašimo za najsvetiju si dužnost celog svog života uzeše, dići se proti infamijam švabskim i odkrivati neprestano njihove zamke, splerke i opačine narodu nanešene? Zašto njima, u *ustavnoj* hrv. zemlji, usta zavezivati tamnicama, proglašenjem zločinacah i tja progonstva iz zemlje, samo da glas njihov pred licem naroda ili sabora se nediže, da se uguši istina u ustih njihovih? A zašto zločinci i prognanici, ako ne zato, jer se eto éclarantno potvrdilo da je istina *ono*, što oni već prije godinah istinom proglašivaše: da se naime nastoji svimi paklenimi sredstvi sastaviti takov skup ljudih, koji podli švabski zastupnici, imadu zastupati tobož narod u prilog tog Švabe komu služe? A što znači ovakovo postupanje u ustavnoj zemlji (po pravu) ako ne, jasno priznanje plemenita srдца i bistra uma našega naroda, koji ima dosta bistrine te bi se poveo za ovimi muževi, bolje *njibovomi razlozi* - budi u saboru, budi izvan njega, kad bi se djela tih domoljubah neugušivala! - pokazav Švabi rog! Dakle: i naš narod ima još umovah, koji uvidja i pripravnici su koriti opačinu dušmanah naših; i on sam je bistar i zrio, da umie prosuditi razloge i mnjenja tih sinovah spram razlogah i mnjenjah dušmanah i izdajicah svojih, i napokon to dokazuje, da ugušujući te umove, Austrija silu pravi našem narodu! niti može iz ove sile popojći ustavni i zak. hrv. sabor pa ma tko u njem sjedio! U narodu dakle našem - ustavno i zakonito govoreć - neimade volje prodati i proigrati nezav. svoju ma komu bilo drago na korist. - Dakle što onda reći o sastanku sadanjem zagrebačkom, ako ne: da nije to *sabor hrv. no prosto i indirektno* kralja ili dynastije nastojanje - znanjem ili ne njegovim, svejedno - da se pomoću podlih kreaturah (kojimi je do ono nekoliko forintah što na dan beru, do njihovih službah i čistih, do njihovih strastih stalo) kreaturah med Hrvatih sa-branih i pod zaštitom bajonetah i novacah švabskih stojećih, koji zloupotrebljujući sveto ime *sabora*, usudjuju se tresti, drmati i podkapati temelj. prava hrv. naroda Austriji, kralju, kao *Caru* austrij. ili Ungartiji na korist. A koliko vriedi takovo kletu i sramotno nastojanje, to najbolje dokazuje samo temeljno državno pravo naše, koje izrikom glede budućih hrv. vladarah, ovako ustanovljuje: (Citirati riječi diplome Ferdinanda I. i Karla III. nulla via, modo, occasione itd.). A što odtud sljedi? Sljedi, da kad bi kralj takovog nakaznog sabora zaključke potvrdio, ne samo ti naš narod vezali nebi, no tim bi on - u posljedicah znamenitih [?] - izbilo krunu hrv. iz glave svoje i dynastije svoje.

Sad: za viditi jeli je sadanji sbor zbilja takovo indirektno sredstvo bečko da se pomoću njegovom podkapaju hrv. prava, kad se to u Beču neusudjuju činiti direktno, dosta je pogledati osim na gore izvedeni njegov nezakoniti povod i izvor, takodjer i na članove iz kojih je sastavljen. - U istinu, što vidimo u tom obziru? Divnog-li zastupstva narodnjeg! 50 carsko-švabskih oficirah, koji su prisegu položilo izključivo Caru austrianskomu, kao svomu vrh. chefu vojničkomu; oficirah, koji i glasom istog švabskog reglement-a nesmiju se u političke poslove

mješati! Narodu nisu pak nikakovu prisegu položili, da bi ova mogla bar paralizirati onu što se saborovanja bar tiče. A to su onda zastupnici do miliun Hrvatah pod švabskim jarmom vojništva proti svoj ustavnosti našoj (bud rečeno uz sve prerečene neustavnosti) čamećih! Pa tko nevidja u tom, kako jedno nasilje i bezakonje [...] za sobom vuče drugo i taj sabor nesamo neustavnim, no i odurnim čini.

Dolazi *hrpa biskupah* obojeg izpovidanja, koje, po glasu narodnjeg ustava, t. j. temeljnih pravah države, imao bi imenovati narod a ne kralj. - Sad, koga ovi po švab. caru imenovani muževi zastupaju? Narod ili sebe? Sigurno samo sebe; ali ako tako tudji narod po ustavu, kojim pravom njihov glas se broji *istovjetno* glasu narod. zastupnika, koji ne sebe, no narod u obće, a napose želju svojih comitentah, hiljade i hiljade brojećih, zastupa? Kad bi svi skupa collectivno jedan samo glas imali, i taj još nebi smieo, glede rušenja temelj. pravah nikakove važnosti imati, jer je kraljev a ne naroda. Ovi, kao ljudi kralja, morali bi biti vazda - na temelju obvezah kralja i dynastije - nepomični stup za uzdržanje sveto svih tem. pravah, inače compromitariju *osobu kralja*, koja tim indirektno podava se na rušenje tem. pravah države naše! - A to i čine u istinu. Uz sve te bezakornitosti dolazi još i onda, da izmed tih biskupah neki nisu niti sinovi troj. kraljevine! Dakle glas tudjinca, po Beču usred našeg naroda poslana, po njem plačena imade istovjetni glas u rušenju tem. pravah naših sa poslanikom naroda hrvatskoga! - To je dakle ustavna volja naroda? A *kaptoli* i ostalo popovstvo zastupano u saboru, zar nisu sljepe creature biskupah gore označenih a imenovani po Švabi? Kakov narod ti zastupaju? A njihov glas, da može imati valjanosti u rešivanju tem. pravi naroda?

Veliki župani, koje, na porugu prava hrvatskoga i dostojanstva našega narodnjega i ranie te njekoč mal ne suverene časti, imenuje i platja kralj, zar mogu ti sudjelovati zakonito pri rušenju, u *ime naroda*, temeljnih pravah naroda i države? Za Boga, koja bi ikada constitucija, kako-va narodnja prava mogla spram krune obstojati na samo 12 mjesecih: kad bi se, uz ovako življe vladarove, smjelo potresati na *temeljnih* ugovorih kralja i narod vežućih *prije*, nego li doba ili uvjeti izminutja tih ugovorah izmine? Koji vladar, koja dynastia nebi na sebe u temelj. ugovoru preuzela ma kakove krunu i dynastiju obtršujuće uvjete i pogodbe, kad bi znala: samo kad ovako *zakonito* zasjednen prestolj, pomoću mojih creaturah - kako jih opisasmo - i hiljade ostalih strastih koje se u svakom narodu bez razlike, kao smet čovječanstva, obilno nalaze, jur ću ja te ugovore, uvjete i prepone odstraniti, t. j. srušiti temeljna prava koja se obvezao braniti? No što onda, ako ne na ove po nami opisane i slične manevre dynastičko-vladne imaju se protezati rieči našeg tem. ugovora od Ferd. I. odobrenih po S. Prag.: "nullo modo, via, interposita persona aut occasione?" [...] Tko bi bio ne tako glup, no bezobrazan, te ih mogao inače tumačiti? - Ako dakle kraljevi ljudi - svetski ol crkovni - podkapaju temelj. prava naša, što to znači, ako ne: da su dobili *mig iz Beča il od dvora* da *tako rade*? Tko bi se usudio to tajiti? Ako pako tako rade, zar nepotpadaju njihova nastojanja pod clausulu tem. ugovorah, koji jih osudjuju, t. j. djelo njihovo *faktično i zakonito* uništuju a priori? A tko nevidja, ako zaključke, iz takovog nastojanja popošavše, kralj potvrdi, da on tim povriedja temelje ustava našega, a tim, glasom ovih, podkapa ne nas, pred Bogom i svietom, savjestju i zakonom, no sebe i svoju dynastiju lišavajuć ju prestolja hrvatskoga? Riečju: tko nevidja, da je naš narod ustavom svojim i proti takovim dvora il vlade infamijam pred Bogom i Europom garantiran, ko' što je garantiran i protivu njegove proste i izravne volje patentom i ukazom izraživane, ko što to posljednje neraje ni priatelji indirektnog uništavanja pravah naših? Riečju: tko nevidja svetu i nepobitnu onu istinu, da se temeljna državah prava po kruni izabranoj, nijednim načinom, dakle niti po istom narodu, nesmiju - dok jim vreme teče obstojanja, kao i povod i uzrok temeljni -

dakle u našem slučaju hrv. dok bude *zakonitih* potomakah, S. Prag. obitelji označenih, Karla III. respective Marije Terezije? Ta to ni najustavniji sabor hrvatski nesmiède pravo učiniti? Jer kad bi i htjeo *protunaravno* takovo samoubojstvo učiniti, eto *kralja* koji je obvezan ugov. temeljnim, koji se misli uništiti, da to preprieči; jer tresti ovimi temelji budi na korist kralja ili naroda, znači se staviti u revoluciju, koju kralj ima prepriečiti! - A kamo li sve te istine viečne i nepobitne postaju svetijimi i nepobitnijimi u našem hrv. slučaju, ako se uzme u obzir, da smo si mi kralja i dynastiju izabrali iz obitelji, koja vlada nad zemljami i državami nami posve tuđjimi, od nas posve nezavisnimi, tekar tečajem vremena zadobljenimi; t. j. da nije samo naš kralj ustavni, no i *drugih* narodah, ustavnih i neustavnih, vladar, da da tamo od g. 804-6 on si je svojevoljno prisvojio i naslov pače *Cara*, uzev ga od jedne svoje provincije,¹²⁷ da dakle u ova kovoju (?) smjeli je i već nego naravno - ko' što sva povjest te dynastije tamo od Mar. Ter. dokazuje nepobitno - da se nastoji sve skupa strpati u jednu massu [...] podkopati prava drž. i narodah nezavisnih pod dynastiom tom živućih, da dakle itentacije su sve to groznije i silnije u svrhu podkapanja rečenih pravah, da dakle temelj. prava tim su nepovriedljivija i svetija, "sacrosanctna" ko' što veli ustav naš? Isto *Carstvo austrijsko* moralo se je proglasiti izključivo uz priznanje nepovriedivosti naših pravah i javno priznati, da se tim temelj. prava naša niti najmanje nevriedjaju, *niti misle vriedjati*: da, da nije bečki dvor taj akt javni od sebe izdao, ne samo njegova odluka bila bi kod nas smatrana kao nulla et non (? - neč. riječ - T. M.), no niti *naslov cara* mu nebi bili, kao tuđjem nami, dali; jedino poslje naročitog onog priznanja nepovriedivosti suverenosti naše kraljevsko-narodnje, mi mu, kao i ostala Europa, bez povriede pravah svojih, onaj *naslov* davamo, koji se nas u ostalom netiče. Stoga, sva ona mjesta adrese nezakonitog zagreb. sbora, gdje se govori o nekome odnošaju krune i kraljevine spram austrij. *carstva, države*, nekakovih interesah s timi pojmovi: da sva ta mjesta nose biljeg izdaje domovine, temeljnih drž. naših pravah i ustava, a imenito i najnovieg akta po istom "Caru austrij.", kao takovom, izdanog, kojim priznaje pred licem Europe da njegov *naslov* ne-hrvatskih posjedah pravima hrvatskim niti najmanje neprejudicira. - Od dobe dakle uvedenja tog naslova, podkapanja temelj. drž. pravah naših ili Ug. putem putem tobož *narodnje volje* hrvatske tim su nasilnija i nezakonitija, čim svatko uvidja, da se je i svrha i sredstvo tog podkapanja jasnije označila i izdala, a da, dosljedno, tim su sad naša temeljna prava nepovriedimija spram Beča i tim načelo viečno i vrhovno njihove nepovriedivosti, "nullo modo, via, occasione aut interposita persona" jasnije u svietlost stavljeno.

Ako se dakle glasovi oficirah, sveštenstva i vel. županah odbiju od broja "nar. zastupnikah" (tobož takovih, u tom sboru) što preostaje na ove? Nije li njihov glas ugušen u tom skupu? Ali još nismo gotovi! Nećemo da ovdje spominjemo *magnate* tako zvane hrvatske, u kojih niti hrv. krv nebije i koji samo imutak naroda sisaju, da ga onda izsisana izdaju (a pitanje ostaje: *tko* jim je taj imutak dao, da na temelju te donacije dobivaju pravo izdaje našeg naroda? Nisu li i to dakle *kraljevi* ljudi? Dakle ako su njihovi glasovi proti nam, nisu li takovi u ime kralja ili njegove vlade? Što jim dakle vriede glasovi njihovi - kao *tudjinacah* i kraljevih ljudih u podkapanju tem.-drž. pravah naših? A ovdje govorimo samo o *tudjoj krvi* ugnjezdivšoj se u sriedi našoj; jer što se tiče naših velikašah *hrv. krvi*, ako ovi izdaju narod na korist kralja, koji je tuđe krvi, za to će nam biti odgovorna pred narodom krv njihova u svoje vrieme; njihovo postupanje

¹²⁷ Radi se o Franzu I., koji je 1806., nakon poraza od Napoleona i ukidanja Svetog rimskog carstva njemačkog naroda, uzeo naslov austrijskog cara.

smatrati će se kao izdaja njihova, a ne kraljeva nad pravima narodnjima. Za tudjince odgovara kralj; odgovara pako tim: ili da jih kazni kao izdajice pravah naroda medju kojima su posjedovani, t. j. direktno; budi da zaključke ovoga nepoštenoga sbora zabaci od prvog do zadnjeg: samo tako, a nikako drugačije, zadovoljiti će dužnosti svojoj kao "kralj hrvatski" spram kralja ugar. budi Cara Austrij. Ne učini li to: on je povriedio jur pustio povriediti temeljna prava hrv. države i svoja "per interposita persona" i pred Bogom i zakonom gubi prava na prestolj hrvatski.), pustiv dakle na stranu pitanje magnatah, vidjamo kako stojimo sa samimi tako zvanimi "narodnim zastupnici" tog sbora, pitajući: *tko* su ta lica, da bi smjela potresati na temeljno-drž. pravima svog naroda? Lahki je odgovor na to pitanje pretresavši *imenik* njihov, iz njega bo vidimo (ovdje sad razdjeliti sve zastupnike na činovnike kraljevsko-županijske - ovi sad, jer nije bila g. 1863. *restauracija* ustavno zakazata obdržavana, a nisu imali toliko političkog poštenja sami da odstupe, jesu - kao nezakoniti - posve istovjetni kraljevskimi platjenici, narod bo jim mandat nije ponovio, pače protestirao proti tomu da nisu ustavni, - i rezultat onda povući, te pitati): što dakle preostaje za *zastupništvo narodnje*, kad se još i ova ogromna svota tobožnjih zast. platjenih i kraljevsko-carsko i neustavnih činovnikah uzbije? Nije li onda poruga to prava na svetost ustavno-zakonitoga hrv. sabora takovo shodište nezakonitih zastupnikah naroda? Daleko od nas misao, kao da med činovnici, osobito pseudo-županijskimi, nebi bilo i ljudih koji svomu narodu dobro nebi želili; ali o tom nije pitanje: pita se ovdje, imadu li oni pravo sjediti kao tob. zastupnici naroda *ustavna sabora*, oni, koji sami u sebi, kao nezakoniti već ustavni častnici županijski tamo od g. 1863-tje, nose biljeg i žig povrede i najelementarnijih ustanovah ustava našega, brez da su proti tomu na saboru tom bar prosvjedovali? - Sada neka sudi hrv. narod, neka sudi kralj, neka inostranstvo, neka savjest izdajicah domovine odgovara: *ovako* sastavljeni i *ovim* načinom sastavši se sbor, više manje politički poštenih il nepoštenih licah, više manje priateljah ili nepriateljah našeg naroda i ustava mu, može li on zaslužiti ime *zakonita hrv. sabora*, da bi tako - pa kad bi i dopustili, što je, u ostalom, absurdum, da ustavni zak. hrv. sabor može tresti i rušiti tem. drž. prava prije nego li izmine doba i povod za koji su ustanovljena - mogao izdavati prava hrv. naroda tobož zakonito i ustavno? A ako uzprkos toga to učini, koga će vezati takovi zaključci? A kralj, ako jih potvrdi, kao *kralj hrvatski*, neće li izdati tim prava svoje krune i našega naroda? Opetujemo: neka odgovara na to savjest našega naroda i Europe! A sada će svatko znati: zašto su iz zemlje prognani sinovi hrvatski da nesudjeluju na tom sborištu, jer bi oni bili znali shvatiti zadaću svoju i na njem i njojzi također na korist dyn. habs. i svoga naroda i zadovoljiti. - Naš narod je uman, ali misle ga ludim učiniti, ali neće uspjeti [...] tako je sveta istina i pravica koju oni brane i koju će sam Bog spram zlobnih osvetiti.

Alinea 4. Ali koli divno, i propušćenjem Boga pravednoga, udara se i opet adresa, i u *temeljih* podkapa vlastiti svoj terrain na kojem stoji, dosljedno ništetnim proglašuje, i što se *forme* svog sastanka tiče, sve, o čem se usudio taj sbor zaključivati i viećati [...] Nije li ova *javna obtužba* one vlade, koja je savzla taj sbor *na temeljih*, kako jih niže sama ta adresa označuje obiljno, javno svjedočanstvo podano našem umovanju: da najme od strani kralju podčinjenih osobah i vlastih - kao na kralja hrvatskoga ili od njega zavisećih - t. j. Cara austrijskoga, nastoji se dokopati u Hrv. ustavno-suvereno pravo i zakon na korist tog cara i carstva? Treba li svečanijeg svjedočanstva, nego li to kreature iste vlade izpovidaju, i koje hoće iste one infamije narinuti našem narodu, kao i pali gospodari, samo s toga, jer su jim tobož pali u Beču, misle to postići *drugimi, lukavijimi* sredstvi? obhajanjem i igranjem se s riečma? Zar ciela ta alineja nepriznaje implicite, da taj sbor misli Hrvate privesti u Reichsrath, samo ne kako ga označio Febr. Pa-

tent? Ali Reichsrath, ustanovio ga tko mu drago, je Reichsrath, a samo izdajice domovine mogu gaženjem prava suverenosti naše državu hrv. pomutiti u chaos zemaljah koje se danas zovu *Carstvo ili država austrijska!* Jasno je dakle samo jedno: da se nastoji podkopati u Beču državno pravo hrvatsko na korist A. i Carstva; kojimi *sredstvi*, zar Febr. Patentom, ili slovom zagreb. tobož zastup. naroda, svejedno: kad nije išlo *directno*, ide *indirectno* stvar [...] treba li svečanijeg svjedočanstva o opačinah vlade? A kada sam ja samo *strah* moj pred tolikim zločinu u mojoj brošuri¹²⁸ izveo, da se je bojati, da će to vlada pokušati, i kada se je ona ovako opomenjena, bar habati mogla takovih opačinah, te tim činom dokazati da nju sumnjičiti jest zbilja zločin bunjenja javnog mnjenja: pitam ja, kojim pravom biah ja obsudjen u tamnicu, lišen svojih gradj. pravah, izagnan iz domovine kao tobož bundžija, dočim eto creature maskirane one vlade moju samo bojazan ovdje kao *fait accompli* svietu i narodu hrvatskom otkrivaju? S koje strani je zločinstvo, zar s moje ili sa strani, koja bar privative opomenuta izpunila je recimo *sumnju* i pretvorila je u čin? A kada vlada, koja je ovako infamno postupala proti jednomu iskrenomu Hrvat, pala, a sadanja nova tobož mene povrativšeg se u domovinu u prosincu takodjer je prognala nesmiljeno, mjesto da izpravi infamni čin svojih predšastnikah, ovako ožigosanih po svojih creaturah sadanjih, i mene u domovini mirno boraviti pusti, zar tim činom nepokazuje da samo nastavlja infamno ovdje ožigosano djelo predošle vlade, a taj sbor sadanji, sluga njezin, nije ako ne samo sredstvo izmenjeno, krinka ljutosti režeća proti Šmerlingu, da se pod njom njegove namjere izvedu? Tko nevidi igru u riečih, neidemo u veljački Reichsrath, ali u drugi idemo? T. j. nije li izdaja samo maskirana? [...] jer o nikakovom sporazumljenju što se tiče promjene na drž. tem. zakonih krune i kraljevstva hrv. nemože biti niti govora ma na čiju bilo korist bez povriede tih ugovorah, t. j. izdaje domovine. Jer zašto padša i sadanja vlada kratiše poštenim i jasno videćim sinovom domovine hrv. priliku i mogućnost dokazati bjelodano: da Ges int. s Austr. ili Ug. jest grob njihov mater.-polit. i narodnji? [...] Dobro; jasnije nemože biti izvedena *namjera i ovršenje*, žalibog, namjerah, Beča i kralja nehrvat. t. j. Cara, da se uništi ne samo pravo naše temeljno, no tja i narod naš moralno, materijalno, političko itd. Ta samo jedno pitanje stavljamo ovomu sboru i cielomu svietu na riešenje, za znati: jeli je sadanji sbor ustavan ili ne, a to prosto ovo, i koje će svako dijete u Hrv. pojmiti: Grozno ovo stranje naše države i naroda po paloj vladi privedeno, t. j. ono mienjanje i rušenje na temeljih pravah naših, na ustrojih ustavnih, imeno županijskih itd. jeli je, riečju, onaj grozni stališ naš prije izborah sadašnjega sbora bio predbežno odstranjen ili ne? Sabor jeli je sazvala koja druga ustavna vlada hrvatska, ili ona koja je ovako razboj. i barbarski po Hrv. grossirala, i tako si terrain priredila? Od ovih *dvih* pitanjih sve absolutno sve zavisi, tu olagšujuće okolnosti neimade, odgovor na ova pitanja riešiti će izravno o ustavnosti i zakonitosti ovoga sbora peremptorno i bezprigovorno pred sudom svieta i naroda našega: Odgovor pako taj glasi na oba pitanja absolutno *zanijekateljno*: I padša vlada sazvala i rukovodila je, na ovako priredjenom po sebi terrainu političkom, sadanji sbor zagrebački, niti je, prije izvedenih izborah, ma i jota na onoj u adresi opisanoj grozi promjenila! - Tko bi to htjeo pred našim narodom zanjekati, toliko bi mu vriedilo nijekanje, koli da nije sunca na svodu nebeskom! Dakle: može li na takovih premisah sazvani sbor biti zakoniti i ustavni? A u oči ovako jasno ožigosanih namjerah bečke vlade na uništenje naše suverene nezavisnosti na korist carstva ili države austr. što može vriediti nastojanje ovoga sbora u tu svrhu sazvanoga? Što nekakovo krokodil-

¹²⁸ *Politička razmatranja II.*

sko cvilenje nad palom vladom, kad ova sadanja za istim ciljem drugim samo, *lukavijim* sredstvi teži? Što buncanje adrese proti velj. Patentu ili Reichsrathu, kad se otvara put u *drugi* Reichsrath gdje 9 ili 29 hrv. poslanikah imadu izniknuti kao kap vode u rijeku ulijana? Kad se to na temelju povriede rem. pravah naših ima zbiti, izvršila se ta povrieda po Šmerlingovoj constituciji ili Belcrediovoj ili paklenoj ili po našoj zakonitoj ili nezakonitoj volji? tko neuvijda da ide samo o igri s *riječ* da se zasljepi narod? Otvoriti *ustavnu* slobodu hrv. tiska, pa ćemo vam dokazati kuda vode zaj. interesi Hrvatah, ali dok taj tisak neoslobodite, neka prestanu maske hrv. govoriti o ustavu ili boljoj budućnosti hrvatskoj!

U 5. broju adrese (6-ti alinej), raduje se sbor nad pojavom *rujanskog Manifesta* (g. 1865), koji obustavlja Šmerl. Reichsrath [...] Samo ovakov sbor, koji je naumio prodati prava svoje domovine, može biti ili tako udaren, da već bitje od nebitja nerazlučuje, ili misli koga mystificirati veleć: da je vladar otvorio vrata sabora i dalmatinskim zastupnikom, koje naročito Patent, taj sbor sazivajuć, izključuje iz kruga njegova, prvo goruće protuslovje; drugo još goruće: što odmah u sljedećih alinejah cvili i narekuje adresa upravo stoga, što Car austrijski tomu sboru *jasno* veli: da je naumio glede zastupništva na hrv. saboru *Dalmacije*, gaziti ustav naš i nadalje i to sve dotle dok taj ili slični mu sbor neizvede izdaju temeljnih pravah hrv. na korist Carstva austr.! To jest: tu već osoba samoga kralja, on bo taj ukaz podpisa vlastoručno, *direktno* ruši i zapovjeda rušiti hrv. tem. prava na korist svoju kao Cara austrij. Što onda znači ono stupidno i podlo buncanje o nekakovom "otčinskom srcu", kojemu se adresa raduje radi ukaza rujanskog koji da tobož sazivlje i dalm. zastupnike u Zagreb u sbor? Što onda kazati o takovom sboru koji ili je tako udaren te u halucinaciji svojoj vidi u Zagrebu, u sriedi i krugu svomu, zastupnike Dalmacije ili je toli bezobrazan očevidnu i po samomu sebi priznanu laž svietu trubiti da za "otč. srdce" sebi ravne predobije? - Ako *faktična* bezzakonja austrijskoga pogažena sveto i moralno *pravo* narodu hrvatskoga može se uzprkos toj faktičnosti neprestano i svakom nasilju uzprkos smjelo protustavljati: to je, s druge strani, ludo tu faktičnost austrijsku u halucinacijah svojih ne htjeti vidjeti, te iz toga što zastupnici naroda hrv., onkraj Velebića živućega, i pravah svojih plienjenoga, imadu nezastarjelo pravo doći u svoj hrv. ukupni sabor, zaključivati i tvrditi da je Car austr. te zastupnike i zbilja pozvao faktično u Zagreb, kad on sam veli da to *niti nije učinio*, niti je *kanio učiniti*, što i sama adresa constatuje! [...]

Divnoga li opet priznanja i osudjenja samoubojstva! - U istinu ako i sam Car austrijski prisiljen je priznati, da su temeljna prava države hrv. 1-o od djedov baštinjena, tko bi se usudio od ove baštine, ma i jora samo, ustupiti tomu Caru ili kog ili ma komu dragomu bilo na korist? Sam taj izraz osudjuje svaki pokus podkapanja ili izdavanja te baštine. 2-o priznaje taj Car i onu *viečnu* istinu, da su rečena temeljna drž. naša prava zajedno i zbilja istovjetni temelj bitja našeg političkog, ko' što je jezik i narodnost narodnjeg bivstva, da da jer to [...] načelo svekolikog zdanja polit., inteligentnog i društvenog. Sad: u oči ovog svečanog priznanja, tko će biti dosta neintelligentan, dosta opak da bi se usudio tresti ili podkapat i na tom *temelju* i *načelu* zdanja hrvatskoga? Jeli je moći tresti ma kojim temeljem bilo, i ma pod kojim protestom ili izlikom ili maskom potresati, bez izvrći se pogibelji podleći, biti zasipanim pod tim temeljem i strovaliti zajedno zgradu koja je nanjem osnovana? Nije li ovo izpovidanje Cara aus. najjasnie svjedočanstvo, da razkapat, potresati ili rušiti ma i što bilo, pod temelji ili oko njih hrv. drž. pravah jest djelo pogibelji skrajnje po poduzetnike, da je nemoguće ga izvesti bez rušiti zgradu hrv. drž. umnu, polit. i društvenu? Riečju: da je to nemoguće? [...]

Bunca adresa ta o okolnostih na bolje promjenjenih, a odmah mora priznati i cvili da temeljna prava hrv. drž. glede Dalmacije i Granice ne samo Švaba gazi, no i u brk tomu svoju sboru

veli: da će jih i nadalje gaziti po volji svojoj dok se neizdaju prava hrv., glede Dalmacije, a do kraj svieta, glede Granice! Kada jedan sabor tako već izgubi svijest istih faktah, onda je već nego absurdno, da govori jur o svojoj "pravnoj svijesti". Ako je hrv. narod bistar i uman i pošten, to sigurno nisu *ti članovi* njegovi, koji se usudjuju i arrogiraju naslov ustavnog sabora hrv. i koji se u poštenoj namjeri izabrani ovako iznevjeruju svijesti i samosvijesti svog naroda i njegovih pravah. Ovdje naknadno navadjam razlog, da već i iz onog gledišta jest bezumno i protunaravno dopustiti ono načelo: da se smije viećati i razpravljati o preinaki, izmjeni ili žrtvovanju temeljno-državnih naroda pravah; što bi ta prava i njih bivstvo dopustiv takovo absurdno načelo, i negledeć na kakvoću moralno-političnu članovah saborskih ili sabora samih, uvijek zavisila od dobre volje kakovih 200 licah, koja, nevezana nikakovim instrukcijama, gledeć osobito na sadanja grozna materialnosti i polit. nepoštenja vremena, za novce, časti ili strasti svoje svaki moment prodati bi jih mogla. Narod razoružan, bez novca stojeći pred dušmanom svojim koji sa službama, bajonetima i milionima oružan brzo bi mu glavu okrenuo! - Sigurno i Bach, i Šmerl. i Met. mogao je takov sabor u svako vreme sazvati, i dati votizirati prodaju i izdaju drž. hrv. pravah! Ali polagano! Nad timi bajonetim miliuni, i svimi mogućimi dušmana sredstvi stoji jedan kamo grozniji, silniji, moćniji faktor koji prodaju tu ili izdaju nemogućom absolutno čini; a taj jest: *Načelo viečno i vrhovno nepovriedivosti temelj. pravah!* Kad bi sadanji sabor Zagreb. samo pojma imao o svijesti ne narodnih pravah, no u obće, prva bi mu bila dužnost staviti si u pitanje: smije li i *ustavni* sabor hrv. rušiti ili mienjati na tem. drž. hrv. pravah? Drugo: jesmo li mi ovdje sakupljeni ustavni sabor? Pa kad bi na oba pitanja *zanimjateljno* u pravnoj svijesti morao odgovoriti bi to prosto vladaru na znanje dao i ozbiljno ga opomenuo u vlastitih mu interesih: neka se kani direktnih ili indirektnih povriedah našeg ustava, i kao god se niti naš narod, niti Europa tobožnjimi zakonitimi Bacha ili Šmerl. proti našim pravi napere-nimi koraci nije dala zasljepiti i poznali su oba bezzakonja, tako da ga i sam Beč sada izpovje-da, i samo lukavijimi sredstvi misli i *kroz domaće izdajice* postići svrhu istovjetnu: isto tako neće niti Europa, niti naš narod i ovimi se indirektni zasljepiti ili obmaniti koraci poduzetimi proti ustavu našem. A to je što se nesmije ni u Beču nikada izpred očih izgubiti! - Eto zašto narod naš samo sa sažaljenjem i preziranjem sljedi ova i ovim sljična Bečka poduzetja, koja mu lje nikad naumiti {?} neće moći! [...]

Pa kada jedan sabor izrazuje se, da on ima s takovim političkim faktorom, koji se usudjuje toli porugateljno i posperditeljno pravima drž. hrvatskima igrati, zajedničkih interesah, onda se mora priznati da su mu članovi ili zreli za ludnicu ili platjene izdajice domovine! [...] Dakle popustiti Švabi, koji bi tako rado vidio Dalm. odkinutu od ustavnoga života hrvatskoga, u tom pitanju, to adresa priznaje griehom proti drž. pravu troj. kralj., priznaje to iznevjeriti se svojim predjom: a žrtvovati *sva temeljna prava*, temelj temeljnih pravah hrvatskih, t. j. nezavisnost i suverenstvo drž. hrvat. spram Austrije, koje isti švabski akt naslova aust. sveto počituje; pravo, za koje predji naši kroz 13 vjekovah krv su svoju lili: da to proigrati i priznati zajedn. poslove i interese i izvan *osobe* kralja s Austrijom: to ovomu sboru nije grieh proti drž. pravu hrv., to neznači iznevjeriti se predjom svojim! Liepa logika! Samo zaboravlja taj sabor, da usljed te njegove logike, i ako je dosta lud ili nepošten se smatran način svog saziva za ustavni i zakoniti i sebe tomu shodno ustavnim i zakonitim: da će na istom temelju saziva i takovog novog budućeg sabora, poslje su žrtvovani Ges. interesi, naći se novih mudracah i poštenjakah, koji će na korist Austrije u adresi izreći: *čemu nami Dalm. ona siromašna zemlja?* te će bez grieha i nevjere spram drž. pravah i predjah hrv. i tu žrtvu učiniti, a drugi sabor glede Granice, onaj glede onoga itd. dok će narod go i izdan do košulje ostati! Ali u tom slučaju, jeli će moći ti

sadanji saboraši samo jednu rieč prigovoriti takovom *ustavnom* vladanju svojih potomakah? - Ali umirite se, eto zašto hrv. se narod i vami i vami sličnim ruga i prezire djelo vaše; te samo uzimlje na znanje vlastita vaša protuslovja i svečane dementi-e koje si sami zadavate. Jer ako nemate prava popustiti Švabi glede Dalmacije bez grieha izdaje vaših predjah i drž. prava hrv., neimadite ni pravo izdavati suv. nezavisnost hrv. drž. na ničiju korist, i mutiti našu suverenu individualnost ma s kojim bilo inim tjelom narodnjim ili državnim ne-hrvatskim; gazeč svetu volju ustavna hrv. sabora od g. 1861. koji je izrikom rekao: Hrv. nepriznaje nikakovih zaj. interesah s Austrijom! [...]

Prevažno to svjedočanstvo istoga ovoga nezakonitoga sbora, sljedeća *načela vrbovna i historička fakta* izvan svake dvojbe stavlja: 1-o da je država hrvatska imala vlastitu svoju narodnju vojsku u zemlji, dosljedno, da su viećanja saborah hrvatskih o temeljnih pravah domovine naše bila suvereno slobodna i nezavisna od bajonetskog tlaka austrijskoga; 2-o da austrijska vojska biše samo *contrerira[na]* u obranih mjestih novo-ustrojene *granice* hrv., a da se u ustavnoj *ne-graničnoj* strani naše države ni nalazila nije; 3-e da je ta austrijska vojska bila samo "pripomoćna vojska", ko' što biše Francdži, Njemci, Španjolci itd. na pomoću Austriji dohrlili i u njoj se kao pomoćnici bavili *proti obćem kršćanstva* i civilizacije dušmanu; - dapače 4-o adresa ta priznaje, da je ta austr. pomoćna vojska *na temelju međjunarodnjih ugovorah* u našu zemlju puštena bila; t. j. da bismo suvereno-slobodni spram Austrije; napokon: 5-o da se je ta vojska imala odmah iz naše zemlje odnašati, čim to uzrok njene pribitnosti, t. j. turska sila, bi to dopustila. Dakle austr. vojska danas nezakonito gazi zemlju Hrvatah. Ovo je divno za sva buduća vremena priznanje prvog tog pod austr. domom nezakonitog sbora! A zaključak je jasan: ako su Hrvati pri krojenju temelj svojih ugovorah spram austr. doma imali takova prava, tako su bili slobodni: Tko uman, tko pošten smieo i mogao bi dopustiti, da se ruše ta prava hrvatska, viećna i nezastarjela, sada, kada se izvadja u istoj toj adresi kakovo stanje vlada u Granici, pod kakovimi uplivi biše birani zastupnici hrv. Granice pod austr. bajonetom i u neustavnoj čamećoj (adresa bo dokazuje, da kada su i bili u Granici prvobitnoj austr. vojaci, da je ne samo Granica bila *ustavno upravljana* s ostalom zemljom, no da uz te tudjince nalazila se je controla strašna našega naroda, strah i trepet istih Turakah, *narodna hrv. vojska!*), da kada narodne hrv. vojske nigdje nije - osim kapitana i podkapitana, a i tih švabskih gjeneralah! - da, što više, kada tu našu toli po pravu, slobodnu zemlju, pritisnuo mač švabski od jednog kraja do drugog; kada taj krvni mač ubija i krvari sela naša, pobirajući grozne švabske - i te po nas posve zakonite i nasilne harače i poreze!! Ako pod ovakovimi okolnostmi i uvjeti slobode naše zemlje spram Austrije birani tobož zastupnici naroda imadu pravo rušiti svetu baštinu djedovah, njima samo na čuvanje povjerenju, kako sami vele: onda nijedna tatbina, nijedno razbojničtvo nije niti nepošteno, niti nezakonito! A habsb. dom ako takovu infamiju prodaje narodnj. pravah naših, temelj. ugovori, dok on postoji, ujamčeni, potvrdi: o tada je on tom samom potvrdom, izravno i neizravno, pogazio temeljne ugovore a tim i prava svoja na krunu hrvatsku, za sebe i dynastiju svoju! [...]

Dvoje iz te alineje jasno sljedi: 1-o sbor taj i sam eto sad svečano priznaje da ne *samo* Hrvatska nemože se *bez ustavnog* sudjelovanja Dalmacije na saboru hrv. pitanje državnopravnih odnošajah uredjiti; pače 2-o niti Dalmacija, nepitana i nesvjetovana, htjela bi pristati - kad bi i bili gornji Hrvati dosta podli, htjeti bez nje riešiti državnopravna pitanja s Austrijom - valjanim takovo de nobis sine nobis riešenje životnog po nju pitanja: to je osvjedočenje toga sbora. Ali iz ovih dvih istinah političkih, sljedi i *tretja* jedna, još važnija i još svetija i koja iz *temelja* podkapa sve djelovanje sadanjeg sbora, a to je: ako vi priznajete, i punim pravom, da nikakov hrv.

sabor neimade pravo bez Dalm. upuštati se u kakovo raspravljanje drž.-pravnih odnošajah spram Austrije ili koga mu drago bilo: onda vi neimadete, po samoj vašoj logici, takodjer nikakovo pravo priznavati ma kakovo bilo *načelo* - što je kamo li važnije i odlučnije - koje bi imalo za svrhu u načelu već riješiti i to temeljno takova državopravna pitanja; to jest: *vi neimadete pravo priznavati* ikakovih Ges. interesah hrv. države s Austrijom ili čim mu drago bilo, osim veza osobe jednoga i istoga kralja i u smislu S. Prg. od g. 1712, tim manje ne: što je *zakoniti* jedan hrv. sabor, i to onaj od g. 1861. izrikom posvetio istinu načela: Hrv. država nepriznaje nikakovih zaj. int. s Austrijom. - Da, afirmirati i braniti *prava* hrv. države ne samo imade pravo svaki hrv. sabor, no i svaki neustavni sastanak, i svaki pojedinac, da to je ona zajedno i najsvetija dužnost, za koju mora biti spreman svaki Hrvat i posljednu kap krvi svoje proliti [...] Te tako eto Providnost je htjela, da nam oružje podaše i sami izdajice k obrani svete naše stvari: jer ne samo priznaše i razviše, da je Dalmacija nezakonito i neustavno od ustavnog hrv. tiela odružena; da sadanji nje publicistično-državni stališ jest neustavan i nasilan - izbori bo upravo se lažljivim i opačinom predstavlja -: no adresa priznaje i to: da se bez Dalm. državopravna pitanja nemogu rješavati; dosljedno još manje *načela*, rukovodeća temeljno ova prava. Bože, hvala ti i slava vječnaja bila! [...]

Kako ste mogli se radovati, kako dopustiti da stoji švabska intriga da bi imao ugarski sabor pravo ili zvanje rediti krunjenje i hrvatskoga kralja i priijimati krunitbenu diplomu? Tako li počitovaste najsvetije naše temeljno pravo [...] ono pravo, na kojem se osniva i Ferdinandov I. izbor, i Karlova hrv. S. Prag.? Ako bi ugarski sabor imao pravo pačati se u krunjenje hrv. kralja, priijimati krun. diplomu: zar, kukavice, nevidjate da ste onda *robovi* toga sabora, da vam je Ug. gospodar? Ako tako, niste ranili ustav. sabora hrv. od g. 1861. zaključke, *naše suverenstvo garantirajuće* spram Ug., ug. saboru šiljati se primljenje i uvaženje kao *conditio s. q. n.* budućeg spojenja hrv. kraljevstva s Ug. krunom, no na temelju toga vašega veselja imali ste odmah birati poslanike na ug. sabor, od njega zakone i milost primiti, a što on zaključki o odnošajih i Ges. interesih pobožno primiti: eto kako ste absurdno inconsequentni; ali niti nemože inače činiti sbor ne-ustavni i nezakoniti, sazvan da proda narodnja prava! I ondi gdje [...] je prisiljen bar masku pravednosti navući, i ondje se Providnost i vieč. pravda osvetjuje, pokazavši Vas absurdno ingonsequentne!! [...] Logično bi se moralo zaključiti da dok Švaba tu cjelokupnost nesastavi, da Hrvati pri krunitbi neće sudjelovati: ali gdje je logika pri tih ljudih, koji za plaću rade ili su glupani? jedno i drugo izključuje logiku! Oportunitet švabski i bezumlje nepriznaju logike!! - Nadaju se napokon te kukavice, da će i ug. sabor *udjelotvorenje* te želje istom prigodom podupirati!! [...]

Za izposlovati od Švabe cjelokupnost naše države nepozivlje se taj sbor na pravo naše - bez obzira na svaki drugi obzir-, no bunca nešto o mudrosti Cara austr. (ko' da bi on na nas što spadao! I opet se gazi diplom istog tog Cara austr. kojim g. 1808 osigurava naše državno pravo, koje *naslov* cara austr. niti paralyzirati niti ikako potamniti može! Dakle su ti mudrijaši *kais. als der Kaiser selbst!*) [...] Dakle ako ti Švaba neda Dalmaciju i Granicu *podpunoma oboje*, ti se, adreso, groziš, i povedaš, da naravnanje, u tom slučaju neće biti *valjano*, jer niti trajno, niti po Reich spasonosno: t. j. buna biti će. Uzimljemo na znanje! Tim se ruši sav temelj adrese što se *efekta* tiče [...] Kojega našega monarha? hrvatskoga ili austrijskoga misliš? Jer ja prkosim svakomu, koji bi mogao kroz 337 let našeg pod Habsb. življenja državnoga ma i jednu naći mogao sab. listinu, koja bi o kakovoj austr. monarhii ma i riečju napominjala. Naši predji nisu poznavali u Austr. ako ne Hrvatsku i Ug. Je li to dakle izdaja uspomenah po predjah nam ostavljenih, ako misli adresa austr. državu nazivati "našom"! [...] Ali upravo ta faktičnost jest u

nebo vapijuća krivnja našim drž. pravom nanešivana, proti kojoj predji naši nisu prestajali iz saborah vapiti i prosvjedovati proti njoj, a ne da su počinili tu infamiju, da bi tu faktičnost, kao što taj izdajnički sbor učini, još posvetili hrv. zakonom! Ako to nije izdaja, onda narodi svieta nepojme više izdaje, pojam! [...] To je stupidno i tim stupidnije rečeno, što *tekar taj sabor* imade ustanoviti tu tobožnju realnu uniu, i buduć se adresa, za slučaj neodržanja i izpunjenja uvjeta njenih već i predbležno stavljenih (n. pr. glede Dalm. i Vojn. Granice), grozi se pače s neuspjehom mirenja; to je očevidno da te unije nije, no da taj sbor tim načelom priznanim priznaje volju pogađanja s Austrijom glede te realne unije; jer, da se je iztražio, ko' što se je izrazio zanijek. ustavni hrv. sab. od g. 1861 glede tog predmeta, reklo bi se unapried, da se niti viećati neće o mogućoj kakovoj uniji realnoj. Ali se zajedno vidi sva infamija tog zaklj. upravo iz opake i zlobne radosti i tumačenja tog infamnog zaklj. sabora izdajničkoga [...] Ako ste mogli pogaziti članak o nepriznanju Ges. int., mogli ste izdati i članak 42! Ali ne, hoće se speti hrv. drž. pod dvostruki jaram, pa se *zla stran* sabor. zaključakah od g. 1861 podržala! Ali uz negaciju Ges. interesah od g. 1861 imao je članak 42. mjesta, dočim je on uz vaše priznanje jedan non-sens, što i sami priznajete, jer *pri prvom već koraku* gdje bi morali glede vaših Ges. int. biti si dosljedni, morate biti nedosljedni, nemoguć nikako na prvo pod čl. 42-im g. 1861! Tako se opačina kazni! Rado bi bili izdajice i taj članak zatajili, kad nebi bili znali, da tim bi domovinu jednog jarma oslobodili; ali njima išlo se ob tom, da si dvostruko ubiju narod, kad bi, dakako mogli! [...]

Glede Gesamtinteressah: Priatelji ovih u strašnoj se jednoj bludnji nalaze braneći ih spram svoga naroda na korist Austrije; a ta bludnja sastoji u tom da ono što oni brane *kao tobož koristno* po narod na temelju *petitionis principii* opako i bezumno brane. - Da, valja *prije i prije svega* riešiti - s obzirom na naša državnopravna pitanja - ne ono pitanje: "imademo-li ili ne s Austrijom, kao država, zajedn. interessah?" nego ovo: "jeli su allegirani po austrijancih naših Gesint. koristni ili ne državi i narodu hrvatskomu?" To je jezgra sve razprave. Sad: priatelji hrvat. naroda naročito tvrde i dokazali su pred Bogom i narodom svojim, da ne samo nisu koristni po narod ti tobožnji Ges. interesi, no upravo *ubitačni*; a upravo toga radi bude knjiga,¹²⁹ to dokazujuća, po austr. oblastih ugušena, spisatelji njeni utamničeni, lišeni polit.-grad. pravah, da i iz zemlje izagnani, da se tako i mogućnost preprieči, da svoje nazore i na nadležnijih mjestih u tom predmetu nerazvijuju. Već samo to podlo, nasilno i kukavno postupanje austrijanacah za uvijek osudjuje djelo njihovo *u protivnom smislu izvadjano*. Dok dakle oni nedokažu pred narodom *razlozi u ruci* da bi ti tobožnji Ges. int. niti mogli biti *korisni* Hrvatskoj sada i u budućnosti; stavljati pitanje o bivstvu ili ne-bivstvu tih Ges. int. jest prosto izdaja domovine; jest bezumlje, jer nije to drugo nego viečni "*pesitio principii*", t. j. ono što bi se imalo tek dokazati kao korist po domovinu, smatra se kao dokazanim, dočim je u istinu smrt po narod, što činom i postupanjem svojim austrijanci tamo od rasztjerana zak. hrv. sabora g. 1861 dokazaše. A i kako bi mogli korist toga dokazati? Da i šutimo ovdje o odnošajih *trgovačko-narodnjih*, o željeznica, obrtnih itd. uzmimo samo u obzir *dug austrijanski*: jeste li, priznav Ges. int., izuzeli svoju domovinu, *bar u načelu*, kakovom clausulom, izvan udara toga duga državno-austrijanskoga? budi bar za *prošlost*? (jer velite da u *buduće* će se Ges. int. *ustavno*, t. j. pod nekakovom controlom rukovoditi; a viditi ćemo što po Hrv. znači ta tobož ust. controla i naša korist!) Niti rieči! Tu ste dakle izdali domovinu ne samo politično-narodnje, no i *materialno* jer ste ju zapregli, priznava-

¹²⁹ Isto djelo. (The text continues with a long, mostly illegible footnote in a smaller font, which appears to be a continuation of the author's argument or a reference to other works.)

njem vašim, uz takovo breme, pod kojim mora podleći konačno, pala ili uzdržala se Austrija, svejedno. - Ali, kad bi i htjeli dopustiti, da ste mentaliter rezervirali pravo hrv. države u tom obziru, i da ste u stanju izmanevrirati navlačenjem i natezanjem rieči ove Ges. interesi strane spram naših pravah: ali kako u buduće? Gdje ste naročito pogazili i izdali državno pravo nezavisnosti suverene Hrvatah spram Austrije, izrekav načelo: da u *buduće* imaju se zaj. interesi, *zajednički*, ustavnim putem riešavati?! Da vidimo, imadu li Hrvati, prodani i izdani - t. j. lišeni samostalnosti svoje i pomutjeni u realnu uniju s austr. zemljama - bar za budućnost *garanciju* bar *materialnoga* svoga blagostanja u društvu tih austr. zemljah? A ja velim: da ne, pa-če pad konačni iz mater. gledišta tek otdud im prieti. Eto zašto: Austrija je i po obitelji svoje dynastije, i europej. ugovori obstojećimi, i *narodnostju najpretežnijom* eminentno *njemačka država*; koji bi to htjeo tajiti, morao bi prije zatajiti europejski poznati fakt diplom. 1-e *deutsche Grossmacht*. Sad, radi se o tolikih i tolikih zapletenih njem. po Austriju *životnih pitanjah* (tako n. pr. o prevagi u Germaniji Prajske; o sjedinjenju Njem. u jedno tjelo itd. sve pitanja gdje se radi ne samo o tom da bude A. iz njem. države posvema iztišnjena - najmanje još zlo po ne-Nijemce, no da i izgubi, na temelju *načela narodnosti* i iztim pravom kojim je po tom načelu izgubila talijanske svoje predjele i *njemačke svoje zemlje!*): pitanje je sad: ova po Austriju životna njem. pitanja - smrt dosad naša po priznanju svih ne-njem. stranakah Austrije - jesu li i po nas neću reći životna, no samo *korisna*? Tko bi se usudio tvrditi to posljednje? Dapače jesu probitici austr.-njem. po nas *smrt* polit.-narodnja! To je praksa trih i po minulih vjekovah dokazala! Ali, za podržati težnje austr.-njem. proti Germaniji, kojom smrtna borba prije kasnije predstoji neizbježiva, treba i pripremiti se na *ogromne* ratne budućnosti troškove, na sve nesreće, koje u svestranom polit.-narodnjem smislu te borbe smrtno po austr. narode za sobom naravno budu povukle! A da će te borbe biti grozne, lahko se svatko će osvjedočiti, kako je A. tvrdokorna i stavlja sve na kocku, da si zadrži kukavnu provinciju Veneciju, tuđu joj i koje uzdržanja radi sada tako krvavi i propasti mogućoj se izvrgava: a što neće činiti, kada se bude radilo, da se otmu zemlje njene *rodne, povjestne*? Zemlje njemačke?

Što onda Hrvati? hoćete se vi onda izreći za te borbe ili proti njima? Nemislim, da bi se tko u Hrv. usudio izravno kazati - ako ne pokrit bajoneti austr. kada bi to uztvrditi se usudio - da se Hrvati izreku za ove borbe, i da će nositi sve grozne novčano-materialne žrtve za izvesti ih takodjer! Čini mi se da bi ga narod kamenjem zasipao za ma miliun švab. bajunetah ga štitilo! Ali, ako se nećete izreći za ove žrtve, *kako ćete se jim protiviti*? Svoj narod lišili ste suverenoga prava da i o *vanjskih pitanjih* može izključivo na svom saboru zaključivati, lišili ste ga pod krinkom načela: "imademo sa Austr. G. In-sah", a med ove ste uvrstili i vanjske poslove i rata; dakle nepreostaje vam ino, no izjaviti se proti takovim narod naš ubijajućim žrtvama makar na *obćem* tobož ustav. saboru austr. Ah, ali tu tek začimlje sva infamija G. interes. u posljedicah svojih! Što su Hrvati austrijski - pa i Granica i Dalmacija bile strpane pod štitu austr. u tjelo jedne te iste nevolje - što su ti Hrvati sa željim svojim u tom saboru? Kakov jim je izgled da će svladati sa svojimi voti (jer niste si kukavice, pridržali, priznav Ges. int. i ovih zajedničko riešavanje niti pravo *placet*-a našeg sabora, kojeg imadosmo s Ug. spojeni do g. 1848!) A zar nevidite, da će se o životnoj ideji Njemacah českih raditi, kojih je preko 2 mil. dušah u českih zemljah, pa kad bi i dopustili, da nebude platjenih i kupljenih Čehah takodjer? A Ug. mislite da bude s vami? O kukavci zar ne znate da je pitanje ugarsko pitanje njemačko *par excellence*? Da, tako kad bi se i svi Česi bez razlike izrazili za nas, mi bi tim samo mjesto 20-30 glasovah imali 50-60 a bili bi ipak *smrvljeni* pod množtvom protivnih nam? A eto vam onda posljedicah ustavnog zajedn. riešivanja Ges. int! Podlegav većini ustavnoj, bio bi proglašen izdajica ustava

i države svaki Hrvat, koji bi se usudio protivno kod kuće nastojati! Eto vam ploda infamije i izdaje vaše! Nepreostaje nam onda no *revolucija* i poduprijeti se na dušmane Austrije, najprije pako na Prajsku! Eto kakovim izgledom izvrgoše u budućnosti svoju domovinu prijatelji Ges. interessah: ili mučati podlo, i još podlije podnašati grozne žrtve razpovezane na naš narod za uzdržati grozne smrtno borbe austro-njemačke, sa svimi posljedicama takovog rata (žrtve, koje će, nemojte zaboraviti, razporezivati isti Njemci i koji će vam se osvetljivati, i pri tom pitanju, ako bude u Reichs. proti tom žrtvom!): ili zapjevati: Dimen požarov! I mačem prekinuti nit vaše izdaje i nepoštenja! Ali, ako se pako još sada u obzir uzme ono što će se poduzimati po Austr. u toj smrtnoj borbi po nju da se uzdrži u sried ovih ne-njem. narodah, imenito Hrvatoh, da jih za sebe dobije, da jih kupi za svoju stvar?! Ako su sinovi hrvatski, priznav Ges. int., prodali nezav. svog naroda, izdali ga vodjeni paklenimi osobnostih obziri: tko će se dići u Reichs. da *posljedice naravnog* svog čina prve izdaje zataji? pa austr. većinah sastavljeni izbori saborsko-reichsrathskih zar neće biti sve sama izdaja i nepoštenje? itd. itd. To je samo njem. pitanje; gdje je italsko, poljsko, doskora rumunjsko, iztočno itd.?! Sjeme ste posijali, da vidimo kakov će vam plod niknuti: nositi ćete posljedice izdaje ili bezumnja vašega, koje će biti *plod* logični ove vaše nelogičnosti koja se zove: petitio principii, apliciranoj švabskim Ges. interessom! [Izvesti borbe Austrije, kao germanske vlasti, osobito od vremenah Gustava Adolfa (Gustava II) pod krinkom vjerezakonskih borbah; koje s groznom nesrećom austr. narodah tek sa mirom Westfalskim g. 1848 dovršiše Švabski vojskovođe Wallenstein i Tilly više su pozobali hrvatske djetce u nekoliko godinah vladanja Gustava II. nego li naravna smrt ih pokosila u 300 godinah.] U Francezkoj vidimo jedan narod, narodnju dynastiju, nepomješano s drugimi polu- ili suverenimi narodi ili zemljami, pa ipak, gledeć na *constituciju*, t. j. *temeljni ugovor* koji ravna vladara i narod oni, zar nevidimo kako niti jedan niti drugi faktor od zado-bljenoga zakonito terraina, da bi pedalj odstupiti htjeli! A mi pod nenarodnom dynastiom i u društvu tolike smjese narodah pod njom živućih stojeći: da možemo i smijemo, na korist tudjinstva, tresti na naših temeljnih ugovorih baštinjnih? Pa eto u Franc. svaka promjena na ustavu samo se i izključivo spram *unutranosti* može mjenjati, niti to i najmanje u inostrane življe zasjeca! Dočim kod nas, prodajom temelj. pravah, baš se spram *ne-hrvatstva* ruše temelji bivstva našega ovim na korist! Tko neuidja svu grozu, kako su duboko pali oni, koji su prvi razvili infamnu ideju i izdajničku Ges. interessah!! [...]

Dakle ovaj snēm {dalmatinski sabor - T. M.}, kojemu niti isti vladar *Feber. Patentom*, po ovog samog sbora umovanju, nije bio naumio dati važnosti i utjelovljenja, dok se pitanje unije na našem saboru nerieši; da, ovaj sabor dalmatinski, leglo *Feber. Patenta*, dakle nezakonito dvostruko, ima šiljati poslanike svoje u Zagreb, mjesto da se zahtjeva, da se uvede odmah u Dalm. županijsko-ustavni život pod vlasti Bana onamo protegnutoj *de facto*, te onda da županije dalmatinske šalju poslanike svoje u Zagreb, gdje mogu i jedino smiju *colectivno* svoje želje predložiti pred licem cielog naroda! Liepe logike, liepog poznanja, pojma i samosvjesti ustavne u jednom tobož saboru! [...] Po toj logici i ustavnopoznanju mogu se i Slavonci odcjepiti sutra, i onda iz *svog sabora* isto pravo ko' i Dalmatinci zahtjevati!! - Što više: ako mogu, i zakonito moraju, Slavonci i gradjani dalm. Hrvatske sljediti zakone i prava hrv. države: kojim pravom da se Dalm. druga ustavna pogača peče? Jer: ili ima kruna hrv. pravo na Dalm., onda oni imadu prez ugov. ići u svoj ustavni i zak. hrv. sabor i tu zakonitim svojim zastupstvom svoje želje stavljati; ili pako ne: onda kojim pravom taj sbor stavlja pitanje cielokupnosti na vladara, ako to samo od *njega* i Dalm. zavisi? Eto nedosljednosti i buncanja političkih preko glave! [...] Dvostruko buncanje i nedosljednost gledeć na načela dosad u adresi izložena: 1-o Buduć da

priznajete Austriji pravo proti vašoj domovini, izlegavše se iz njenih faktičnih nasiljah glede financ., rata, trgovine i izv. poslovi: kojim pravom vi ovdje i faktički stališ Granice, razvivši se tečajem vremena, usudjujete se *ne-zakonitim* imenovati i od A-je zahtjevati da ga odstrani, kadno vam ona, na temelju vaših načelah može punim pravom zagrmjeti: Dumme Krobotten! zar se stanje Granice nije *faktički* tečajem vremena razvilo na moju korist? Ako su djedovi vaši proti toj faktičnosti glede Granice *protestirali*, što to na vas spada? budući su ti isti djedi vaši protestirali i proti svim povredam ostalim, faktički tečajem razvijajućim se, a vi ste priznali protivno njihovim protestacijam zakonitost te faktičnosti, priznajući "Ges. interesse"! Da kojim pravom jednu faktičnost posvetujete, a drugu osudjujete? [...] 2-o Nečuveno zločinstvo počinio je taj sbor proti svom narodu, jer, dočim s jedne strani stavlja načelo, da se, gledec na pravo naše, bi imala *odmah* Granica ustavno urediti; a ipak, uzprkos tom pravu, sbor taj sam otvara vrata Švabi sa "ali" i sa uvjetovanjem što se tiče *načina* i *vremena* zadovoljenja svetog prava našega! [...] A vaši razlozi peremptorni na početku adrese proti obstojanju Granice navedeni zar nežigoše najbolje tu infamiju popušćanja i glede Granice, izdavajući krv Graničarah, počim ste gori više to i to glede njih naveli, da absolutno više - glede carstva - obstojati nemože u buduće [...] a sada buncate opet o okolnosti celog Reicha švabskoga, o faktičnosti tečajem vremena razvitih itd. itd. i spram toga prava? O zar se netresete pred razjarenom Granicom, koju ste Švabi vašim popušćanjem na uvijek žrtvovali? Oh, Bog Svemogućí, koji je dopustio da habs. dom ovo krvavo zločinstvo ustrojenjem Granice učini, dopustio je to za to: da upravo *tom Granicom*, t. j. oružanim hrv. narodom bude i zločinstvo ovo spram austr. doma i spram ovih crnih izdajicah grozno i do *izkorenjenja* kažnjeno!! [...] O prokleti zločinci, koji dakle ipak dopuščate robstvo viečno graničarah naših na korist Švabe i svih njegovih infamijah! O hvala Bogu! bar glede Granice jasno je i gromovito kroz sve vjekove saborah hrvatskih vapljenje proti Švabi: vi ste i taj vapaj izdali; vi ste dopustili mogućnost viečnog ostajanja Krajine Austriji na volji! Ali kad ste pogazili vjeru otacah vaših u toli jasnom pitanju, što može vrediti izdaja vaša glede ostalih drž.-pravnih pitanjah? Granica će se osvetiti! [...]

Kad bi se *temeljna prava* našeg naroda samo onako "dir nichts, mir nichts" smjela rušiti na korist austr. doma, pitanje nastaje onda veliko: što bi to onda i koristilo ovomu domu? gdje mu je onda *garancija*, da drugi koji hrv. sabor, pod uplivom okolnostih po narod naš povoljnih, ne samo ovako novo-pretvorena temeljna prava nesruši, no i austrij. dom, potaknut ovakovim int. *primjerom* od njega pošavšim, i neizključi posvema iz prava na krunu i prestolje hrvatsko? Jer, istim pravom, kojim on dopušta da se na viečnih i neporušiteljnih pravah hrv. naroda *njemu na korist tresu*, da, dopustiv on jednom *takovo načelo* da se udjelotvori, kojim pravom moći će se tužiti, ako drugi koji sabor, koristivši se tim načelom, ne detronizira habs. dom? Eto kakovi *procedens* će si stvoriti, ako odobri izdajničko djelo zagr. sbora! Eto kakovomu chaosu, metežu, nesigurnosti se izvrgava narod i kralj! Odobrava li to zdravi um? Jeli je moći porušiti i promjeniti *temelj* zgradi bez pogibelji očevodne i sigurne, da se prije mora strovaliti *cielo stanje*? Sgradju države hrv., sagrađenu na temelju *temeljnih ugovorah*, zar nesačinjavaju prava habsb. doma i naroda hrvatskoga? Ako dakle habs. dom dopuščá izdajicam naroda našega tresti na tom temelju, zar neizvrgava sebe propasti *da sa celom sgradom i on nepropadne*? Eto kako je nenaravno potresati temelje liepe naše narodnje zgrade!

Summary Eugen Kvaternik in Croatian Politics and Public Life 1859-1871

The author examines the political and publicistic activities of the Croatian politician and ideologue Eugen Kvaternik during the period 1859-1871. Kvaternik did not have a significant impact on Croatian politics at the time, but he was one of the few Croatian politicians who constructed a systematic national ideology which comprehended legal, political, cultural and economic tenets. His fundamental and dominant political notion was the reconstitution of an independent and territorially re-integrated Croatia, tied to Hungary and the other Austrian lands solely by personal union. This anti-Austrian and anti-habsburg conviction was mostly developed during his two periods of exile (1858-1860 and 1863-1867), when Kvaternik was in contact or active collaboration with representatives of the Polish, Czech, and Hungarian emigration, more to the point, with official Russian, French, and Italian circles. These efforts were largely unsuccessful. His consistent hope was to begin an insurrection in Croatia with foreign assistance. Indeed, led by the belief that politics was the art of the possible, Kvaternik was at times prepared to abandon this goal. In 1861, as a member of the Croatian Parliament (Sabor), he proposed a law that did not discard the principle of cooperation with other lands of the Habsburg Monarchy, but he placed so many restrictions on this proposed cooperation that he rendered it unrealistic. In the fall of 1860, Vienna permitted Kvaternik to return to Croatia assuming that he would be helpful in countering the popularity of pro-Hungarian elements in Croatian public life. The following months, and to some extent, in his parliamentary activities, Kvaternik worked to this effect, but after the second half of 1861, his anti-Austrianism became more and more apparent. From that period date his conflicts with a section of the Croatian political elite, which in the Sabor was prepared to accept the principle of the existence of a common bond between Croatia and other lands of the Monarchy and within this framework ensure a wider independence for Croatia. Attacks of the National Party form the basis of Kvaternik's publicistic work after 1867, due to which he was most likely allowed to return to Croatia. Kvaternik accused them of, especially during the Sabor of 1865-1867, betraying the Croatian state and the Croatian people by accepting the principle of cooperation with Vienna and serving the interests of Vienna. During the period 1859-1863 Kvaternik's concept of the Croatian state included the lands between the Alps, the Drava, Danube, and Drina rivers, and the Adriatic Sea. Already at that time he began a polemic with the Serbian press and national movement, accusing it of trying to Serbianize the orthodox population of Croatia. This group, along with the Slovenes, Kvaternik held to the end of his life to be Croats. Increasingly after 1869, and especially after 1871, Kvaternik negated, as did his co-struggler Starčević, the existence of the Serbian nation and he championed the need to expand an independent Croatian state to the borders of Bulgaria and Macedonia. He recognized the existence of only Croats and Bulgars on the South Slavic lands, and he believed that they would solve the eastern question between them. During the period 1867-1871 Kvaternik, in his considerations on foreign affairs, leaned towards France exclusively, believing that it would guarantee independence for the Croats, but he did not discount the possibility of cooperation with any political power if it recognized Croatian state right. During this period, for opportunistic reasons, he avoided attacks of the Dualistic system, and, for the most part, the Unionist regime in Croatia and limited himself to "proving" the betrayal of Croatian national interests which was, allegedly, carried out by the National Party. He made a

significant contribution to the growth of a small ideological group around himself and Starčević in the Party of Right during 1871 by establishing the weekly *Hrvatska* and by political agitation in the elections to the Sabor held that year. But he did not succeed in guaranteeing his party a larger role in Croatian political life, and the party's failure in the parliamentary elections significantly contributed to his attempt to raise a rebellion in the Croatian Military Frontier region in October 1871.

Political and state right conceptions are most important in Kvaternik's systematized Croatian national ideology, but religious, social and economic issues are very important as well. Kvaternik was a fairly religious man, convinced that God directs the fate of humans, and that he was predestined by God to lead the Croatian nation towards freedom and independence. He was opposed to modern "science" due to its religious indifference and materialism. As well, even though he preferred Catholicism, in his published texts he stressed, in deference to the Orthodox population of Croatia, the equal rights and values of Orthodoxy. He vehemently attacked the Catholic as well as the Orthodox clergy for the betraying Croatian national interests to Austria, more to the point, he blamed them for the tendency of "Orthodox Croats" to take part in the Serbian national integrationist processes. He insisted on the economic independence of Croatia, for the most part believing that a subject nation cannot advance culturally and economically if it is not politically independent. And if nationalism was the first and foremost characteristic of his politics and ideology, he did not accept its etatist consequences, rather, in the spirit of western European thought, he was in favour of a minimal state in which each individual would have the possibility of unfettered self-development. Unjustifiably, he believed that the spread of education, and cultural and economic development, would reduce the importance of the state in society.

(This section of the page contains bleed-through text from the reverse side, which is mostly illegible and upside-down. It appears to discuss the historical context of the author's views, mentioning figures like Starčević and the political situation of the time.)